

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
TEISĖS FILOSOFIJOS IR ISTORIJOS KATEDROS

JURGITOS DAUGĖLAITĖS
VEŽIMO TEISĖS PROGRAMA

REFERENDUMO TEISĖ IR JOS REGLAMENTAVIMAS
LIETUVOJE IR UŽSIENYJE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas

Profesorius habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Vilnius, 2010

TURINYS

ĮVADAS	3
1. REFERENDUMO SAMPRATA IR KLASIFIKACIJA.....	5
1.1. Referendumas –tiesioginės demokratijos institutas.....	5
1.2. Referendumų klasifikacija.....	9
2. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JŲ VERTINIMAS LIETUVOJE.....	15
2.1. Referendumo teisinis reglamentavimas Lietuvoje.	15
2.2. Lietuvoje organizuotų referendumų praktika ir vertinimas.	23
3. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JŲ VERTINIMAS ŠVEICARIJOJE	36
3.1. Tiesioginės demokratijos priemonės konfederacijos lygiu.	38
3.2. Tiesioginės demokratijos priemonės kantonų ir savivaldybių lygiu.	41
3.3. Referendumų vertinimas Šveicarijoje.	43
4. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JŲ VERTINIMAS JAV: KALIFORNIJOS VALSTIJOJE.....	47
5. ARGUMENTAI PRIEŠ REFERENDUMUS IR JŲ PANEIGIMAS	55
IŠVADOS	60
LITERATŪRA	63
SANTRAUKA	72
SUMMARY	73
PRIEDAI	

IVADAS

Temos aktualumas. Per antrąjį naujo tūkstantmečio dešimtmetį gana plačiai ir giliai diskutuojama apie tiesioginės demokratijos formas. Visuotiniai balsavimai dėl esminių klausimų vaidina pagrindinį vaidmenį demokratijos raidai, nes jie ne visada yra tik liaudies valios išraiška, bet ir demokratinio brandumo veidrodis. Pastaraisiais metais pastebėta tiesioginės demokratijos procedūrų augimo pasaulyje tendencija. Visame pasaulyje visuotinių balsavimų esminiais klausimais šalies lygmeniu praktika kito tiek erdvėje, tiek laike (Žr. plačiau 1 lentelę).

Niekada iki šiol tiek daug žmonių negalėjo balsuoti jiems svarbiais klausimais, kaip per pastarąjį dešimtmetį. Šveicarija su turtinga tiesioginės demokratijos istorija įgavo amerikietišku kalnelių pagreitį, nustebindama pasaulį, nubalsavusi už konstitucinį naujų minaretų uždraudimą. Už draudimą balsavo daugiau kaip 57 proc. iš beveik 2,7 mln. rinkėjų (referendume dalyvavo 53 proc. visų rinkėjų).¹ Šis referendumas išprovokavo išsamias diskusijas apie patį procesą. Tas pats pasakytina ir apie tiesioginę demokratiją Kalifornijoje, kur Aštuntuoju Pasiūlymu buvo uždraustos santuokos tarp tos pačios lyties atstovų.

Šiandien dauguma šalių priklauso demokratiniam pasauliui. Žmonių valdžia (*power*) laimi, bet tik tam tikru mastu. „Šiandien diskusijų klausimas nėra "ar" ten turėtų būti demokratija, o "kaip" demokratija turi būti tobulinama.“² Laisvi ir sąžiningi rinkimai, pilietinis dalyvavimas tapo esmiu darnaus demokratinio valdymo raktu. Kai kuriose šalyse piliečių teisėkūra gyvuoja jau daugiau nei šimtmetį. Vis dažniau naudojama iniciatyvios teisė, visuotiniai balsavimai, sprendžiant esminius klausimus ir išrinktų pareigūnų atšaukimo mechanizmas, iš esmės pakeitė politinę dinamiką. Visame pasaulyje, atstovaujamoji demokratija yra pertvarkoma ir modernizuojama. Esamos netiesioginės sprendimų priėmimo procedūros yra atgaivintos ir padidintas jų teisėtumas, įnešant į jas tiesioginės demokratijos procedūrų ir praktikos.

Referendumą, kaip tiesioginės demokratijos institutą, išsamiai nagrinėja Vokietijos politologas Bruno Kaufmann, Šveicarijos politologai Rolf Büchi ir dr. Nadja Braun, Ciūricho universiteto prof. Bruno S. Frey, Lietuvos teisės mokslininkas prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila, iš konstitucinės teisės pozicijos referendumus yra nagrinėjęs ir prof. dr. Egidijus Šileikis.

Taigi, šio **darbo tikslas** yra platesniame referendumo instituto analizės kontekste išanalizuoti referendumų patirtį bei įvertinti jų perspektyvas Lietuvoje, Šveicarijoje ir Kalifornijoje.

¹ Šveicarija istoriniame referendume uždraudė minaretus // <http://www.patriotai.lt/straipsnis/sveicarija-istoriniame-referendume-uzdraude-minaretus> (Prisijungimo laikas 2010-10-23).

² Kaufmann B. Superdemocracy: People Power Updated – More Direct and Transnational // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 11 p. ISBN 978-89-91057-55-5.

Darbo uždaviniai:

1. Remiantis teisės doktrina ir teisės aktais pateikti referendumo sampratą ir išsamią referendumų klasifikaciją;

2. Išanalizuoti Lietuvos ir pasirinktų (Šveicarijos bei Kalifornijos) valstybių referendumų patirtį bei įvertinti jų poveikį atstovaujamai demokratijai.

Darbo objektas: referendumas – kaip tiesioginės demokratijos institutas.

Darbo hipotezė: Lietuvoje, priešingai nei Kalifornijoje ar Šveicarijoje, piliečių dalyvavimas šalies valdyme vyksta tik per išrinktus atstovus, kadangi Lietuvos piliečiai nors ir teoriškai turi referendumo teisę, tačiau praktiškai ji yra ribojama neįvykdomomis arba sunkiai įvykdomomis jos įgyvendinimo kvotomis.

Darbo metodai: teisinės analizės, sisteminis ir lyginamasis.

Darbe naudojami pirminiai (teisės aktai) bei antriniai (monografijos, vadovėliai, publikacijos ir pan.) informacijos šaltiniai.

Darbą sudaro įvadas, keturios dalys ir išvados.

Pirmojoje dalyje išsamiai aptariama referendumo, kaip tiesioginės demokratijos instituto, samprata bei klasifikacija, dėl kurios terminologijos mokslininkų nuomonė išsiskiria.

Antrojoje dalyje aptariama referendumų praktika Lietuvoje ir pateikiamas jos vertinimas.

Trečiojoje dalyje analizuojami tiesioginės demokratijos institutai Šveicarijoje bei pateikiamas jų vertinimas.

Ketvirtojoje dalyje vertinama tiesioginė demokratija Kalifornijoje.

Galiausiai penktojoje dalyje pateikiama referendumų skeptikų nuomonė ir argumentai, paneigiantys ją.

1. REFERENDUMO SAMPRATA IR KLASIFIKACIJA

1.1. Referendumas – tiesioginės demokratijos institutas

Valdymo režimas, kuriame gyvename vadinamas demokratija. Tačiau pamirštama pridurti, kad gyvename ne šiaip kokios nors demokratijos, o atstovaujamosios demokratijos sąlygomis. O atstovaujamojoje demokratijoje valdo ne liaudis, o jos atstovai. Daugelis dabartinės valdymo santvarkos šalininkų choru šaukia Winston Churchill frazę „Demokratija yra siaubinga valdymo forma, bet kol kas nėra sugalvota nieko geresnio“. Visi yra linkę užfiksuoti ir sureikšminti tik antrąją šios frazės dalį, kuri priimama kaip neginčijama dogma.³ Taigi, ką daryti su mūsų tokia netobula demokratija, kuri tokia siaubinga ir negi niekas negali nieko geriau sugalvoti? Pažiūrėkime atidžiau ir suprasime, kad yra. Tai ta pati demokratija, tik tiesioginė.

Tiesioginė demokratija – demokratijos tapsmo pradžia. Žmonių siekis gyventi kartu ir kartu kurti bendrą socialinio sugyvenimo tvarką, vienodai atsižvelgiančią į visų visuomenės socialinių grupių interesus lėmė tai, kad pradinė demokratijos struktūra buvo ir turėjo būti tapatinama su tiesiogine demokratija: „jei priimami viešieji sprendimai turi vienodai tarnauti visiems visuomenės nariams, tai visi visuomenės nariai turi ir dalyvauti svarstant bei priimant tokius sprendimus.“ Iš šios logikos gimė tiesioginės demokratijos idėja ir jos praktika.⁴

Tiesioginė demokratija, kai žmonės įstatymų ir politikos klausimais balsuoja tiesiogiai, o ne per išrinktus atstovus, yra senovės tradicija. Dar Homero epo eilėraščiuose IX – VIII a. pr. m. e. senovės Graikijoje yra nuoroda į balsavimo teisę karinių ir viešų susirinkimų metu.⁵

Istoriškai tiesioginė demokratija siejama su Antikine Graikija, tiksliau Atėnų poliū, kur V a. pr. m. e. sprendžiant bendruomenei aktualius klausimus tiesiogiai dalyvaudavo šio miesto – valstybės piliečiai. Jie turėjo aukščiausią politinę valdžią, kuri suteikė galimybę vykdyti įstatymų leidžiamąją bei teisminę funkcijas. Piliečiai, kaip visuma, sudarė aukščiausią valdžios instituciją – įstatymų leidžiamąjį susirinkimą, kuris susirinkdavo daugiau kaip 40 kartų per metus. Norint priimti sprendimus, kurie būtų teisėti ir galiojantys susirinkime turėdavo dalyvauti bent 6000 piliečių. Nors demokratija Atėnuose bei jos tuometinis įgyvendinimas gerokai skiriasi nuo modernių valstybių demokratijos, tačiau tokios Atėnų demokratijos vertybės kaip lygybė tarp piliečių, laisvė, pagarba teisei turėjo reikšmingą įtaką šiuolaikinės demokratijos koncepcijai.⁶

³ Volovoj V. Pilietiškumas ir vertybinės Vakarų civilizacijos kryžkelės // <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=1847>. (Prisijungimo laikas 2010-07-05).

⁴ Vaišvila A. Korporacinis valdymas – istorinis atsitiktinumas ar demokratijos esmės komponentas? // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 153 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

⁵ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 33 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

⁶ Paršaitytė V. Tiesioginė demokratija // <http://www.sparnai.com/?p=487> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).

Dar Aristotelis teigė, kad demokratija laikoma tokia valdymo forma, kada piliečiai yra laisvi ir lygūs, visi dalyvauja valstybės valdyme ir daugumos nuomonė yra lemianti. „Graikų demokratijos vizijoje pilietis yra pilnavertis asmuo, kuriam politika - natūrali socialinė veikla, griežtai neatskirta nuo likusio gyvenimo, ir kuriam valdžia bei valstybė - ar, veikiau, polis - nėra tolimos bei svetimos nuo jo atsiskyrusios esybės. Politinis gyvenimas yra tik harmoningas asmeninės egzistencijos tęsinys. Vertybės ne fragmentiškos, o susijusios: laimė neatskiriama nuo dorybės, dorybė nuo teisingumo, o teisingumas nuo laimės. Piliečiai privalo turėti galimybę susirinkti ir tiesiogiai priimti įstatymus ir politinius sprendimus. Šio įsitikinimo būta tokio stipraus, kad graikai sunkiai suvokė atstovaujamąją valdžią, dar sunkiau galėjo priimti ją kaip teisėtą tiesioginės demokratijos alternatyvą. Žinoma, laikas nuo laiko buvo kuriamos miestų-valstybių lygos ir konfederacijos. Bet tikros federalinės sistemos su atstovaujamomis valdžiomis graikai neišvystė, iš dalies, atrodo, dėl to, kad atstovavimo idėja negalėjo sėkmingai varžytis su giliu įsitikinimu, kad teisėta ir reikalinga yra tik tiesioginė valdžia, veikianti per piliečių susirinkimą. Net jeigu Antikos miestai-valstybės buvo tik mažos salelės beribėje žmogiškos patirties jūroje, šiaip ar taip jos parodė, kad žmogaus sugebėjimai smarkiai viršija vargingus standartus, taikytus slogioje daugumos politinių sistemų praktikoje.“⁷

Politinės lygybės idėja, kad visi piliečiai privalo dalyvauti politinių sprendimų priėmimo procese ryškiausiai buvo suformuluota J. J. Rousseau veikale „Visuomeninė sutartis“. Anot J. J. Rousseau žmonės bendrai nusprendžia, kas gerai ir kas blogai, ir priima sprendimus, kaip pasiekti visuotinę gerovę.⁸

„Jeigu kas nors atsisakys paklusti bendrai valiai, visas organizmas privers jį tai padaryti; šitai reiškia, kad jį jėga privers būti laisvą“ – J. J. Rousseau. Bendroji valia, anot J. J. Rousseau, yra visada teisinga. Aukščiausia valdžia priklauso tik Tautai ir negali būti atstovaujama, deleguota kokioms nors instancijoms ar institucijoms. „Liaudies deputatai nėra ir negali būti jos atstovais, jie yra tik įgaliotiniai, jie negali priimti jokių galutinių sprendimų. Bet koks įstatymas, jei jo nepatvirtino betarpiškai pati liaudis, yra negaliojantis, tai apskritai ne įstatymas.“ Vienintelė laisva valdžia yra tiesioginė demokratija, įstatymai turi būti priimami plebiscito būdu. Tokiu būdu valdžia tampa liaudies valios įsikūnijimu, jokios garantijos prieš suverenią valdžią nėra reikalingos.⁹

Valstybė visuomet yra valstybės priešas. Ir demokratijose, ir ne demokratijose. Paprasčiausiai demokratinėse visuomenėse yra mechanizmų, kurie neribotą valstybės valdžią neutralizuoja, ir tų mechanizmų dėka žmogus gali kažką pasiekti ir netgi apginti savo teisę. Tikriausiai todėl niekam ne paslaptis, kad demokratija – tai pinigų valdžia. Taip buvo senovės

⁷ Dahl R. A. Demokratija ir jos kritikai. Vilnius: Amžius, 1994. 23-36, 285-308 p.

⁸ <http://www.straipsniai.lt/politologija/puslapis/2608> (Prisijungimo laikas 2010-10-09).

⁹ Ten pat.

Graikijoje, ir tai argumentas, kurį naudojo senovės Graikijoje filosofai ir politikos veikėjai, kritikuodami demokratiją. Bet jie žinojo kitą alternatyvą. Moralios valdžios, aristokratijos, aukštos moralės žmonių valdžios alternatyvą, nors toks modelis niekur galutinai nebuvo realizuotas.¹⁰

Tiesioginės demokratijos idėja itin paprasta: šalies valdymo sprendimus priima ne saujelė „išrinktųjų“, o patys piliečiai, tiesiogiai dalyvaudami jų priėmimo procese – visuotiniuose ir vietiniuose referendumuose, plebiscituose bei apklausose. Kitaip tariant, suverenitetas tiesioginės demokratijos šalyse tiesiogiai priklauso žmonėms.

Pats demokratiškiausias sprendimų priėmimo būdas yra referendumas. Tai patikimiausias instrumentas piliečių valiai išreikšti, kaip neatskiriama žmogaus teisių dalis ir kaip valdžios pareiga atsižvelgti į piliečių nuomonę, tvarkant svarbiausius bendruomenės ir valstybės reikalus. Pasaulis per daugelį šimtmečių patikimesnio ir geresnio būdo nėra atradęs.

Daugumos valstybių politikoje referendumai yra palyginti retas reiškinys ir paprastai būna skirti konkrečioms, svarbioms, dažniausiai konstituciniams, teritoriniams klausimams spręsti. Tik keliose valstybėse referendumai yra dažnai vykdomi, siekiant gauti visuomenės pritarimą dėl daugelio viešosios politikos klausimų. Tarp pavyzdžių būtų galima paminėti Šveicariją, kurioje vienintelėje referendumas yra integralus valstybės valdymo procesas. Šioje valstybėje tiesioginės demokratijos elementai pasireiškia gana intensyviai, bent jau lyginant su kitomis šalimis.¹¹

Referendumo sąvoka gali būti apibrėžiama dvejopai:

1) kaip konstitucinės teisės institutas (turi visus institutui būdingus bruožus – teisės normos, reguliuojančios vienaarūšius visuomeninius santykius, normų realizavimo tvarka, atsakomybė už jų pažeidimą, teisinių principų įtvirtinimas) ir

2) kaip įstatymu reglamentuota balsavimo procedūra, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai pareiškia savo valią.¹²

Bendrajai prasme referendumas (lot. *referendum* - „tai, kas turi būti pranešta“), apibūdinamas kaip „žmonių balsavimas, kai kiekvienas rinkėjas turi teisę balsuoti dėl pateikto klausimo“ arba kaip „rinkėjų balsavimas, kuriuo priimamas valstybinis arba vietos valdžios sprendimas“. Juridiškai „referendumas“ nesiskiria nuo „plebiscito“ (lot. *plebiscitum* - žmonių (tautos) dekretas), apibūdinamo kaip „tiesioginis balsavimas, kuriuo rinkėjai turi priimti ar

¹⁰ Sudarytojas Liekis A. Kada Tauta tyli. – Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas, 2006. 189 p. – ISBN 9986 795-43-5, p. 162-163.

¹¹ Paršaitytė V. Tiesioginė demokratija // <http://www.sparnai.com/?p=487> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).

¹² Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002, 656-657 p.

atmesti priemonės, programą ar konsultaciją inicijuojančio asmens arba partijos vyriausybę, ir yra konsultacija, kur piliečiai įgyvendina nacionalinio apsisprendimo teisę".¹³

Tarptautinėje teisėje plebiscitas reiškia tautos atsiklausimą jos tarptautinei padėčiai nustatyti, nacionalinėje teisėje – siekiant gauti piliečių pritarimą svarbiausiais valstybės klausimais (pvz. politinio režimo, valstybės formos). Tarptautiniuose santykiuose plebiscitas pirmą kartą buvo panaudotas Prancūzijoje 1791 m. inkorporuojant Popiežiaus autonominę sritį. Vėliau plebiscitas gana plačiai taikytas suvienijant Italiją. Ypatinę reikšmę plebiscitas buvo įgavęs po Pirmojo pasaulinio karo – taikos sutartyse jis buvo numatytas 17 kartų tam tikrų sričių priklausomybei nustatyti.¹⁴

Vis dėlto stilistinis skirtumas tarp referendumo ir plebiscito egzistuoja. Vieni šaltiniai plebiscitu vadina referendumą dėl lemtingų valstybei dalykų: teritorijos priklausomybės, valdymo formos, režimo tolesnio egzistavimo ir pan. Kiti, priešingai, prilygina plebiscitą (patariamajam) balsavimui dėl politikos (*policy*).¹⁵

Referendumus ir plebiscitus sudėtinga skirti formaliu teisiniu požiūriu. Jie dažnai skiriami pagal tikslus, kurių siekiama balsuojant, bei teisinės pasekmės (po balsavimo). Dažniausiai referendumu gautas pritarimas tampa juridškai privalomas vykdyti, o plebiscito rezultatas gali būti ir moralinio pobūdžio (kaip paskata siekiant įgyvendinti piliečių palaikymą gavusį tikslą).¹⁶

Be to, įmanomi ir kiti tiesioginės demokratijos apibūdinimai: „visuotinės apklausos“, „liaudies apklausos“, „konsultaciniai referendumai“ ir kt.¹⁷ Yra ir kitokių tiesioginės demokratijos formų, nepatenkančių į referendumo kategoriją, pavyzdžiui, galimybė rinkėjams teikti įstatymų projektus svarstyti parlamentui (iniciatyvos teisė), atšaukti išrinktus pareigūnus, taip pat „grynoji“ *Landsgemeinde*¹⁸ tipo demokratija ir visų formų peticijos.¹⁹

A. Vaišvila nurodo, kad referendumas yra tiesioginės demokratijos forma, suteikianti tautai galimybę, naudojantis teisėkūros priemonėmis, ne tik priešintis savo išrinktųjų galimai

¹³ Pugačiauskas V. Tiesioginė demokratija // <http://www.pugaciauskas.lt/study/m11k.html> (Prisijungimo laikas 2010-07-03).

¹⁴ Matakas J. Rinkimai ir plebistitai // Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis / Sudarytojas doc. dr. Matakas J. – Kaunas: Technologija. 1999, 141-142 p. – ISBN 9986-13-712-8.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Pugačiauskas V. Tiesioginė demokratija. Žr. <http://www.pugaciauskas.lt/study/m11k.html> (Prisijungimo laikas 2010-07-03).

¹⁸ Landsgemeinde arba „kantonų asamblėja“ yra pati seniausia ir gryniausia Šveicarijos tiesioginės demokratijos forma, unikalus tokio pobūdžio renginys pasaulyje. Literatūroje nurodoma, kad pirmoji asamblėja įvyko 1294 m. Kantonų ir rajonų lygiu tai vis dar praktikuojama dviejuose Šveicarijos kantonuose: konkrečią dieną, piliečiai turi teisę balsuoti surinkę po atviru dangumi ir rinkti savo valdžios atstovus ir teisėjus, spręsti įstatymų ir finansinius klausimus. Kartais vyksta karštos diskusijos, kuriose gali dalyvauti kiekvienas // <http://www.myswitzerland.com/en/destinationen/kultur/brauchtum-und-volksfeste-in-der-schweiz/die-landsgemeinden.html>

¹⁹ Suksi M. Bringing in the People: A Comparison of Constitutional Forms and Practices of Referendums. – Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 313 p., ISBN 0-7923-2208-8.

savivalei, atšaukti konkretiems asmenims suteiktus valdinius įgaliojimus, bet ir spręsti tokius tautai reikšmingus klausimus, kurių nesiima spręsti jos išrinktieji arba sprendžia ne tautos interesais.²⁰

Kaip pažymi A. Urmonas ir B. Pranevičienė, demokratinėje valstybėje piliečiai perduoda įstatymų leidimo teisę Parlamentui. Tauta pasilieka sau legislatyvinę diskreciją tik išimtiniais atvejais, kai rengiami referendumai itin svarbiais visai valstybei klausimais.²¹

Jeigu išskirtume individo, visuomenės ir struktūrinį, institucinį lygmenis, tai tiesioginė demokratija turės skirtingus privalumus kiekviename iš jų. (Žr. 2 lentelę).

Kiekvienoje valstybėje referendumas yra unikalus reiškinys, atspindintis visuomenės ir valstybės ypatumus, jos aktualijas. Šiuo aspektu referendumą galima laikyti tam tikru visuomeninių vertybių nustatymo būdu.

Referendumo institutas suteikia galimybę piliečiams priimti atsakomybę už tai, kas vyksta šalyje, spręsti konfliktą, kilusį tarp savarankiškų valdžios šaknų, leidžia ištirti, ar rinkėjų elektoratas pritaria politiniam valstybės kursui, pasitiki jos institucijomis. Vadinas, referendumas yra tiesioginės demokratijos – Tautos kolektyvinės valios išraiška, kai balsų dauguma priimami politiniai ir teisiniai sprendimai, paprastai teisiniai sprendimai yra politinės prigimties, o politiniai sprendimai turi teisinę galią. Tiesioginis Tautos suverenių galių vykdymas ir suteikia didžiausią autoritetą sprendimams, priimtiems referendumu. Tokie sprendimai yra galutiniai, neskundžiami ir neginčijami.²²

Referendumai skatina politikus nuolat susitikti su piliečiais ir aiškintis tas problemas, kurios jiems ypač svarbios, kurios paprastai politikų apeinamos, nes labai dažnai atsitinka taip, kad politikai kalba tik politikams, politikologai – politikologams, o tautos nuomonė arba neišgirstama, arba laikoma nesvarbia. Kaip tik diskusija apie žmogaus teisių įgyvendinimą referendumais paskatina kalbėti apie tai, ar referendumas, kaip teisinis instrumentas, yra pakankamas konkrečioje valstybėje žmogaus teisėms užtikrinti.

1.2. Referendumų klasifikacija

Išoriškai visi referendumai yra lyg ir panašūs – balsuodami žmonės pasako savo nuomonę vienu ar kitu klausimu, tačiau savo juridinėmis galiomis, bei įtaka politinėje valstybės sistemoje, rengimo procedūra – referendumai yra skirtingi. Dėl referendumų klasifikavimo

²⁰ Vaišvila A. Vertybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Jurisprudencija, 2002 m., t.30 (22), p.61.

²¹ Urmonas A., Pranevičienė B. Administracinės diskrecijos esmė ir diskrecijos kontrolės galimybės // Jurisprudencija, 2002 m., t.32 (24), p. 56.

²² Parengė Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis). – Vilnius: Teisės institutas, 2000. 503 p. – ISBN 9955-9346-11, p. 60.

koncepcijos ir terminologijos mokslininkai ne visada sutaria. Pvz., remdamiesi savo valstybės patirtimi, vieni visus piliečių ar gyventojų balsavimus sprendimų priėmimo procese vadina referendumais, kiti juos skirsto į referendumus ir iniciatyvas, dar treči išskiria plebiscitus. Taigi, kaip matyti, teisinėje literatūroje pateikiama įvairių referendumų klasifikacija, kuri priklauso nuo kriterijų pagal kuriuos referendumai klasifikuojami.

Kaip antai, M. Setala ir R. Riekašius referendumus skirsto į privalomuosius (*mandatory*) ir neprivalomuosius (*non-mandatory, facultative*).²³ Tačiau šios vartojamos sąvokos nėra tikslios, kadangi neaišku, ar tokio referendumo rezultatai yra privalomi, ar tai eina kalba apie klausimų, kuriems privalu rengti referendumą, sąrašą.

O štai A. Vaišvila²⁴ referendumus skirsto į:

- Sprendžiamuosius referendumus – kai tauta visuotiniu balsavimu priima galutinius sprendimus.
- Patariamuosius referendumus – kuriems teikiami svarstyti svarbiausi šalies gyvenimo klausimai, kai valdžios institucijos siekia sužinoti tautos nuomonę konkrečiu klausimu, kurį valstybės institucijos rengiasi reglamentuoti.²⁵

Patariamajame referendume gali būti balsuojama dėl bet kurio klausimo ar projekto, išskyrus tuos, dėl kurių spręsti referendumu draudžia konstitucija ar įstatymai. Paprastai šie apribojimai susiję su išskirtine parlamento kompetencija, nors taip ir ribojamas tautos suverenitetas. Pavyzdžiui, Portugalijoje prezidentui draudžiama šaukti referendumus dėl biudžeto ar fiskalinių reikalų (Portugalijos Respublikos Konstitucijos 115 str. 4 d.). Danijos Konstitucija taip pat draudžia referendumu spręsti įvairias mokesčių, pensijų, biudžeto ir finansų problemas, pilietybės suteikimą, ekspropriaciją, monarcho statuso pakeitimus, sutartinių įsipareigojimų atsisakymą ir pan. Italijos Konstitucija draudžia rengti referendumus dėl mokesčių ir biudžeto, amnestijos ir malonės bei dėl įgaliojimų ratifikuoti tarptautines sutartis. Tuo tarpu Šveicarijos Konstitucija aiškiai nurodo, kad, be kita ko, referendumui gali būti pateiktos ir tarptautinės sutartys, o kantonuose būtinas rinkėjų sutikimas tam tikroms viešosioms išlaidoms.²⁶

Apribojimai dėl referendumo gali būti tiek tiesioginiai, tiek netiesioginiai. Pavyzdžiui 49 JAV valstijose, Šveicarijoje ir kai kuriose kitose šalyse konstitucinės pataisos priimamos referendumu. Kartu JAV, kaip federacinės valstybės, Konstitucijos 5 str. nustato išsamų sąrašą

²³ Cituota pagal: Riekašius R. Politinis dalyvavimas. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Kolektyvinė monografija / sud. Krupavičius A., Lukošaitis A. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004, 228 p.

²⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. // Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Justitia, 2004. 225 p. ISBN 978-9955-616-59-7.

²⁵ Vaišvila A. Teisės teorija. // Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Justitia, 2004. 225 p. ISBN 978-9955-616-59-7.

²⁶ Ten pat.

subjektų, kurie gali pateikti ir ratifikuoti konstitucines pataisas, - tai Kongresas ir specialiai sušauktas organas (konventas). Vadinasi, referendumas Konstitucijos keitimo klausimu JAV nėra numatytas.²⁷

- Ratifikacinius referendumus – kai tauta išreiškia pritarimą ar nepritarimą valstybės institucijų pasirašytai tarptautinei sutarčiai, konvencijai, deklaracijai.²⁸

- Privalomuosius referendumus – organizuojamus tais klausimais, kurie negali būti išspręsti kitaip, kaip tik referendumu.²⁹

V. Bogdanoro nuomone, reikalavimas rengti referendumus tam tikrais privalomais klausimais pateisinamas, nes parlamento rinkimuose suteikiamas tik „mandatas valdyti“, bet ne „mandatas keisti valdymo sistemą“, o referendumas suteikia reikalingą papildomą mandatą - bei „įtvirtina“, „apsaugo“ konstituciją.³⁰ Toks apsaugojimo mechanizmas, legislatyvinės galios padalijimas tarp tautos ir parlamento, „padeda užtikrinti liberalų tikslą - ribotą ir konstitucinę vyriausybę - konservatyviomis priemonėmis, ribojant vyriausybę“.³¹ Iš esmės tai yra vetavimo, atšaukiamieji (o ne pokyčio) referendumi, nes tautai suteikiama tik teisė nuspręsti dėl jau priimto pakeitimo, t. y. rinkėjai veikia kaip papildomi parlamento rūmai.³²

„D. Butleris siūlė referendumus klasifikuoti pagal referendumo iniciatorius ir referendumu sprendžiamus uždavinius:

1) Valdžios rengiami referendumi. Valdžios valdžia daugiausia įstatymų leidžia sutinkamai su valdančiosios partijos ar partijų koalicijos siekimais. Todėl ji turi didžiausią galią nuspręsti, ar referendumas bus surengtas. Taip pat ji įvardija ir jo dalyką, už kurį bus pasisakoma, bei reikalingą surinkti „už“ balsų skaičių pasiūlymui laimėti; nuo valdžios priklausys, ar gautas rezultatas bus įpareigojamas valdžios atžvilgiu, ar tik patariamasis. Savo esme tokie referendumi yra fakultatyviniai. Klausimai, pateikiami šiuos rūšies referendume, gali būti patys įvairiausi – ekonominiais, kultūriniais ir pan. Inicijatyvos teisė skelbti referendumą priklauso valstybės valdžiai.

2) Konstituciškai būtini referendumi. Konstitucijose numatyta, kad tam tikra rūšis priemonių, adaptuotų valdžios (dažniausiai, bet ne visada tai būna) būtų patvirtintos piliečių referendumu prieš joms įsigalint. Valdžia turi išimtinę teisę nuspręsti, ar siūlyti kiekvieną

²⁷ Pargė Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis). – Vilnius: Teisės institutas, 2000. 503 p. – ISBN 9955-9346-11, p. 64.

²⁸ Vaišvila A. Teisės teorija. // Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Justitia, 2004. 225 p. ISBN 978-9955-616-59-7.

²⁹ Vaišvila A. Teisės teorija. // Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Justitia, 2004. 225 p. ISBN 978-9955-616-59-7.

³⁰ Ten pat.

³¹ Ten pat.

³² Pugačiauskas V. Tiesioginė demokratija // <http://www.pugaciauskas.lt/study/m11k.html> (Prisijungimo laikas 2010-07-03).

pataisą, kaip ją įvardyti, tačiau privalomas referendumas nulems, ar ji taps konstitucijos dalimi, ar ne.

3) Referendumai pagal piliečių peticijas arba reikalavimus. Eilinis rinkėjas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikras valdžios teisės aktas būtų pateiktas referendumui. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas dėl tokio teisės akto turi būti surengtas. Jeigu balsuotojų dauguma pasisakys prieš, tai įstatymas neišgalioja, nepaisant valdžios institucijos noro. Tokiu referendumu yra ribojama atstovaujamoji valdžia.

4) Referendumai piliečių iniciatyva. Eilinis balsuotojas yra įgaliotas paduoti peticiją, reikalaujančią, kad tam tikra valdžios neišspręsta problema būtų pateikta svarstyti rinkėjams. Jeigu už jų peticiją surinktas reikiamas skaičius parašų, tai referendumas turi būti surengtas; ir jeigu įstatymo nustatyta rinkėjų dauguma balsuoja už, tai piliečių pasiūlymas tampa įstatymu, nepaisant to, ar valdžiai tai patinka, ar ne.“³³

„V. Čirkin referendumus skirsto:

1) Pagal tai, kokioje teritorijos dalyje referendumas vykdomas:

a) nacionalinis (visos valstybės mastu) referendumas. Tai referendumas, kuris vykdomas valstybės mastu, visoje valstybės teritorijoje;

b) vietos referendumas – tai referendumas, kuris vykdomas federacijos subjekto, autonominio darinio, vieno ar kelių administracinių-teritorinių vienetų teritorijoje.

2) Pagal būtinumą vykdyti referendumą, norint priimti tam tikrą sprendimą:

a) privalomas referendumas (imperatyvinis) – kai konstitucijoje numatyta, jog sprendimas tam tikru klausimu gali būti priimamas tik referendumu;

b) fakultatyvinis referendumas, organizuojamas konstitucijoje ar įstatyme numatytų subjektų, turinčių referendumo iniciatyvos teisę, nuožiūra.

3) Pagal referendume keliamų klausimų pobūdį:

a) konstitucinis referendumas – referendume balsuojama už naujos konstitucijos projektą arba galiojančios Konstitucijos pataisą;

b) paprastas referendumas – referendumas kitais, nekonstitucinio pobūdžio klausimais.

4) Pagal parlamento dalyvavimą:

a) ikiparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas prieš priimant įstatymą parlamente, siekiant išsiaiškinti piliečių nuomonę šiuo klausimu;

b) poparlamentinis referendumas – tai referendumas, vykdomas po įstatymo priėmimo parlamente, siekiant tokiu būdu jį patvirtinti;

³³ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002, 657 p.

c) neparlamentinis referendumas – toks referendumas, kada įstatymas priimamas parlamentui nedalyvaujant arba jį apeinant.

5) Pagal sprendimo pobūdį:

a) patvirtinantis referendumas – toks referendumas, kuriame rinkėjai patvirtina parlamento sprendimą;

b) atšaukiantis referendumas – referendumas, kurio sprendimu atšaukiamas anksčiau parlamento priimtas įstatymas.

6) Pagal juridinę galią:

a) sprendžiantis referendumas – tokio referendumo priimti sprendimai nereikalauja papildomo patvirtinimo, įsigalioja šalies teritorijoje ir paprastai gali būti pakeisti tik referendumu;

b) konsultacinis referendumas – balsavimu išreiškiama rinkėjų nuomonė, į kurią parlamentas gali atsižvelgti arba neatsižvelgti. Tokio referendumo rezultatai nėra privalomi valstybės institucijoms, nors paprastai į tokiu būdu išreikštą rinkėjų nuomonę jis linkęs atsižvelgti.“³⁴

Ypatingas referendumų atvejis yra *ad hoc* referendumai. Tai referendumai, rengiami ne pagal iš anksto nustatytas taisykles, bet prireikus išsiaiškinti paramą vyriausybei, politikai (*policy*) ar pan. Pvz. Norvegijos ir Didžiosios Britanijos konstitucijos referendumų nenumato, todėl vienas iš esminių klausimų, pirmąkart rengiant referendumą tokioje aplinkoje, ir yra tai, kas jį inicijuoja.³⁵

Kaip matyti iš 3 lentelės, dar vienas kriterijus, pagal kurį skirstomi referendumai, o taip pat ir iniciatyvos – ar įstatymo bei jo pataisos autorius ir referendumo surengimo siūlytojas yra tas pats iniciatorius, ar du skirtingi siūlytojai. Gali būti rengiami referendumai, kai “įstatymo autorius” pats prašo pritarimo savo siūlymui. Gali būti, kad dėl pateikto siūlymo abejojanti struktūra, prieš priimdama sprendimą, atlieka pasitikrinimą referendumu.

Vokiečių politologas Bruno Kaufmann išvelgia painiavą, kai skirtingų rūšių procedūroms yra naudojamas tas pats pavadinimas, ir kaip pavyzdį nurodo, kad žodis "referendumas" yra naudojamas neatskiriama nuo valdžios kontroliuojamų visuotinių balsavimų ir „realių referendumų“. Arba nemažai painiavos sukelia, jei tai pačiai procedūrai naudojama daug įvairių pavadinimų, pavyzdžiui, jei iniciatyva yra taip pat vadinama žmonių peticija, visuotine iniciatyva ir žmonių pasiūlymu. Kaufmann B. nuomone egzistuoja procedūros ir praktikos, kurios apsunkina klasifikavimą ir yra“ pilkosios zonos“ tarp skirtingų rūšių, tačiau

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat, 9 p.

(kartu su Šveicarijos politologu Rolf Büchi) siūlo skirti tris visuotines šiuolaikinės tiesioginės demokratijos procedūras:³⁶

1. Inicijatyva – tai tokia procedūra, kai balsavimo objekto autorius ir procedūros iniciatorius sutampa.

2. Referendumas – tai tokia procedūra, kai balsavimo objekto autorius ir procedūros iniciatorius nesutampa.

3. Plebiscitas – tai tokia procedūra, kai atstovaujamoji valdžia yra ir balsavimo objekto autorius, ir procedūros iniciatorius.

Paprastai referendume rinkėjui siūlomi tik du pasirinkimai: arba priimti, arba atmesti pasiūlymą, tačiau Šveicarijoje gana paplitęs yra alternatyvusis (*multiple-choice*) referendumas. Taip pat tokio pobūdžio referendumai du kartus buvo surengti Švedijoje: 1957 m. ir 1980 m., kurių metu balsavimo biuleteniuose rinkėjams buvo pateikti trys pasiūlymai, o 1977 m. Australijoje vykusiame referendume dėl naujojo himno buvo pristatyti keturi pasiūlymai.³⁷

³⁶ Kaufmann B. Superdemocracy: People Power Updated – More Direct and Transnational // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 13 p. ISBN 978-89-91057-55-5.

³⁷ <http://www.experiencefestival.com/a/Referendum/id/1926101> (Prisijungimo laikas 2010-10-10).

2. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JO VERTINIMAS LIETUVOJE

Referendumai modernių teritorinių valstybių politinėse sistemose atsirado po Prancūzijos revoliucijos. Jie tapo konkrečia tautos apsisprendimo ir idėjos, kad be piliečių sutikimo negalima spręsti svarbiausių valstybės klausimų, išraiška.³⁸

Europos politiniame gyvenime referendumai – įprastas reiškiny. Kaip yra pasakęs italų politikos mokslininkas P. V. Uleri, išsamiai studijavęs referendumų praktiką Europoje, - „kartais jie vyriausybėms, parlamentams ir politinėms partijoms komplikuoja gyvenimą, o kartais jie būna naudingas instrumentas išspręsti problemas, kurių regis, jie patys išspręsti negali.“³⁹

O kokia situacija yra Lietuvoje? Ar referendumo institutas toks pats įprastas ir Lietuvos gyvenime? Šiame skyriuje, bus analizuojama, kokios normos reglamentuoja referendumo institutą Lietuvoje, kas gali inicijuoti referendumo paskelbimą, kokie reikalavimai keliami iniciatoriams, kokie klausimai gali būti keliami referendume.

2.1. Referendumų teisinis reglamentavimas Lietuvoje

2010 m. duomenimis Lietuvoje registruotų rinkėjų yra 2.692.397.⁴⁰

Referendumui paskelbti reikia 300 tūkst. rinkėjų parašų.⁴¹

Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.⁴² Demokratija (gr. *demokratia* – liaudies valdžia) reiškia valdymo formą, kurioje visi piliečiai turi teisę dalyvauti šalies valdyme, skirtingai nuo valdymo formos, kurioje tokia teisė priklauso vienai klasei, išskirtinei grupei arba autokratui. Šią teisę piliečiai įgyvendina tiesiogiai referendumuose ir plebiscituose arba per savo išrinktus atstovus.⁴³ Respublika (lot. *res publica* – viešas reikalas) – tai valstybė, kurioje suverenitetas priklauso tautai. Joje visos aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos tiesiogiai ar netiesiogiai įgaliojimus veikti gauna iš piliečių ir yra piliečiams atsakingos. Ši valdymo forma yra susijusi su demokratiniu politiniu režimu. Įstatymus

³⁸ Vitkus G. Referendumai dėl narystės Europos Sąjungoje: patirtis, problemos ir pamokos Lietuvai // Politologija. – Vilnius, 2002 Nr. 1 (25). p. 3-21. – ISSN 1392-1681.

³⁹ Uleri P. V., Gallagher M. The referendum experience in Europe.- Basingstone: Machmillan, 1996, 2 p. ISBN 0333650743, 9780333650745.

⁴⁰ Šaltinis: www.vrk.lt/dynamic/files/1593/13parasai.pdf (Prisjungimo laikas 2010-11-03).

⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 str. 3 d. // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁴² Ten pat. 1 str.

⁴³ http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=82. (Prisjungimo laikas 2010-03-15).

respublikoje priima tautos išrinkta atstovybė – parlamentas (atstovaujamoji įstatymų leidimo institucija), taip pat ir piliečiai tiesiogiai balsuodami.⁴⁴

Taigi, žodžių junginys demokratinė respublika reiškia visuomenės daugumos valdžią, kurią įgyvendina renkamosios (atstovaujamosios) ir įstatymų nustatyta tvarka sudaromos valstybės valdymo institucijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 str. nuostata yra glaudžiai susijusi ir netgi iš dalies konkuruoja su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 2 str., skelbiančiu, kad „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai.“ Demokratija ir suverenitetas turi bendras ištakas. Demokratija valstybės valdžios prasme – tai visuomenės daugumos valia; suverenitetas jo ištakų prasme, priklauso ne apskritai Tautai, bet tai daugumai, kuri išreiškia Tautos valią. Tauta aukščiausias suverenas galias vykdo tokiomis pat formomis, kokiomis įgyvendinama ir demokratija.⁴⁵

LR Konstitucijos 4 str. nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus. Ši demokratiška nuostata rodo, jog Konstitucija derina atstovaujамąją demokratiją su tiesiogine, lemiamą reikšmę teikdama tiesioginei (ją pirmiausia mini).⁴⁶ Čia reikėtų paminėti, kad tauta neatsisako nuo tiesioginio dalyvavimo kuriant savo valstybę. „Rinkimai – dar ne šalies valdymas; tai tik pasirengimas jam, nes demokratinę valstybę valdo du subjektai – tauta ir jos išrinkti atstovai – parlamentarai. Rinkimai nėra ta riba, kai tauta „pabunda“, kad savo suverenitetą perduotų savo atstovams, o juos išrinkusi vėl ketveriems metams giliai užmigūtų gražuolės miegu. Per rinkimus tauta perduoda išrinktiesiems atstovams tik dalį savo suvereniteto. <...> Tai reiškia, kad po rinkimų tauta nusiteikusi toliau dalyvauti valstybės valdyme, tik kitomis formomis.“⁴⁷

Taigi, LR Konstitucijoje yra įtvirtinta galimybė šalies piliečiams įgyvendinti Tautos suverenitetą tiesioginės demokratijos forma - referendumu. LR Konstitucijos 9 str. 1 d. nustatyta: „Svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“. Šios nuostatos dar papildytos konstitucinėmis normomis, reglamentuojančiomis įstatymų leidybą. LR Konstitucijos 69 str. nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimamos ir referendumu“. LR Konstitucijos XIV skirsnyje yra nurodytos konstitucinės nuostatos, kurios gali būti keičiamos tik referendumu (LR Konstitucijos 148 str.).

⁴⁴ http://www3.lrs.lt/home/w5_viewer/statiniai/seimu_istorija/w5_show-p_r=4056&p_d=49130&p_k=1.html. (Prisijungimo laikas 2010-03-15).

⁴⁵ Parengė Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis). – Vilnius: Teisės institutas, 2000. 503 p. – ISBN 9955-9346-11, p. 8.

⁴⁶ Vaišvila A. Vertybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. // Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22), 61 p.

⁴⁷ Vaišvila A. Nuo „dalyvavimo demokratijos“ prie sąveikos demokratijos // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 434 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

Taip pat šios kategorijos teisė yra įtvirtinta ir tarptautinės teisės aktuose, pvz., Lietuvos Respublikoje galiojančioje Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 21 str. ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 25 str. Tiesa, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 25 str. terminas „teisė dalyvauti valdant savo šalį“ pakeistas platesnio pobūdžio kategorija „teisė dalyvauti tvarkant viešuosius reikalus“. ⁴⁸ Tarptautiniu lygmeniu pripažįstama, kad jei valstybėje vyksta demokratiški rinkimai, piliečių dalyvavimo valdant savo valstybę lygis atitinka minimalius žmogaus teisių apsaugos standartus. Lietuvoje pagal Konstituciją šis minimalių standartų reikalavimas papildomas piliečių teise reikšti savo valią referendumo keliu.

Konstituciniai suvereniteto ir demokratijos principai – tai dvi vienos monetos pusės: pagal LR Konstituciją suvereni Tauta (suprantama ne kaip etninė tauta, o kaip piliečių visuma, t.y. pilietinė tauta) tvarkosi demokratiškai (reikšdama savo valią tiesiogiai ar per atstovus), o demokratija yra nors ir ne savitikslis, bet būdas, kuriuo tik ir tegali būti užtikrintas realus, veiksmingas, ne deklaratyvus, bet faktinis Tautos suverenitetas - jos aukščiausiaji valia (vidinis suverenitetas) ir Tautos sukurtos valstybės nepriklausomybė (išorinis suverenitetas). ⁴⁹

Kaip yra rašęs M. Romeris – „Tautos suverenumas“ esąs tokia aukšta ir tobula tiesa, kad ji virsianti naująja evangelija žmonijai ir kad todėl pats kurio nors principo ar nuostato įrašymas į konstituciją, kaip į „Tautos Valios“ aktą, garantuosiąs tą nuostatą ar tą principą nuo bet kurio prieš jį pasikėsینimo. <...> Tai esąs švenčiausias neliečiamas „tabu“, Tautos dvasios įkvėpimu surašytas, kurio kiekviena raidė esanti tobula ir tikybinio jausmu apsaugota nuo bet kurio jos palietimo. ⁵⁰ Konstitucija nėra vien formalus ar šabloninis aktas. Tai esąs aukščiausias valstybėje pagrindinis įstatymas, nuo kurio pareina visi kiti šiaip įstatymai. Konstitucijos leidėjas, nustatydamas tuos principus, įsako, o ne pataria, ne prašo, neįtikinėja. ⁵¹

Kaip pažymi LR Konstitucinis Teismas, pagal teisės teoriją ir konstitucines tradicijas referendumas suprantamas kaip piliečių visuotinis balsavimas konstitucijos, įstatymo ar atskirų jo nuostatų priėmimo, vidaus ir užsienio politikos klausimais. Šio demokratijos instituto esmę nusako du pagrindiniai kriterijai:

- 1) Tautos suverenių galių (*suprema potestas*) tiesioginis apibūdinimas, ir
- 2) tiesioginės demokratijos įgyvendinimo procese priimtų aktų teisinė reikšmė. ⁵²

⁴⁸ Čepas A., Ragauskas P., Jurka R. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 15 p. ISBN 9955-9821-2-8.

⁴⁹ Kūris E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (2) // Jurisprudencija, 2002 m., t.27 (19), p.60.

⁵⁰ Romeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, Pozicija, 1994, 122 p. – ISBN 9986-9004-1-7.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų,

Taigi, kaip pažymi LR Konstitucinis Teismas, piliečių tiesioginis dalyvavimas valdant šalį yra ypač svarbi aukščiausios suverenios galios išraiška, todėl per referendumą turi būti nustatyta tikroji Tautos valia.⁵³

LR Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje nurodo, jog kai įstatymo nuostatų projektas teikiamas referendumui, įstatymo leidėjas yra Tauta. LR Konstitucijos 3 str. nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių.⁵⁴

Kaip pažymi E. Šileikis, LR Konstitucijoje nedetalizuota, ką reiškia referendumas ir kokie klausimai yra „svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai“. Tai nereiškia, „kad tokius neaiškumus gali pašalinti tik įstatymų leidėjas, įgaliotas nustatyti „referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką“ (LR Konstitucijos 9 str. 4 d.). Principiniu požiūriu referendumas turi konstitucinę logiką, kuriai atskleisti pirmiausiai būtina suformuluoti referendumo konstitucinę sampratą.⁵⁵

E. Šileikis, aiškindamas LR Konstituciją, teigia, kad:

1) „Demokratiškai išrinktų atstovų“ (LR Konstitucijos 4 str., 55 str. 1 d.) institutas nedera prie nedemokratinio referendumo;

2) Jei demokratiniai atstovų rinkimai grindžiami „visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu (LR Konstitucijos 55 str. 1 d.), tai demokratinis referendumas taip pat turi būti tiesioginis, visuotinis, lygus, slaptas ir laisvas „piliečių, turinčių rinkimų teisę“ (LR Konstitucijos 9 str. 3 d.), valios išreiškimas;

3) Kadangi įstatymai ir LR Konstitucijos pataisos priimamos Seimo nariams balsuojant, tai įstatymų nuostatų priėmimas referendumu (LR Konstitucijos 69 str. 4 d.) ar LR Konstitucijos keitimas referendumu (LR Konstitucijos 148 str. 1 ir 2 d.) – taip pat ne šiaip „pasisakymas“, bet balsavimas;

4) Referendumu sprendžiamų „svarbiausių“ valstybės ir jos bendruomenės klausimų (LR Konstitucijos 9 str. 1 d.) pobūdis iš principo negali būti detalizuotas įstatymu, pateikiant baigtinį tokių klausimų sąrašą (ar referendumu nesprendžiamų klausimų baigtinį sąrašą).⁵⁶

LR Konstitucijoje Tauta pati nusistato sau, kaip aukščiausiosios valdžios turėtojai, įvairių formalių apribojimų, kurie reiškia, jog Tauta jai priklausančią aukščiausią suverenią galią

kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994 m., Nr. 57-1120.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994 m., Nr. 57-1120.

⁵⁵ Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. – p.150.

⁵⁶ Ten pat.

įgyvendins pagal tam tikras taisykles, laikydamosi tam tikrų teisinių procedūrų. Kitaip tariant, Tauta pati nusistato, kad jai priklausančią suverenią galią Tauta vykdys tik Konstitucijos nustatytose ribose ir Konstitucijoje įtvirtintomis formomis (referendumu, rinkimais, įstatymų leidybos iniciatyvos teisės įgyvendinimu ir kt.). Todėl žmonių minios nuomonė, piliečių susirinkimo ar mitingo rezoliucijos ir pan. savaimė netampa ir negali tapti Tautai priklausančios suverenios valdžios realizavimo aktu, t.y. netampa teisės aktu, galinčiu sukelti ar sukeliančiu teises pasekmes. Įstatymu Tautos suvereni galia gali tapti tik tuomet, kai parlamentas – Tautos atstovybė – priima įstatymus, arba kai įstatymo nuostatos yra priimanos referendumu (LR Konstitucijos 69 str. 4 d.).⁵⁷

LR Konstitucijos 9 str. nustatyta, kad:

„Svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu.

Įstatymo nustatytais atvejais referendumą skelbia Seimas.

Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę.

Referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas.“

Minėtos konstitucinės normos, įtvirtinančios demokratijos institutus ir jų funkcionavimo principus, detalizuojamos įstatymais. Įstatymų leidyba - išskirtinė Seimo prerogatyva, kurią riboja tik konstitucinės normos. Todėl Seimą, kai jis įstatymiškai reguliuoja demokratijos institutų funkcionavimo tvarką, dar saisto ir kitos konstitucinės normos,⁵⁸ kaip antai:

1) Seimas priima nutarimus dėl referendumų (LR Konstitucijos 67 str. 3 p.);

2) Seimas sudaro Vyriausiąją rinkimų komisiją ir keičia jos sudėtį (LR Konstitucijos 67 str. 13 p.);

3) Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimamoms ir referendumu. (LR Konstitucijos 69 str. 4 d.);

4) referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 d. privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas. (LR Konstitucijos 71 str. 3 d.);

5) LR Konstitucijos 1 str. nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeista tik referendumu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. (LR Konstitucijos 148 str. 1 d.);

6) tik referendumu gali būti keičiamos pirmojo skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei keturioliktojo skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatos. (LR Konstitucijos 148 str. 2 d.).

⁵⁷ Sinkevičius V. Seimas – Tautos atstovybė (konstituciniai pagrindai). //Jurisprudencija. 2006. – T. 9(87), 57 p.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. sprendimas „Dėl bylos „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 10 ir 11 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nutraukimo“ // Valstybės žinios, 1994 m., Nr.54-1033.

Taigi referendumų organizavimo Lietuvoje pagrindiniai principai ir svarbiausios sąlygos yra įtvirtintos konstitucinėse normose, o vykdymo tvarka ir konstituciniai principai reglamentuoti ir detalizuoti atitinkamame įstatyme.

LR Konstitucinis Teismas 1994 m. liepos 22 d. nutarime pateikė tokį referendumų klasifikavimą:

1) sprendžiamieji referendumai, per kuriuos Tauta visuotinio balsavimo būdu priima įstatymus, demokratinių tradicijų šalyse kaip politinis teisinis institutas sutinkami retai.

2) patariamieji referendumai; kuriems teikiami svarstyti svarbiausi šalies gyvenimo klausimai;

3) ratifikaciniai referendumai, kurių metu Tauta išreiškia pritarimą ar nepritaringumą parlamento priimtam įstatymui.⁵⁹

Šiuo metu galiojantis LR Referendumo įstatymas referendumus skirsto į:

1) privalomuosius;

2) konsultacinius (patariamuosius) referendumus.⁶⁰

Iš esmės panašus reglamentavimas buvo pateiktas ir 1989 m. LR Referendumo įstatyme, kuriuo 7 str. buvo nustatyta: „Referendumu gali būti priimami įstatymai ir sprendžiami kiti svarbūs valstybinio gyvenimo klausimai. Prireikus gali būti rengiami ir konsultaciniai (patariamieji) referendumai.“⁶¹

Pagal LR Referendumo įstatymo 4 str., privalomai rengiami referendumai šiais klausimais:

1) dėl LR Konstitucijos 1 str. nuostatos, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, pakeitimo;

2) dėl LR Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ nuostatų pakeitimo;

3) dėl LR Konstitucijos XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo;

4) dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo;

5) dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų institucijoms ar jų jurisdikcijai.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1994, Nr.57-1120.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas // Valstybės žinios, 2002 m., Nr. 64-2570. Su vėlesniais pakeitimais.

⁶¹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7 straipsnio pakeitimo“ // Valstybės žinios, 1990 m., Nr. 31-755.

Pagal LR Referendumo įstatymo 5 str., konsultaciniai (patariamieji) referendumai gali būti rengiami kitais svarbiausiais Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimais, dėl kurių pagal LR Referendumo įstatymą nėra būtina rengti privalomąjį referendumą, bet juos siūlo svarstyti referendumu 300 tūkstančių turinčių rinkimų teisę piliečių ar Seimas.⁶²

Tačiau E. Šileikis laiko probleminiu konsultacinio (patarimojo) referendumo teisinį reglamentavimą, kadangi LR Konstitucijos nuostata „sprendžia referendumu“ (LR Konstitucijos 9 str. 1 d.) iš principo negali būti aiškinama kaip „pataria“ ar neimperatyviai „dalyvauja sprendžiant“ apklausos (plebiscito) būdu. Anot jo, referendumų rezultatų imperatyvios galios, kildintinos iš LR Konstitucijos nuostatų „sprendžia“ (LR Konstitucijos 9 str. 1 d.), „priimamos“ (LR Konstitucijos 69 str. 4 d.), „keičiamos“ (LR Konstitucijos 148 str. 1 d.). E.Šileikio požiūriu, tai leidžia teigti, kad įstatymų leidėjas nevisiškai optimaliai vartoja terminą „konsultaciniai (patariamieji) referendumai“ LR Konstitucijos nuostatai „<...> sprendžiami referendumu“ įgyvendinti <...>.⁶³

Tuo pačiu E. Šileikis pažymi, jog galima pateikti kontrargumentą, kad įstatyme numatant ir privalomus, ir konstitucinius referendumus, ne tik siaurinamas, kiek plečiamas konstitucinis referendumo institutas.⁶⁴

Įstatymo nustatytais atvejais referendumą skelbia Seimas. Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Taigi, referendumo rengimo klausimą ir tai, kas yra svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžia Seimas arba 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę.⁶⁵ Kitokio būdo ar sprendimo kriterijų nėra, kadangi nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, nei Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme nėra išaiškinta ir nenurodyti kriterijai, kuriais remiantis klausimai yra pripažįstami svarbiausiais.

Piliečių referendumo paskelbimo iniciatyvos teisę piliečiai įgyvendina tiesiogiai. Tam tikslui iš ne mažiau kaip penkiolikos piliečių, turinčių rinkimų teisę, sudaroma piliečių referendumo iniciatyvinė grupė. Vyriausioji rinkimų komisija ne vėliau kaip per 15 dienų nuo grupės prašymo gavimo dienos savo posėdyje surašo grupės įregistravimo aktą. Akto nuorašas ne vėliau kaip kitą dieną po grupės įregistravimo išduodamas grupei ar jos atstovui ir pasiunčiamas Seimo Pirmininkui. Seimo Pirmininkas artimiausiame Seimo posėdyje praneša Seimui apie piliečių reiškiamą iniciatyvą skelbti referendumą.⁶⁶

⁶² Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas // Valstybės žinios, 2002 m., Nr. 64-2570. Su vėlesniais pakeitimais.

⁶³ Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. 154 p. ISBN-9955-557-17-6.

⁶⁴ ten pat.

⁶⁵ LR Referendumo įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2570. Su vėlesniais pakeitimais.

⁶⁶ Ten pat.

LR Referendumo įstatymo 11 str. numatyta, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos išduotame piliečių parašų rinkimo lape pateikiamas visas referendumui teikiamo sprendimo tekstas, nurodoma referendumo rūšis. Po šiuo tekstu yra lentelė, kurioje turi būti įrašyti duomenys, identifikuojantys asmenį (t.y. piliečio pavardė, vardas, paso arba asmens tapatybės kortelės numeris, gimimo data, parašas bei pasirašymo data). Pasirašyti gali rinkimų teisę turintis pilietis. Piliečių parašų skaičius neribojamas, tačiau jų turi būti ne mažiau kaip 300 tūkstančių. Piliečių iniciatyvos teisei paskelbti referendumą įgyvendinti nustatomas 3 mėnesių terminas. Jis skaičiuojamas nuo piliečių parašų rinkimo lapų išdavimo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje dienos.⁶⁷

Jeigu per nustatytą terminą surenkama 300 tūkstančių piliečių parašų dėl reikalavimo paskelbti referendumą, iniciatyvinė grupė surašo baigiamąjį aktą, kurį kartu su piliečių reikalavimais perduoda Vyriausiajai rinkimų komisijai. Komisija, gavusi dokumentus, per penkiolika dienų juos patikrina ir nustačiusi, kad jie atitinka LR Referendumo įstatyme numatytus reikalavimus, piliečių iniciatyvinės grupės baigiamąjį aktą kartu su piliečių reikalavimais ir Vyriausiosios rinkimų komisijos išvada, perduoda Seimui, kuris sesijos metu artimiausiame Seimo posėdyje svarsto referendumo paskelbimo datos klausimą. Seimo nutarimas dėl referendumo paskelbimo datos priimamas Seimo statuto nustatyta tvarka ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo dienos, kurią Seimo posėdyje pradėtas svarstyti referendumo paskelbimo datos klausimas.

LR Referendumo įstatymo 14 str. 2 d. numato: „jeigu Seimo sudaryta ekspertų grupė padaro išvadą, kad piliečių reikalavime paskelbti referendumą teikiamas sprendimo tekstas gali neatitikti Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Seimas šią išvadą turi paskelbti visuomenei, tačiau ši išvada negali būti pagrindas neskelbti referendumo.“ Vadinasi, nei Lietuvos Respublikos Konstitucija, nei Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas jokiais sąlygomis nevaržo Tautos kolektyvinės valios ir neriboja jos aukščiausios suverenios galios. Šį požiūrį yra išreiškęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo 1994 m. liepos 22 d. nutarime „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo” 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai.“ Vienoje šių normų buvo įtvirtinta, kad „įstatymų nuostatos ekonominiais klausimais gali būti priimanamos referendumu tik atlikus ekonominę ekspertizę dėl būsimų pasekmių“. Taigi, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „įtvirtinant piliečių teisę tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad referendumą įstatymo nustatytais atvejais skelbia Seimas ir kad referendumas skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne

⁶⁷ Ten pat.

mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Taigi, Konstitucijoje nenumatyta, kad šios normos įgyvendinimas būtų saistomas kokiomis nors papildomomis sąlygomis ar kokių nors subjektų sprendimais. Konstitucijos 3 str. 1 d. nustatyta, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto. Neneigiant to, kad piliečiai turi teisę būti informuojami apie referendumu priimamų įstatymų ar jų nuostatų ekonomines ir kitokias pasekmes, įvairūs referendumui teikiamų klausimų vertinimai galimi agitacijos dėl referendumo metu, tačiau tuo negali būti sąlygojamas referendumo skelbimas ir vykdymas.“

Pažymėtina, kad jeigu Seimo sudaryta ekspertų grupė padaro išvadą, kad piliečių reikalavime paskelbti referendumą teikiamas sprendimo tekstas gali neatitikti Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Seimas šią išvadą turi paskelbti visuomenei, tačiau ši išvada negali būti pagrindas neskelbti referendumo (LR Referendumo įstatymo 14 str. 2 d.).

Taigi, galima daryti išvadą, kad Seimas gali analizuoti įstatymo nuostatas ar kitus klausimus, tiekiamus referendumui, bet negali balsuoti dėl to, ar jie teiktini referendumui, ar ne, priimtini ar ne. Seimo nariai tai gali daryti tik bendrais pagrindais, referendume balsuodami už arba prieš šias nuostatas ar klausimus.⁶⁸

2.2. Lietuvoje organizuotų referendumų praktika ir jos vertinimas

1989 m. LR Referendumo įstatymo numatyta referendumo ir iniciatyvos teise buvo pasinaudota jau 1990 m. sausio 8 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, išnagrinėjęs iniciatyvinės grupės pateiktus dokumentus referendumo klausimu, ar kariai, nenuolatiniai Respublikos gyventojai turi teisę balsuoti renkant Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos ir vietinių tarybų deputatus“, pripažino, kad jie atitinka Lietuvos Respublikos įstatymo reikalavimus ir pateikė svarstyti Aukščiausiajai Tarybai. Numatytasis referendumas neįvyko, kadangi 1990 m. sausio 15 d. Aukščiausiosios Tarybos sesijoje buvo priimtas sprendimas, numatantis, jog deputatus gali rinkti tik nuolatiniai Lietuvos gyventojai.⁶⁹

Priėmus Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, netrukus, t.y. 1991 m. vasario 9 d. apklausai (plebiscitui), buvo pateiktas vienas klausimas – ar rinkėjai pritaria rengiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos teiginiui: Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė valstybė.⁷⁰ Kartu buvo priimta nuostata, kad šis teiginys gali būti pakeistas tik referendumo keliu, jei pakeitimui pritartų ne mažiau kaip 3/4 Lietuvos piliečių, turinčių aktyvią

⁶⁸ Parengė Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis). – Vilnius: Teisės institutas, 2000. 503 p. – ISBN 9955-9346-11, 68 p.

⁶⁹ Matakas J. Rinkimai ir plebistitai // Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis / Sudarytojas doc. dr. Matakas J. – Kaunas: Technologija. 1999, 433 p. – ISBN 9986-13-712-8.

⁷⁰ Sudarytojai Bartkutė A. V., Vaišnys A. Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003. 262 p. ISBN 9955-9346-11.

rinkimų teisę. Taip tauta išreiškė savo valią dėl valstybingumo. Lietuvos žmonių apklausa ir jų pareikšta nuomonė buvo ypač svarbi. „Vienu šios apklauso (plebiscito) siekinių buvo patvirtinti pasaulio demokratinei civilizacijai apie Lietuvos Tautos suverenų ryžtą atkurti nepriklausomą demokratinę valstybę. Kitaip sakant Steigiamosios valdžios (Tautos) pareikšta suvereni galia dėl Lietuvos valstybės buvo tas konstitucinis ir moralinis pagrindas, kuriuo remiantis įsteigtoji valdžia (Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas) galėjo tęsti pradėtą valstybės atkūrimo darbą, spartinti konstitucinę kūrybą.“⁷¹

Apibendrinant 1991 m. vasario 9 d. apklauso (plebiscito) reikšmę galima padaryti išvadą, kad Lietuvos žmonių valia pareikšta apklausoje (plebiscite) iš esmės buvo tas pagrindas, kuriuo remiantis Konstitucijoje buvo įtvirtinta Lietuvos valstybės politinės sistemos forma (demokratija). Apklausa (plebiscitas) reikšminga tuo, kad po 1991 m. kovo 11-ąją paskelbto Lietuvos valstybės atkūrimo pradėta demokratinė konstitucinės (teisinės) valstybės tradicija, kai visus svarbiausius visuomenės ir valstybės gyvenimo klausimus Tauta sprendžia tiesiogiai ir taip įgyvendina savo suverenias galias.⁷² Plebiscite dalyvavo 84,74 proc. Lietuvos piliečių. Už nepriklausomą demokratinę Lietuvą pasisakė 90,47 proc. balsavusiųjų, prieš – 6,65 proc.⁷³

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į tai, kad daugiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų, turinčių aktyviąją rinkimų teisę, 1991 m. vasario 9 d. per visuotinę apklausą (plebiscitą) slaptu balsavimu pasisakė už tai, kad "Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika" priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, kuris įtvirtino, kad teiginys "Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika" yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas, kuris gali būti pakeistas tik Lietuvos tautos visuotinės apklauso (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę.⁷⁴

Pažymėtina, kad tuo pačiu metu buvo bandymų organizuoti sąjunginį referendumą dėl SSRS konstitucinių pakeitimų, tačiau Lietuvos piliečiai jį blokavo, ir jame dalyvavo tik labai menka dalis proimperiškai nusiteikusių, daugiausia nevietinės kilmės, gyventojų. 1992 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nusprendė 1992 m. gegužės 23 d. paskelbti referendumą "Dėl Prezidento institucijos atstatymo". Stipraus Prezidento šalininkai nekorektiškai vedė agitaciją, tai yra, viešai nekalbėjo apie tas funkcijas, kurias vykdys Prezidentas, bet esmę sutelkdami ties klausimu, ar Lietuvai reikalinga Prezidento institucija, visiškai nutylint jo funkcijas, įgaliojimus. Križiškai vertinantieji stipraus prezidento koncepciją,

⁷¹ Ten pat.

⁷² Ten pat.

⁷³ Maksimaitis M. Tiesioginė demokratija Lietuvos konstitucinėje teisėje. – Teisė: mokslo darbai, 1994 Nr. 28, – ISSN 1392-1274.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“. – Valstybės žinios. 1991-02-28, Nr. 6-166.

neretai buvo vadinami tautos išdavikais. Nepaisant tokio psichologinio spaudimo, apskritai žiniasklaida gynė demokratinės respublikos idėją, autoritarinės sistemos šalininkai referendumą pralaimėjo.⁷⁵

1992 m. gegužės 23 d. referendumui buvo pateikti dviejų konstitucijų projektai, kadangi išsiskyrė politinės teisinės pozicijos dėl būsimajame Konstitucijoje konstruojamos Lietuvos politinės sistemos. Diskusija ir paskelbtas referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento atkūrimo Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normų sistemoje ženklino vieną didžiausių politinių ideologinių nuostatų susidūrimų besiformuojančioje Lietuvos demokratijoje.⁷⁶

Įstatymų projektai, kurie buvo pateikti 1992 m. gegužės 23 d. referendumui, nebuvo priimti. Referendume dalyvavo 57,64 proc. rinkėjų. Teigiamai atsakė 69,48 proc. dalyvavusiųjų, neigiamai – 25,58 proc. dalyvavusiųjų, o negaliojančiais pripažinti – 4,92 proc. biuletenių. Taigi, pasiūlymui atkurti Prezidento instituciją darant pakeitimus Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme teptarė 39,96 proc. visų rinkėjų ir šis įstatymas referendumu priimtas nebuvo.⁷⁷

Vertinant referendumą ir jo rezultatus Lietuvos konstitucionalizmui reikia pabrėžti, kad Lietuvos rinkėjų valia buvo svarbus veiksnys ne tik pasirenkant Lietuvos valstybės valdymo formą, nustatant valdžios institucijų galias, tačiau ir ieškant bei surandant konstruktyvias politinių kompromisų paieškos formas.⁷⁸

1992 m. birželio 14 d. įvyko referendumas “Dėl buvusios TSRS kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo”.

Referendume dalyvavo 75,8 procentų rinkėjų. “Taip” balsavo 90,8 procentų, t.y. 68,7 procentų viso rinkėjų skaičiaus.⁷⁹ Nuostata buvo priimta ir užtikrino tautos reikalavimo dėl SSRS kariuomenės išvedimo teisėtumą ir neginčytinumą. Kaip matyti, šiame referendume dalyvavo kur kas daugiau piliečių nei 1992 m. gegužės 23 d. referendume dėl Prezidento institucijos atkūrimo. Toks piliečių aktyvumas rodo ir klausimo svarbą Tautai.

Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat priimta referendumu. Atkuriamasis Seimas, išreikšdamas Tautos valią gyventi nepriklausomoje ir demokratiškoje valstybėje, dėjo visas pastangas rengiant naująją Konstituciją. Reikėtų pažymėti, kad rengiant šią Konstituciją aktyviai dalyvavo ir Lietuvos Respublikos piliečiai. „Šis dalyvavimas rengiant ir priimant Konstituciją pakylėjo žmonių interesų išraišką į valstybinio mastymo lygį, nes per Konstitucijos rengimą

⁷⁵ Sudarytojai Bartkutė A. V., Vaišnys A. Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003. 262 p. ISBN 9955-9346-11, 242 p..

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ <http://www.lrs.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

⁷⁸ Sudarytojai Bartkutė A. V., Vaišnys A. Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003. 262 p. ISBN 9955-9346-11, p. 233.

⁷⁹ <http://www.lrs.lt/datos/kovo11/ivykiai.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

formuojamas žmonių pilietiškumas, bendras demokratijos ir teisingumo suvokimas, jais remiais bendros gerovės ir laisvės siekis.“⁸⁰

1992 m. spalio 25 d., kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą, buvo suorganizuotas referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Referendume dalyvavo 75,42 procentai Lietuvos Respublikos rinkėjų. Už Konstituciją pasisakė 56,76 procentai visų balsavimo teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių.⁸¹ Pažymėtina, kad referendumo vykdymo tvarką reglamentavo specialus 1992 m. spalio 13 d. priimtas įstatymas „Dėl referendumo priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją“, galiojęs 1992 m. spalio 25 d. referendumo organizavimo ir vykdymo laikotarpiu.

LR Seimas 1994 m. liepos 12 d. priėmė nutarimą 1994 m. rugpjūčio 27 d. paskelbti referendumą Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisėsaugos“ priimti. Referendume dalyvavo 36,89 proc. rinkėjų, „taip“ pasakė 30,85 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų.⁸² Referendumas laikomas neįvykusiu.

Nagrinėjant šio neįvykusio referendumo aplinkybes būtina pažvelgti į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją ir argumentaciją, kurios pagrindu Lietuvoje buvo apribota piliečių galimybė valdyti savo šalį. Kai Tėvynės Sąjunga bandė surengti referendumą dėl konstitucinio įstatymo dėl neteisėto privatizavimo didžioji piliečių dalis šį sumanymą palaikė, nes manė, kad privatizuojant valstybės turtą buvo įstatymų pažeidimų ir korupcijos. „Ir ką gi padaro Konstitucinis Teismas, siekdamas apsaugoti jį paskyrusios valdančiosios partijos interesus, priima sprendimą uždrausti teikti referendumui konstitucinius įstatymus. Kaip tai buvo padaryta? Konstitucinis Teismas, konstruodamas dirbtinę teisės sistemą, paskelbė, kad konstitucinių įstatymų subsystemą sudaro tik Konstitucijos 69 str., nustatantis, kokia dauguma Seime priimami konstituciniai įstatymai, ir 72 str., kuriame rašoma, kaip Seimas gali iš naujo priimti Prezidento vetuotą konstitucinį įstatymą. Konstitucijos 69 str. įtvirtinta, kad "Konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas", arba kitaip tariant, politinė dauguma, kuri paskyrė Konstitucinį Teismą. Kodėl toks straipsnių pateikimas vadinamas piktnaudžiavimu, sistemos konstravimu? Todėl, kad nebuvo įtrauktas tas faktas, kad 1992 m. spalio 25 d. lietuvių tauta referendumu priėmė Konstituciją, kartu ir jos 150 str., kuriame yra nustatytas konstitucinių įstatymų sąrašas. Taigi, šio teisinio fakto įtraukimas į sistemą galėtų reikšti, kad ne tik Seimas, bet ir pati tauta turi teisę nustatyti konstitucinių įstatymų sąrašą, taip pat jį keisti. Taip pat piktnaudžiauta dedukcija. Nei iš 69 str. nei iš 72 str. automatiškai negalima padaryti išvados, kad referendumai dėl konstitucinių įstatymų turi būti uždrausti. Tam kad gauti tokią išvadą, Konstitucinis Teismas pasirinko nuostatą, kad Seimas priima konstitucinių įstatymų sąrašą. Šis

⁸⁰ Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 1999, 10 p. ISBN 9986-75-243-4.

⁸¹ <http://www.lrs.lt/datos/kovo11/ivykiai.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

⁸² <http://www.vrk.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

atramos taškas veda prie išvados, kad tik Seimas, o ne tauta, turi teisę spręsti, kokie įstatymai gali turėti konstitucinį statusą. Koks alternatyvus atramos taškas, liekiant toje pačioje apkarpytoje dviejų straipsnių sistemoje, grąžinant piliečiams galimybę dalyvauti priimant politinius sprendimus? Tai 69 str. 1 ir 3 d. bei 72 str. 1 ir 4 d.“⁸³

1994 m. Tėvynės Sąjunga ketino pateikti referendumui įstatymą dėl neteisėto privatizavimo, tačiau prieš pat šį referendumą Seimas, nutarė pakeisti referendumo įstatymą taip, kad Tauta svarstyti būtų teikiami ne ištisi įstatymai, o tik jų nuostatos.⁸⁴ Taigi, Seimas gali šias nuostatas papildyti jas faktiškai iškreipdamas.

1996 m. spalio 20 d., kartu su LR Seimo rinkimais, buvo suorganizuoti du referendumai: vienas – “Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisingai privatizuojant valstybės turtą” (dalyvavo 52,46 proc. rinkėjų, pasakė „taip“ – 38,97 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų), kitas – dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo (dalyvavo 52,11 proc. rinkėjų, pasakė „taip“ – 33,86 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų).⁸⁵ Taigi, nors referendumai ir įvyko, tačiau jiems teiktos nuostatos nebuvo priimtos.

Nepraėjus nei mėnesiui, t.y. 1996 m. lapkričio 10 d., buvo suorganizuotas referendumas priimti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymą, kuris laikomas neįvykusių. Šiame referendume dalyvavo 39,73 proc. rinkėjų, pasakė „taip“ – 17,24 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų.⁸⁶

2003 m. gegužės 10 – 11 d. įvyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje, kuris pagal svarbumą yra lyginamas su 1991 m. apklausa, ar piliečiai pritaria naujos Konstitucijos teiginiui, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Tai vienas svarbiausių Lietuvai istorinių įvykių po nepriklausomybės atkūrimo. Referendume dalyvavo 63,37 proc. rinkėjų, o pasakė „taip“ – 57,00 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų.⁸⁷ Ankstesnių, Lietuvoje vykusių referendumo rezultatai rodo piliečių pasyvumą ir nenorą dalyvauti. Lietuvos Respublikoje inicijuoti referendumai dažnai būdavo neesminiai piliečiams. Politinės jėgos populistiniais pasiūlymais stengėsi pakelti savo reitingus, siekė trumpalaikių politinių tikslų, o tai ir lėmė referendumų nerezultatyvumą.⁸⁸ Nors etnologė A. Čepaitienė ir yra išsakiusi nuomonę, kad Lietuvos narystės ES reikalo negalima prilyginti

⁸³ Sudarytojas Liekis A. Kada Tauta tyli. – Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas, 2006. 189 p. – ISBN 9986 795-43-5, p. 171-172.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo“ // Valstybės žinios, 1994 m., Nr. 47-870.

⁸⁵ <http://www.vrk.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Matakas J. Rinkimai ir plebistitai // Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis / Sudarytojas doc. dr. Matakas J. – Kaunas: Technologija. 1999, 141-142 p. – ISBN 9986-13-712-8.

Lietuvos nepriklausomybės reikalui. Nepriklausomybės byloje visi Lietuvos piliečiai sąmoningai dalyvavo ir jautė, kad kiekvieno iš jų laikysena ir pastangos yra svarbios nepriklausomybės iškovojimui ir kiekvienas galėjo jaustis bendro reikalo dalyviu. Tuo tarpu stojimas į ES yra ne piliečių iniciatyvos ir pastangų, bet labiau politikų ir biurokratų sumanumo bei kvalifikacijos reikalaujantis dalykas. Todėl, kitaip nei nepriklausomybė, narystė ES daugumai piliečių nekelia jokių (juo labiau teigiamų) emocijų.⁸⁹

Taigi, kas lėmė, kad po beveik vienuolikos metų bandymų ir iniciatyvų surengti referendumus įvairiais klausimais, vis dėl to referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įvyko ir buvo sėkmingai priimtos siūlomos nuostatos?

Integracija į ES buvo pagrindiniu Vyriausybės strateginiu uždaviniu. Tačiau ne vien nuo jos priklausė ar Lietuva taps naująja ES nare ar ne, nes visuomenės sutarimas dėl narystės Europos Sąjungoje buvo viena svarbiausių sąlygų, kad Lietuva galėtų sėkmingai pasirengti narystei Europos Sąjungoje. Taigi, buvo surengtas vyriausybės inicijuotas visuotinis privalomas referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje.

Reikėtų paminėti ir tai, kad būta pamąstymų referendumą dėl narystės ES padaryti ne privalomąjį, bet konsultacinį. Tačiau ši idėja greitai buvo atmesta. Pasak politologo Leono Mažylio: „nenuostabu, jog tokį sumanymą teko skubiai atšaukti: tauta iškart subruzdavo, visai nepanorosi būti be jokio reikalo varoma į balsavimą, kuris nieko nelemia.“⁹⁰

Politiko Petro Auštrevičiaus nuomone privalomasis referendumas dėl narystės ES yra priimtinesnis nei konsultacinis, kadangi „taip pabrėžiama kiekvieno piliečio atsakomybė už šalies ateitį.“⁹¹

Kaip žinia visos politinės partijos daugiau ar mažiau pritarė Lietuvos narystei ES. Interesų grupės, politinės partijos, žiniasklaidos priemonės, autoritetingi ir žymūs visuomenės veikėjai, bažnyčia, atliekantys labai svarbų vaidmenį visuomenės nuomonės formavimo procese taip pat buvo įsitraukę į agitaciją dėl Lietuvos narystės ES. Referendumo kampanijos metu buvo suformuota tokia nuomonė, kad pasakyti, jog esi prieš Lietuvos narystę ES buvo „nemadinga“ ir „neintelektualu“.

Kalbant apie agitacijos mastus ir jos įtaką referendumo rezultatams norėtusi pažymėti, kad referendumo dėl Lietuvos narystės ES informacinė kampanija buvo tęstinis, ketverius metus, t.y. net nuo 1999 m. įgyvendintas projektas.

Taigi, kaip matyti, Lietuvos referendumų patirtis nėra labai sėkminga. Iš visų iki šiol vykusių referendumų pritarta tik keturių nuostatoms (Žr. 4 lentelę).

⁸⁹ Čepaitienė A. „Stojant į Europos Sąjungą: sociokultūriniai politinės perspektyvos aspektai.“ Pranešimas Lietuvos istorinio instituto ir Europos komiteto prie Lietuvos Respublikos konferencijoje „Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis“, Vilnius, 2001 m. gruodžio 13-14 d.

⁹⁰ Mažylis L. Keletas klausimų prieš referendumą // Atgimimas. 2003, gegužės 2-8, Nr. 17, 2 p.

⁹¹ Bartasevičius V. Prieš istorinį referendumą – nerimas // Lietuvos Rytas. 2003, vasario 17, 2 p.

Šie pozityvūs 1991 – 2010 m. referendumai išsidėstė į logišką sprendimų dėl valstybingumo raidos, sulaukusių neginčytino balsuotojų pritarimo seką. Kitos referendumų iniciatyvos, keltos atskirų grupių ir nesulaukiančios visuotinio elito ir visuomenės sutarimo, gali atrodyti esančios pasmerktos nesėkmei, kadangi įstatymais įtvirtintos referendumo kvalifikacinės normos yra sunkiai įgyvendinamos.

Be abejo ir iki 2003 m. gegužės 10 – 11 d. referendumo bei po jo, buvo bandymų surengti referendumą vienu ar kitu klausimu, tačiau iniciatyvinės grupės nesugebėjo LR Referendume 10 str. 1 d. nustatytu terminu surinkti reikiamų 300 tūkstančių piliečių parašų. (Žr. 5 lentelę).

Paskutinis neįvykęs referendumas (dalyvavo 48,43 proc. rinkėjų, pasakė „taip“ – 42,90 proc. nuo visų sąrašuose esančių rinkėjų) yra dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo, kuris buvo suorganizuotas 2008 m. spalio 12 d.⁹²

Daug kalbėti apie pilietinių referendumų iniciatyvų praktiką nėra prasmės, mat ligšiolinė patirtis aiškiai rodo, kad šiai iniciatyvai keliami reikalavimai yra faktiškai neįvykdomi. Per daugiau nei aštuoniolika nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo praėjusių metų buvo iškelta daugiau nei penkiolika referendumo iniciatyvų, tačiau jos visos žlugo nesurinkus reikiamo piliečių parašų skaičiaus. Paskutinis bandymas inicijuoti referendumą dėl piliečių teisės reikalauti pirmalaikių Seimo rinkimų žlugo 2010 m. kovo mėn., nesurinkus pakankamo kiekio parašų. Tai rodo, kad 300 tūkst. riba (apie 12 proc. visų rinkimų teisę turinčių piliečių) yra neįveikiamas barjeras. Atsižvelgiant į vidutinį rinkėjų aktyvumą per rinkimus bei į tai, kiek piliečių yra išvykę į užsienį, vertėtų rimtai svarstyti referendumo iniciavimui LR Konstitucijoje keliamus reikalavimus. Konstitucija faktiškai nušalina Lietuvos žmones nuo dalyvavimo tvarkant bendruosius reikalus. Kaip matyti, per visus nepriklausomybės metus nei vienas referendumas nebuvo suorganizuotas piliečių iniciatyva.

Visų piliečių iniciatyvų nesėkmė parodo tam tikrą tautos galių tiesiogiai priimti sprendimus deklaratyvumą. Juk iš tikrųjų valstybės klausimų laisvu sprendėju piliečiai gali būti tik tuomet, kai atitinkamos iniciatyvos kyla iš jų pačių, o ne tuomet, kai jie spendžia klausimus, kuriuos jiems teikiasi perduoti politikai, bijodami prisiimti atsakomybę (pvz., 1996 m. spalio 20 d. referendumas, kuriame buvo keliamas klausimas „Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisingai privatizuojant valstybės turtą?“). Reikėtų paminėti ir tai, kad kai kurie Seimo sprendimai, priimti neteikiant atitinkamų klausimų referendumui, sukėlė neigiamų visuomenės

⁹² Ten pat.

reakcijų. Visų pirma paminėtini narystės NATO ir Konstitucijos Europai patvirtinimo klausimas.

93

Reikalavimai, keliami norint referendumo keliu priimti teisiškai įpareigojantį sprendimą, yra labai dideli (ypač atsižvelgiant į nuolat didėjantį daugumos piliečių apatiškumą dalyvauti politinių sprendimų priėmime).

Parašų nepavyksta surinkti todėl, kad nedidelės iniciatyvinės grupės nėra pajėgios tą padaryti be gausaus padėjėjų, renkančių piliečių parašus atskirose vietovėse, būrio. Išskiriant pagrindines kliūtis, būtų galima paminėti rinkėjų apatiškumą, netikėjimą, kad galima įtakoti politikų sprendimus. Rinkdamos parašus iniciatyvinės grupės susiduria su bendra daugelio tautiečių nuotaika, kurią būtų galima apibūdinti kaip tam tikrą bejėgiškumo būseną, neviltį ir netikėjimą, kad savo jėgomis galima ką nors pakeisti. Atrodo, kad pilietinis aktyvumas nukritęs iki žemiausios ribos. Visuomenėje įsivyravo nuostata, kad valstybės, kuri turėtų būti bendras visų reikalas, ateitį tenka palikti savieigai. Gal valdžioje esantiems politikams tokios nuotaikos yra naudingos, nes tada lengviau manipuliuoti ir išsilaikyti savo kėdėse. Tačiau toks trumparegiškas požiūris atves ne tik prie nuolat mažėjančio rinkėjų aktyvumo, bet ir prie dar labiau neprognozuojamo jų elgesio. Giluminė krizė, kuri yra apėmusi Lietuvos politinę sistemą, be gydymo gali atvesti prie liūdnos atomazgos. Per visą atgautos nepriklausomybės laikotarpį, Lietuvos „pilietinė visuomenė“ nesustiprėjo, o tik nusilpo, nepaisant visų gražių žodžių apie jos kūrimo būtinybę.⁹⁴

Bene pagrindinis veiksnys, formuojantis abejingą nuo bet kokių viešųjų reikalų nusišalinusį pilietį, yra „varžtelio kompleksas“. Žmogus pasijunta, bereikšmis, beteisis, lengvai pažeidžiamas, todėl užsisklendžia savo kiaute.⁹⁵

2005 m. net 94,3 proc. Lietuvos piliečių laikė save lietuvių tautos nariais, tačiau tik 65,7 proc. jų buvo įsitikinę, kad demokratinė politinė sistema mūsų šaliai yra „labiau ir greičiau tinkama“. Panašu, kad kol kas Lietuvos visuomenė renkasi „laisvę nedalyvauti tautos gyvenime“.⁹⁶ Taigi, reikėtų savęs paklausti, ar vis dar esame ta Tauta, kuriai priklauso suverenitetas ir, ar elgiamės kaip pilietinė visuomenė.

Demokratija yra tik ten, kur kiekvienas pilietis gali ginti savo teises, išsakyti savo nuomonę, tai išsina netgi už referendumo problematikos ribų. Kol kas Lietuvoje ši frazė yra

⁹³ Čepas A., Ragauskas P., Jurka R. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 20 p. ISBN 9955-9821-2-8.

⁹⁴ Septyni klausimai apie demokratijos ateitį Lietuvoje // <http://www.pramoga.com/index.php?id=fshow&group=6&idn=120> (Prisijungimo laikas 2010-08-16)

⁹⁵ Jaskėlevičius K. Dvigubos moralės metas // <http://www.straipsniai.lt/politologija/puslapis/6298>. (Prisijungimo laikas 2010-10-09).

⁹⁶ Šlapkauskas V. Kodėl Lietuvoje nesiformuoja pilietinė visuomenė // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 317 – 318 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

deklaratyvi. Šiai dienai nėra tokia situacija, kurią vadintume demokratija. Piliečiai negali jaustis, kad gyvena demokratiškoje šalyje. Deja, taip yra ir ne tik dėl dabartinės įstatyminės bazės, bet ir tai, kad piliečiai dar nemoka gyventi ir kovoti dėl savo teisių ir kažkas tuo puikiai naudojasi

Dar iš totalitarinio režimo paveldėtas mentalitetas – paprastas žmogus mano, kad parlamentas nieko nedaro, tik kalba. Išsklaidyti tokį įsitikinimą yra valdžios pareiga. Kalbėti yra didelis darbas, o norint kalbėti reikia galvoti. Jokiais būdais nereikia spekuliuoti piliečių įsitikinimu, realizuojant įvairias akcijas prieš vieną ar kitą politinę grupuotę. Pateikti spęsti vieną ar kitą klausimą visuomenei galima tik tuomet, kai piliečiai yra tam pasirengę, t.y. sudarytos tam svarbiausios sąlygos – spaudos laisvė ir svarstymų laisvė. Taip pat neturėtų būti referendumuose keliami techniniai klausimai, kuriuos reikėtų palikti spęsti specialistams. Referendumui turėtų būti tiekiami principiniai klausimai, kuriuos reikia spęsti Tautos valia. Tokių klausimų yra labai daug ir jų negalima pateikti spęsti be jokio aptarimo, juo labiau pasiduodant spaudimui ar emocijoms. Pagrindinio vaidmens neturėtų vaidinti įvairios emocijos, tai neturėtų būti tik buitinis aktyvumas. Taigi, politikai ne tik turėtų kviesti žmones pareikšti savo nuomonę tam tikrai klausimais, bet ir patys turėtų tikėti, kad tai yra svarbu – diskusija su piliečiais svarbiausiais jų gyvenimo klausimais turi demokratiją didinti, o ne mažinti. Turi vykti tikra ir gyva diskusija, o ne jos parodija. Diskusijoje turi būti pateikiamos ir išdėstomos skirtingos nuomonės, skirtingi požiūriai ir argumentai, turi būti pritraukiamas kuo platesnis žmonių ratas. Referendumas turi būti visiškai parengtas, plačiai svarstytas visuomenėje ir, kad piliečiai žinotų už ką jie balsuoja. Visuomenė turi žinoti tikrąjį referendumo tikslą, turi būti diskutuojama dėl referendumo turinio.

Deja, politikai vengia tartis su Tauta. Daug šnekėdami apie vadinamą pilietinės visuomenės kūrimą, jie bėga nuo bet kokios galimybės kuo daugiau tiesiogiai įtraukti Tautą į politinius procesus. Demokratinėje visuomenėje valdžia priklauso ne „specialistams“, bet Tautai.

97

Specialistai ne visada tiksliai prognozuoja valdžios sprendimų ekonomines pasekmes. Be to, net ir po tokių sprendimų, valdžios samdomi specialistai ne visada tiksliai šias pasekmes įvertina. Patys piliečiai „ant savo kailio“ šias pasekmes pajaučia tiksliau. Specialistai negali prisiimti visos savo siūlomų sprendimų rizikos. Valdžia turi prisiimti aiškią atsakomybę dėl savo pasiūlymų, bet kardinaliais atvejais, kai kalbama apie visos Tautos ateitį ir jos ilgalaikę raidą, apie istorinio masto negrįžtamas pasekmes, šia rizika ji turi sąžiningai pasidalinti su Tauta, kuri jai suteikia įgaliojimus, arba gali jų ir nesuteikti. Suprantama, kad visos rimtos reformos neišvengiamai atneša tam tikrus socialinius ir ekonominius nuostolius. Tauta turi gauti kuo

daugiau informacijos apie tai, kokią galimą tokių pasikeitimų kainą ji turės sumokėti ir vardan ko. Valdžia turi deramai pagrįsti ir savo siūlomo kelio galimą naudą, turi sudaryti Tautai sąlygas kuo aiškiau suvokti, kiek ši prognozuojama nauda pateisina realius reformos kaštus ir prognozių nepasiteisinimo riziką. Be to, jeigu jau visi nusprendžia rizikuoti, valdžia turi tinkamai pasirengti reformai, numatyti kuo aiškesnį veiksmų planą kaip mažinti neigiamus padarinius ar jų pavojus. Valdžia turi pateikti Tautai viešą ataskaitą apie pasirengimą reformai ir apie tai, kiek ji kontroliuoja padėtį.⁹⁸

Labai norėtųsi, kad tai, kas vadinama referendumu, Lietuvoje netaptų atskirų politinių grupuočių įsitvirtinimu valdžioje būdais. Nes tuomet tikroji referendumo idėja, kaip neatitinkanti valdžios interesų, praranda prasmę, o būtent šitaip Lietuvoje iki šiol žvelgta į piliečių inicijuojamus referendumus. Visos Lietuvos valdžios žiūrėjo į referendumą labai alergiškai, kad ir koku klausimu jis būtų rengiamas, išskyrus rusų kariuomenės išvedimą ir Konstitucijos priėmimą arba stojimą į Europos Sąjungą. Visi piliečių bandymai surengti referendumus Lietuvoje buvo nesėkmingi. Pirmiausia dėl to, kad konstitucinė norma, įrašyta mūsų pagrindiniame teisės akte, aiškiai neadekvati realioms galimybėms surengti referendumą: surinkti ne mažiau kaip 300 tūkstančių parašų fiziška neįmanoma. To padaryti niekam nėra pavykę Lietuvoje. Kitas dalykas, kad kai tik valdžia pajunta, jog referendumas gali duoti rezultatą, kuris neatitiks jos interesų, tuomet prasideda kampanija prieš referendumo rengėjus. Tokiu būdu pati referendumo idėja iš anksto diskredituojama. Net sunku įsivaizduoti, kas Lietuvoje galėtų ryžtis rengti referendumą vienu ar kitu klausimu, nes tiek daug pasimokyta iš liūdnos patirties.⁹⁹ Praktiškai referendumai Lietuvoje neįmanomi, jeigu jų nepalaiko pati valdžia. Jie įrašyti Konstitucijoje, tačiau sudaryti per didelės kliūtys jų įgyvendinimui. Nesiskaitymas su visuomenės interesais ir atsiribojimas nuo jų Lietuvoje ypač jaučiamas. 300 tūkst. piliečių parašų Lietuvoje yra neproporcingai ir neprotingai didelis reikalavimas. Jeigu sektume kitų demokratiškesnių valstybių pavyzdžiu, šį skaičių reikėtų sumažinti keletą kartų. Bet Lietuvoje kuo konstitucinės piliečių teisės yra sunkiau įgyvendinamos, tuo valstybės valdžiai yra saugiau. Jeigu valdžia nori demokratijos ji ne tik leidžia, bet ir skatina visuomenės kišimąsi į valdžios reikalus.

Žinoma, rinkėjas turi subręsti. Ir šis brendimas užima laiko, Tačiau tam, kad rinkėjas subręstų, jis turi pagyventi tikrosios demokratijos sąlygomis. O jos dar nėra. Formaliai turime

⁹⁸ Septyni klausimai apie demokratijos ateitį Lietuvoje // <http://www.pramoga.com/index.php?id=fshow&group=6&idn=120> (Prisijungimo laikas 2010-08-16)

⁹⁹ Sudarytojas Liekis A. Kada Tauta tyli. – Vilnius: VĮ Mokslo tyros institutas, 2006. 189 p. – ISBN 9986-795-43-5, p. 139.

demokratinę tvarką, tačiau turime ir savo mafijinę „sistemą“. Partijos ir jų veikėjai iš esmės suinteresuoti šios „sistemos“ išlikimu.¹⁰⁰

Gal dera pasikliauti Tautos vidine išmintimi. Sistema yra išbalansuota, valdančiųjų moralė arti žlugimo ribos, naujų jėgų sistema neįsileidžia – uždaras ratas.¹⁰¹ Lietuviai kantrūs, tačiau ir ta kantrybė negali tęstis amžinai.

Kol kas Lietuvoje demokratija paprastai baigiasi su paskutine balsavimo valanda, po to seka nebaudžiamas ir už nieką neatskaitingas savavaldžiavimas. Lietuvoje tęsiasi baudžiosios galdynės tradicijos, kai „išrinktieji“ taip kaip Lietuvos - Lenkijos bajorai siautėja visai nebedami nei šalies nei tautos interesų.¹⁰²

Pamažu šalis atsidūrė visiškoje duobėje, chaose. Šį chaosą Leonidas Donskis yra taikliai įvardinęs megakorupcine sistema, bylojančia apie visišką teismų, slaptųjų tarnybų, dalies žiniasklaidos ir verslo struktūrų susiliejamą. Sakoma, kad tik iš chaoso gali gimti nauja tvarka.¹⁰³ Nebent pati Tauta imtųsi veiksmų atsiimti Konstitucijoje numatytas savo suverenias teises. Tos pačios tiesioginės demokratijos pasekmė yra ta, kad sumažėja politinių partijų ir grupuočių įtaka, minimizuojama kartelinių susitarimų galimybė.

Tiesa, Tauta veiksmų jau ėmėsi ir savo nuomonę apie valdžią jau išreiškė. Prisiminkime 2009 m. sausio įvykius – protesto demonstraciją, peraugusią į riaušes. Žmonės, stebintys visa tai iš šalies, tokias akcijas vertina dvejopai. Vieni džiaugiasi, kad ir posovietinio bloko šalyse žmonės po truputį pradeda suprasti, kad susivienijus galima kažką pakeisti, o kiti bailsi gaivališku nevaldomos minios agresyvumu. Smurtas kartais būna bejėgiškumo išraiška. Riaušės nebuvo atsitiktinės – link jų eita ilgai. Su dideliu liūdesiu ir apmaudu tenka pripažinti, kad tokia baigtis anksčiau ar vėliau buvo beveik neišvengiama. Dar liūdniau, kad valdantieji, atrodo, nenori išmokti šitos pamokos. Valdžios cinizmas, arogancija, visiškas nesiskaitymas su pilietine visuomene tolydžio augo pastaruosius dešimtį metų. Dabartinis politikos stilius yra atkarus: persunktas cinizmo, visiško interesų grupių ir visuomenės nuomonės nepaisymo. Politikus vienija arogancija ir įtikėjimas savo neklystamumu. Žmonės dabartiniams politikams – tai tarsi sukiužę grybai prie kelio, kuriuos galima nuspirti, kartais netgi su sadistiniu pasimėgavimu. Uždara, neskaidri politika neišvengiamai veda prie tokių dalykų.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Ronkaitis G. Demokratijos virsmai ir paradoksai // http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=975:ronkaitis&catid=50:nuomones&Itemid=131 (Prisijungimo laikas 2010-05-29).

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² <http://www.lietuvos.net/istorija/politika/index.htm> (Prisijungimo laikas 2010-09-14).

¹⁰³ Ronkaitis G. Demokratijos virsmai ir paradoksai // http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=975:ronkaitis&catid=50:nuomones&Itemid=131 (Prisijungimo laikas 2010-05-29).

¹⁰⁴ Spurga S. Kiek užtarnautos riaušės prie Seimo? // <http://www.balsas.lt/naujiena/233279/kiem-uztarnautos-riauases-prie-seimo>.

„Protesto demonstracijos – tai demokratijos druska. O kai demonstracija virsta riaušėmis – tai jau demokratijos aštrieji pipirai. Bet kartai jų irgi reikia... Niekas neprotestuoja tik Šventajame Apaštalo Soste. Visur kitur valstybė gauna demokratijos druskos, o kai kada – ir pipirų. Mitingai yra natūralus demokratiškos šalies piliečių būdas pareikšti savo nuomonę. O kai nuomonė, už kurią kovojama yra itin tvirta, bet jos niekas negirdi, nelieka nieko kito, kaip tik eiti prieš vieną iš svarbiausių sąlygų, būtinų demokratijos egzistavimui – nepaklusti valdžiai.“¹⁰⁵

„Manifestuoju, vadinasi, esu pilietis – taip mąsto visiškai vidutinis italas, prancūzas, belgas. Manifestuoti - maždaug tas pats, kaip balsuoti parlamento rinkimuose. Nemanifestuoti – kaip nebalsuoti. Manifestuoju, vadinasi, išeinu iš namų, neslepiu savo veido ir atvirai sakau berluskoniams, sarkoziams, zapaterams, kubiliams, kad valstybė – ne tik jūs, sėdintys krėsluose.“ Valstybė – tai ir aš, stovintis gatvėje.¹⁰⁶

2008 m. pabaigoje sociologinių tyrimų bendrovės „TNS Gallup“ atliktos apklausos duomenimis pasitikėjimas politikais Lietuvoje nukrito iki rekordiškai žemo lygio – jais visiškai tiki tik 1,1 proc. respondentų, o teiginiui, kad valdžioje šiuo metu yra „apsišaukėliai ir vagys“, pritaria beveik du trečdaliai Lietuvos gyventojų. Specialistai tikslingai suformulavo aštrų teiginį: „Mūsų valdžioje – apšišaukėliai ir vagys“, kad prieš atsakydamas į jį žmogus stabtelėtų ir pagalvotų, ar tikrai jis taip mano. Su šiuo teiginiu sutiko 63 proc. Lietuvos gyventojų.¹⁰⁷

„Vyraujant neigiamai nuomonei valdžios atžvilgiu pasidaro aišku, kodėl dalis žmonių taip lengvai pasidavė riaušių nirtuliui, o vyriausybei nebuvo suteikta tradicinių 100 laukimo dienų. Dėl visuotinai nepopuliarių sprendimų pasitikėjimo politikais taurė yra visiškai išsemta“, - sako Rūta Gaudiešienė, „TNS Gallup“ tyrimų strategijos direktorė.¹⁰⁸

Ir tai yra paprastų žmonių, Tautos, nuomonė apie atstovaujamosios valdžios viršūnes. Tauta norėjo prabilti ir balsavo kiek kitaip – šį kartą sniego gniūžtėmis, kiaušiniiais ir akmenimis. O toks „balsavimas“ – ne kas kita, kaip tiesioginės demokratijos išraiška, vaizdžiai parodžiusi kaip elgiamasi su vagimis ir apšišaukėliais. Tauta nepasitiki centralizuota valdžia ir atstovaujamosios demokratijos sistema. Tauta nori pati priiminėti sprendimus, tačiau kai neleidžiama to padaryti, kyla neramumai. Ne tik Lietuvoje, bet ir Italijoje, Graikijoje, Islandijoje. Ypač geras pavyzdys yra Islandija. Po daugybės taikių mitingų, 2009 m. sausio 20 d., islandai suorganizavo susirėmimais virtusį protestą. Aktyvus mitingas pasikartojė ir sausio 22 d. Pagrindiniai šių protestų tikslai: pasiekti, kad atsistatydintų vyriausybė ir būtų surengti

¹⁰⁵ Jurkevičius P. Manifestuoju, vadinasi, esu pilietis! // <http://www.lrytas.lt/-12320286251230224901-p1-komentarai-manifestuoju-vadinasi-esu-pilietis.htm> (Prisijungimo laikas 2009-07-05).

¹⁰⁶ Ten pat.

¹⁰⁷ <http://leftas.info/23-lietuvos-gyventoju-mano-kad-valdžioje-sedi-apsisaukėliai-ir-vagys> (Prisijungimo laikas 2009-07-05).

¹⁰⁸ http://www.marketnews.lt/naujiena/tns_gallup_pasitikejimo_politikais_taurė_issemta:itemid=6938 (Prisijungimo laikas 2010-07-05).

priešlaikiniai parlamento rinkimai. Praėjus šešioms dienoms po nesibaigiančių mitingų Islandijos vyriausybė išgirdo tautiečių reikalavimus. 2009 m. sausio 26 d. šalies ministras pirmininkas G. Haarde pranešė, kad Islandijos vyriausybė atsistatydina. Tai ir yra tiesioginė demokratija. Na, o mūsų valdžios atstovai šiuos aktyvistus būtų apkaltinusi banditizmu arba ilga Kremliaus ranka...

109

¹⁰⁹ Šernius V. Kas vyksta po nacionalinės valiutos žlugimo Islandijoje // <http://www.geopolitika.lt/?artc=3145> (Prisijungimo laikas 2010-07-05).

3. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JŲ VERTINIMAS ŠVEICARIJOJE

*2009 m. duomenimis Šveicarijoje registruotų rinkėjų yra 4.891.363.*¹¹⁰

*Konstituciniam referendumui paskelbti reikia 100 tūkst. rinkėjų parašų.*¹¹¹

*Kitiems referendumams paskelbti reikia 50 tūkst. rinkėjų parašų.*¹¹²

Šveicarija yra konfederacinė valstybė. Politinis gyvenimas Šveicarijoje vyksta trimis lygiais: konfederacijos, kantonų ir savivaldybės.

Savivaldybė yra mažiausias politinis vienetas Šveicarijoje. Šiuo metu yra 2.596 savivaldybės,¹¹³ tačiau jų skaičius mažėja, nes mažesnės savivaldybės yra linkusios susijungti, siekiant vykdyti savo užduotis efektyviau. Kiekvieną kantoną sudaro savivaldybės, kurių autonomija yra ribota. Savivaldybės pavaldžios atitinkamo kantonų įstatymams. Remiantis subsidiarumo principu savivaldybės Šveicarijoje nuo seno yra suprantamos kaip pradinis politinės bendrijos elementas. Taigi, joms paliekamos užduotys, kurias nebūtinai turi spręsti didesnis politinis vienetas. Savivaldybių autonomija yra įteisinta ir Konstitucijoje. Be užduočių, kurias joms paveda Konfederacija ir / ar jų kantonas, pavyzdžiui, registruoti gyventojus arba organizuoti civilinę gynybą, savivaldybės taip pat turi savo pareigas, tokias kaip mokyklų veiklos organizavimas, socialinių paslaugų, energijos tiekimas, kelių statyba, vietos planavimas, rinkimai ir balsavimai, mokesčių rinkimas, socialinė rūpyba, vandentiekis, gaisrinė, vietos policija ir kitos kasdieninės problemos. Visus šiuos klausimus seniūnijos, reglamentuoja didžiąja dalimi savarankiškai. Maždaug penktadalis savivaldybių turi savo parlamentą, ypač miestelių ir miestų savivaldybės. Keturi penktadaliai savivaldybių, vis dar naudojami tiesiogine demokratija ir sprendimus priima per bendruomenės surinkimus, kur visi gyventojai, gali dalyvauti bei turi teisę balsuoti.

Aukštesnis konfederacijos politinis vienetas yra kantonas. Kantonai yra autonomiški valstybės dariniai, turintys lygias teises, ir, palyginti su kitų šalių padėtimi, jie turi didelį savarankiškumą. Sveikatos priežiūra, švietimas ir kultūra yra išskiriama kaip politikos sritys, kuriose jie naudojami didele veiksmų laisve. „Kantonai yra suverenūs, kiek jų suverenitetas nėra ribojamas konfederacijos Konstitucijos.“ Taigi, „kantonai naudojami visomis teisėmis, kurios

¹¹⁰ Šaltinis: <http://www.electionguide.org/election.php?ID=1689> (Prisijungimo laikas 2010-10-27).

¹¹¹ Šveicarijos Konfederacijos Konstitucijos 139 str. //

<http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹¹² Ten pat. 141 str.

¹¹³ <http://www.bk.admin.ch/dokumentation/02070/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-27).

patikėtos nekonfederacinei valdžiai.“¹¹⁴ Iš to išplaukia, kad Konstitucijoje vadovaujamosi kantonu, o ne visos konfederacijos prioritetu.

Kiekvienas kantonas turi savo konstituciją, ir savo parlamentą, vyriausybę bei teismus. Kantonuose referendumo keliu paskelbta sava konstitucija ir išleisti savi įstatymus, turi neprieštarauti konfederacijos konstitucijai ir įstatymams.¹¹⁵

Kantonų vykdomosios valdžios sistemos skirtingos. Yra kantonų (Appenzell Inner-Rhodes ir Glarus), kuriuose vyrauja tiesioginė demokratija: kartą per metus vyksta bendruomenės susirinkimas, kuriame priimami svarbūs politiniai sprendimai bei rengiami rinkimai. Kituose – papildomai veikia parlamentas, kuris apsversto kantonu reikalaus ir pateikia atitinkamus pasiūlymus. Dar kituose – veikia pusiau tiesioginė demokratija – tam tikri svarbūs politiniai sprendimai privalo būti patvirtinti tautos balsavimu arba gali būti balsuojama žmonių pageidavimu.

Konfederacija turi pareigų tose srityse, kuriose jai yra suteikti įgaliojimai pagal Konfederacijos Konstituciją, pavyzdžiui, užsienio politikos, saugumo, muitų ir finansų srityse, leisdama teisės aktus, kurie galioja visoje šalyje. Klausimai, kurie nėra aiškiai paskirti Konfederacijai, yra palikti kantonų jurisdikcijai.

Šveicarijoje tauta dalyvauja leidžiant tiek konfederacijos, tiek kantonų įstatymus. Pagal Federalinę Konstituciją – Tauta (*People*) yra aukščiausia politinė institucija.

Šveicarijos piliečiams teisę dalyvauti balsavimuose ir rinkimuose užtikrina Konfederacijos Konstitucija.¹¹⁶ Konfederacijos lygmenyje rinkimų ir balsavimo teisę suteikia: Šveicarijos pilietybė ir pilnametystė. Taip pat piliečiai turi būti ne jaunesni kaip 18m. ir nebūti pripažinti neveiksniais dėl psichikos ligos ar kitų psichikos sutrikimų.¹¹⁷

Šveicarijoje, kaip ir visose demokratinėse šalyse, piliečiai renka atstovus, veikiančius jų vardu. Dviejų rūmų Šveicarijos nacionalinis parlamentas susitinka keletą kartų per metus į keletos savaitių sesijas ir tarp jų rengiami susitikimai daugelyje komisijų. Priešingai nei daugelyje kitų šalių, Šveicarijoje būti parlamento nariu, nėra pagrindinis jų darbas. Tai reiškia, kad parlamento nariai turi praktikuoti ir paprastas profesijas bei užsidirbti pragyvenimui – taip jie yra arčiau savo rinkėjų kasdieninio gyvenimo.¹¹⁸

Šveicarijoje, tiesioginė demokratija reiškia, kad referendumo procesas prasideda rinkėjų grupės reikalavimu, arba dėl to, kad jis yra nustatytas konstitucijoje. Vyriausybė negali

¹¹⁴ Šveicarijos Konfederacijos Konstitucijos 3 str. // <http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹¹⁵ Ten pat. 51 str.

¹¹⁶ Ten pat. 43 str.

¹¹⁷ Ten pat. 136 str.

¹¹⁸ <http://history-switzerland.geschichte-schweiz.ch/switzerland-federal-constitution-1848.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

skelbti referendumo: tiesioginė demokratija taiko priemones, kurių pagalba politinė valdžia atiduodama į piliečių rankas ir tarnauja jų interesams.¹¹⁹ Tiesioginė demokratija Šveicarijoje nėra centrinės valdžios naudojamas ginklas. Kai kuriais klausimais referendumai privalomi pagal konstituciją, tačiau daugeliu atvejų galimybė surengti referendumą priklauso ne vyriausybei, bet su rinkėjams.

Demokratija ir ypač tiesioginė demokratija, jau seniai ir neginčijamai, turi galias tradicijas šioje šalyje. Šveicarijos unikali politinė sistema šiandien pasaulyje labiausiai yra stabili demokratinė sistema, piliečiams siūlanti didžiausią dalyvavimą politiniame gyvenime.

Nėra kitos vietos pasaulyje, kur rinkėjai kviečiami išreikšti savo politinę valią taip dažnai, kaip Šveicarijoje. Paprastai, federaliniu lygiu balsavimai įvairiais klausimais vyksta keturis kartus per metus. Be to, daugelis klausimų balsavimui pateikiami kantonuose ir savivaldybėse.

Tiesioginė demokratija turi įvairių formų tiek kantonų, tiek savivaldybių lygmenyje. Čia ji kur kas labiau išvystyta nei konfederacijos lygiu.

3.1. Tiesioginės demokratijos priemonės konfederacijos lygiu

Piliečių iniciatyva suteikia piliečiams teisę siūlyti Konstitucijos pataisas arba papildymus. Kad ši iniciatyva būtų galiojanti, per 18 mėnesių laikotarpį reikia surinkti 100 tūkstančių piliečių, turinčių teisę balsuoti, parašų.¹²⁰ Piliečių iniciatyva gali būti suformuluota kaip bendro pobūdžio pasiūlymas arba kaip daug dažniau pasitaiko – gali būti pateikiamas tiksliai suformuluotas tekstas, kurio redakcija nebegali būti įstatymų leidėjo pakeista. Jei iniciatyva nesilaiko nuoseklumo formos reikalavimų, arba, jeigu ji pažeidžia privalomos tarptautinės teisės nuostatas, Federalinė Asamblėja paskelbia ją negaliojančia visą ar dalies. Jei Federalinė Asamblėja pritaria pasiūlymui, ji iniciatyvos pagrindu paruošia atitinkamo pakeitimo projektą ir pateikia jį tautos ir kantonų balsavimui. Jei Federalinės Asamblėjos nepritaria iniciatyvai, ji paruošia kontrpasiūlymą ir teikia balsavimui ir jau tauta apsisprendžia balsuodama kurį variantą rinktis. Net jeigu ir piliečių iniciatyva nesurenka reikiamo skaičiaus balsų, ji vis tiek daro didelę įtaką formuojant politiką. Iniciatyvos dažnai priveda prie aktyvios diskusijos, ir į tai yra atsižvelgiama, ruošiant atitinkamus teisės aktus vėliau.

Piliečių iniciatyva yra labiau dinamiška priemonė nei referendumai. Ji leidžia rinkėjams patiems įtraukti klausimą į politinę darbotvarkę, kad jis būtų sprendžiamas referendumu. Piliečių

¹¹⁹ Kilgour D. The Experience of Switzerland with Instruments of Direct Democracy // <http://www.david-kilgour.com/mp/democracy.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹²⁰ Šveicarijos Konfederacijos Konstitucijos 139 str. // <http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

iniciatyva leidžia elektoratui spręsti tuos klausimus, kurių nenori spręsti Parlamentas ir tuos klausimuos, kurie netgi nebuvo svarstyti Parlamente. Oficialiai patvirtinta piliečių iniciatyva, t.y., jei ji atitinka visus įstatymų reikalavimus, referendumas vyksta nepriklausomai nuo to, ar vyriausybei ir parlamentui patinka tai ar ne. Visuotinių iniciatyvų autoriai yra ne parlamentas ar vyriausybė, o žmonės. Jie yra laikomi tiesioginės demokratijos vairuotojais.

Visų pirma žmonės, o ne politinės partijos sprendžia, ką jie laiko vertu spręsti referendumo būdu (žinoma, formalios institucijos sprendžia, ar toks siūlymas neprieštarauja šalyje galiojančiai konstitucinei teisei, ar nėra suplakti skirtingi dalykai, ar iš tiesų pateikiamas vienas, o ne keli klausimai ir pan.).¹²¹

Privalomas referendumas taikomas visoms Konstitucijos pataisoms, pasiūlymams dėl narystės tarptautinėse organizacijose bei įstatymams dėl nepaprastosios padėties įvedimo, jeigu jie nėra priimti, remiantis Konstitucijos nuostatomis ir ir kurių galiojimo terminas ilgesnis nei vieneri metai. Tai sąlygos, kurioms esant turi būti šaukiamas visuotinis balsavimas. Tokio pasiūlymo priėmimas, turi būti patvirtintas „dvigubos daugumos“ (*double majority*) – pirmiausia pasiūlymas turi būti priimtas populiariosios daugumos, t.y. daugumos galiojančių rinkėjų balsų visoje šalyje, ir, antra, kantonų daugumos, t.y. rinkėjai pasiūlymui turi pritarti daugumoje kantonų. Konfederacijos lygmeniu vykstančiuose balsavimuose veikia kaip balsavimo sritys. Kiekviename kantone atskirai skaičiuojamas balsų santykis ir jei suskaičiavus atiduotus balsus nustatoma balsų dauguma, laikoma, kad yra pasiekta to kantono dauguma. Konstitucijos pataisa arba pasiūlymas dėl narystės tarptautinėse organizacijose nebus priimtas Šveicarijoje nacionaliniu lygmeniu, jei dauguma žmonių pritaras, tačiau kantonai balsų dauguma nepritaras.

Neprivalomas referendumas suteikia piliečiams teisę reikalauti, kad bet kuris parlamento priimtas įstatymas būtų pateiktas balsavimui šalies mastu. Tai suteikia žmonėms galimybę paspausti akseleratoriaus pedalą, kad paspartinti politinį vystymąsi bei pradėti reformas. Ši iniciatyva tarnauja kaip priemonė, padedanti kontroliuoti vyriausybę ir parlamentą, bei suteikia piliečiams galimybę taikyti ir stabdžius. Piliečių iniciatyva dažnai yra apibūdinamas kaip „tiesioginės demokratijos stabdžių pedas“,¹²² nes ji gali padėti panaikinti parlamento priimtus įstatymus. Tačiau ji taip pat skatina ir harmoniją. Dėl referendumo grėsmės parlamento nariai dėl naujų teisės aktų arba teisės aktų pakeitimų stengiasi į diskusijas įtraukti kuo daugiau interesų grupių, siekiant rasti sprendimą ar kompromisą. Iniciatyva suteikia piliečiams teisę reikalauti, kad bet kuris parlamento priimtas įstatymas būtų pateiktas balsavimui šalies mastu. Šiuo atveju balsavimas vyksta, jei per 100 dienų nuo naujų teisės aktų paskelbimo surenkama ne

¹²¹ Linder, W. Swiss democracy – possible solutions to conflict in multicultural societies. // 1994. Macmillan Press. 100 p. ISBN 0312101902.

¹²² http://www.swissworld.org/dvd_rom/direct_democracy_2005/ (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

mažiau kaip 50 tūkst. piliečių, turinčių teisę balsuoti, parašų.¹²³ Surinkus reikiamą skaičių galiojančių parašų naujasis įstatymas turi būti pateiktas tvirtinti visuotiniam balsavimui. Naujas įstatymas patvirtinamas, jei jis surenka balsų daugumą. Reikėtų paminėti, kad daugiau nei iš 2.200 parlamento priimtų įstatymų nuo 1874 m., tik 7 proc. buvo taikytas referendumas.¹²⁴ Kitaip tariant, 93 proc. atvejų piliečiai manė, kad parlamento priimti įstatymai buvo pakankamai geri.

Sprendimams priimti neprivalomuosiuose referendumuose, skelbiamuose dėl naujų įstatymų ir galiojančių įstatymų pataisų bei panašių parlamento sprendimų, kartu su tam tikromis tarptautinėmis sutartimis pakanka absoliučios daugumos balsų.

Rinkėjų aktyvumas pastaraisiais metais yra vidutiniškai šiek tiek daugiau nei 40 proc. Kai kurie pasiūlymai į rinkimų apylinkes atvedė gerokai daugiau rinkėjų, pavyzdžiui, visuotinė iniciatyva – Šveicarija be armijos (1989), kur dalyvavo 69 % rinkėjų ir narystė Europos ekonominės erdvėje EEE (1992), kur dalyvavo 78 % rinkėjų.¹²⁵

Federalinė valdžia laimi daugumą visuotinių balsavimų Šveicarijos referendumuose. 1848 m. – 2010 m. birželio 1 d. federaliniu lygiu vyko 565 balsavimai: 172 – piliečių iniciatyvos, 194 – privalomi referendumai, 164 – neprivalomi referendumai ir 35 – priešpriešiniai parlamento pasiūlymai. Jeigu visą laikotarpį nuo 1848 m. iki 2010 m. birželio 1 d. palygintume su laikotarpiu nuo 1990 m. iki 2010 m. birželio 1 d., tai pamatytume, kad visuotiniu balsavimu buvo patvirtintos 17 (arba 10 %) iš 172 piliečių iniciatyvų. Nuo 1990 m. iki 2010 m. birželio 1 d., tik 6 (arba 8 %) iš 72 piliečių iniciatyvų buvo patvirtintos. Tarp jų buvo ir iniciatyva "dėl Šveicarijos narystės JTO", kuri buvo remiama vyriausybės ir parlamento. Be to, bet kuris Konstitucijos pakeitimas, pasiūlytas ne tik piliečių, bet ir vyriausybės ar parlamento, turi būti pateiktas referendumui. Iš iki šiol vykusių 194 privalomų referendumų, 147 buvo patvirtinti rinkėjų ir kantonų daugumos. Taigi, rinkėjai sutiko su 76 % parlamento pasiūlymų. Tik 7 (16 %) iš 44 privalomų referendumų, vykusių laikotarpiu nuo 1990 m. ir 2010 m. birželio 1 d., buvo atmesti, o likusi dalis (84 %) – priimti.¹²⁶

Kitokia situacija yra su fakultatyviniais arba neprivalomais referendumais, kuriuos valdžios institucijos sunkiai gali kontroliuoti. Iš viso 164 neprivalomų referendumų, 90 (55%) buvo priimti ir 73 atmesti. Nuo 1990 m., valdžios institucijų "sėkmės" procentas "žymiai pagerėjo: iš 61 neprivalomų referendumų, vykusių laikotarpiu nuo 1990 m. iki 2010 m. birželio 1

¹²³ Šveicarijos Konfederacijos Konstitucijos 141 str. // <http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹²⁴ Kilgour D. The Experience of Switzerland with Instruments of Direct Democracy // <http://www.david-kilgour.com/mp/democracy.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹²⁵ Kaufmann B., Büchi R., Braun N. The land of the contented losers // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 50 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

¹²⁶ Ten pat.

d. valdžios pasiūlymai buvo patvirtinti 45 kartus (74 %). Pastaraisiais metais, referendumai buvo šaukiami dėl nepritarimo dvišalei sutarčiai su Europos Sąjunga, Šveicarijos karių dislokavimui kitose šalyse, kariuomenės reformai ir elektros energijos rinkos liberalizavimui. Iš šių iniciatyvų tik naujasis elektros energijos rinkos įstatymas buvo nepatvirtintas. Taigi, laikotarpiu nuo 1848 m. iki 2010 m. birželio 1 d. rinkėjai sutiko su 65 % valdžios institucijų pasiūlymų, o laikotarpiu nuo 1990 m. iki 2010 m. birželio 1 d. šis pritarimas išaugo net iki 73 %. Tai aiškiai rodo, kad atotrūkis tarp rinkėjų ir valdžios institucijų mažėja.¹²⁷

3.2. Tiesioginės demokratijos priemonės kantonų ir savivaldybių lygiu

Visuotinė iniciatyva (dėl visos arba konstitucijos dalies peržiūros). Kaip ir federaliniu lygiu, visuotinė iniciatyva kantone gali būti pradėta dėl visos ar dalies konstitucijos peržiūros, tačiau kiekvienas kantonas turi skirtingą procedūrą arba skirtingus reikalavimus tokiai iniciatyvai.

Istatymų leidybos iniciatyva. Visi kantonai taip pat pripažįsta tokią demokratinę teisę kaip įstatymų leidybos iniciatyva. Tai reiškia, kad iniciatyva gali būti naudojama ne tik pakeisti ar papildyti konstituciją, bet taip pat iš dalies pakeisti ir papildyti bet kurį įstatymą.

Administracinė iniciatyva. Kai kuriuose kantonuose leidžiama administracinė iniciatyva. Taikant administracinę iniciatyvą, tam tikras skaičius rinkėjų gali reikalauti, kad priemonės būtų vykdomos viešojo administravimo srityje, pavyzdžiui, mokyklos ar naujų kelių statyba.

Iniciatyva pradėti kantonų iniciatyva. Kantonų iniciatyva nėra privaloma kantono teisė pradėti procesą Federalinėje Asamblėjoje. Bet kuris kantonas gali pateikti įstatymo projektą Federalinei Asamblėjai arba pasiūlyti, kad tokie įstatymų projektai būtų sudaryti. Kai kuriuose kantonuose tokia iniciatyva, gali būti pradėta naudojant visuotinę iniciatyvą.

Konstitucinis referendumas. Bet kokie kantonų konstitucijos pakeitimai gali būti atliekami tik po privalomojo referendumo rezultatų. Ši nuostata taikoma visuose kantonuose.

Teisėkūros referendumas. Teisės aktas, kuris buvo priimtas kantono parlamento, gali būti privalomo arba privalomo referendumo objektu. Kai kuriuose kantonuose bet kokio įstatymo pakeitimui yra taikomas privalomas referendumas, kituose kantonuose – įstatymo pataisos, kaip ir federaliniu lygiu, teikiamos neprivalomam referendumui.

Administracinis referendumas. Žmonės gali spręsti klausimus dėl parlamento nutarimų, kurie gali turėti didelę įtaką kantono valdymui. Visų pirma klausimus, susijusius su didelėmis viešosiomis išlaidomis, pavyzdžiui parlamento nutarimus dėl naujų transporto maršrutų arba

¹²⁷ Ten pat. 51 p.

viešųjų pastatų statybos. Šiuo referendumu naudojama tuomet, kai išlaidų lygis viršyti tam tikras finansines ribas. Šis referendumas dar žinomas kaip fiskalinis. Pagrindinė idėja šio referendumo yra ta. Kad mokesčių mokėtojai turi teisę daryti įtaką kantonu išlaidoms, kurios gali nulemti mokesčių padidinimą. Tačiau sprendimams dėl biudžeto fiskalinis referendumas nėra taikomas, nes tai pernelyg sudėtingas klausimas. Administracinis referendumas gali būti ir nefiskalinio pobūdžio, pavyzdžiui, dėl leidimo elektrinių statybai.

Atskiruose kantonuose skiriasi ir demokratinių priemonių bei procedūrų įvairovė (Žr. 6 lentelę).

Pavyzdžiui, Argau kantone visuotinė iniciatyva galioja, jei už ją pasirašė 0,9 procento rinkėjų, Neuchâtel kantone privalomi 5,7 procentai rinkėjų parašų. Apskritai žiūrint mažesni reikalavimai iniciatyvoms yra keliami vokiškai kalbančiuose kantonuose nei prancūziškai kalbančiuose kantonuose.

Didžiausią įtaką visuotinių iniciatyvų ir referendumų skaičiui kantonuose turi ne reikalavimų griežtumas, bet politiniai veiksniai. Demokratinės teisės yra naudojamos aktyviau, kai kelios partijos su įvairaus lygio įtaka sudaro vyriausybę, arba kai partijų pažiūros susiskaldo, ir visų pirma, kai Žaliųjų partija ir alternatyvios partijos turi didelę paramą, ar tuomet, kai būna didelių pokyčių po rinkimų.¹²⁸

Taip pat iš lentelės matyti, kad atskiri kantonai turi dar keletą tik tam kantonu naudojamų demokratinių teisių. Pavyzdžiui Ciūricho (*Zurich*) kantone yra individualios iniciatyvos teisė, kuri reiškia, kad bus skelbiamas balsavimas, jei individualaus rinkėjo pasiūlymui pritaris ne mažiau kaip 60 kantonu parlamento narių.

Grupinio pateikimo (*popular submission*) teisė Soloturno (*Solothurn*) kantone reiškia, kad bent 100 rinkėjų grupė turi teisę pateikti rašytinį prašymą kantonu parlamentui.¹²⁹

Tik du kantonai – Glarus ir Appenzell Inner-Rhodes yra išsaugoję Visuotinį Susirinkimą (*Popular Assembly*). Tai ne tiek demokratinė teisė kiek alternatyvi procedūra balsavimui prie balsadėžės. Kiekvienais metais Appenzell Inner-Rhodes kantone paskutinį balandžio sekmadienį ir Glarus kantone – pirmąjį gegužės šeštadienį pagrindinėse kantonu aikštėse piliečiai susirenka į Visuotinį Susirinkimą, kuriame priimami svarbūs kantonu klausimai.¹³⁰

¹²⁸ http://www.swissworld.org/dvd_rom/direct_democracy_2005/ (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹²⁹ http://www.swissinfo.ch/eng/politics/The_people_decide.html?cid=371870 (Prisijungimo laikas 2010-10-26).

¹³⁰ http://www.swissinfo.ch/eng/politics/The_people_decide.html?cid=371870 (Prisijungimo laikas 2010-10-26).

3.3. Referendumų vertinimas Šveicarijoje

Iniciatyvos ir referendumo teisė Šveicarijoje yra klasikinės tiesioginės demokratijos pavyzdžiai. Šios teisės piliečiui suteikia nuolatinę galimybę daryti įtaką priimamiems politiniams sprendimams bei reikalauti, kad žmonėms būtų pateikiami parlamento planuojami priimti įstatymai.

Tiesioginė demokratija Šveicarijoje reiškia, kad balsavimai yra svarbesni nei rinkimai. Priešingai nei kitose šalyse, Šveicarijoje ne Parlamentas, o rinkėjai, dalyvaudami balsavimuose nusprendžia daugumą klausimų. Čia žmonės daug mažiau priklausomi nuo išrinktų parlamento narių, negu šalyse be tiesioginės demokratijos.

Tiesioginė demokratija skatina vyriausybę ir parlamentą teikti informaciją piliečiams ir paaiškinti savo politiką. Reguliarūs balsavimai konkrečiais klausimais skatina politinę kultūrą, o tai savo ruožtu didina susidomėjimą politika bei lemia didesnę politinį sąmoningumą ir plačiosios visuomenės kompetenciją. Galiausiai tiesioginė demokratija didina politinį teisėtumą sprendimų priėmimo procese bei tarnauja kaip visuomenės veidrodis, atskleidžiantis, kur „spaudžia batai“.

131

Tiesioginė demokratija nėra nerimą keliantis elementas. Nors ir ne visos piliečių iniciatyvos yra patvirtinamos prie balsadėžių, tačiau tai išjudina politikos kasdienybę, skatina siekti daugumos sutarimo ir visuomenės diskusijas. Iniciatyvos daro poveikį politiniam gyvenimui, net ir tuo atveju, jei pasiūlymas nėra patvirtinamas referendume. Nuomonės apklausos rodo, kad 9 iš 10 Šveicarijos piliečių nėra pasirengę kaip nors apriboti savo tiesioginės demokratijos teises priimant sprendimus.¹³²

Kaip du šveicarų politikos mokslų specialistai Matijas Bensas (*Matthias Benz*) ir Alojis Štuceris (*Alois Stutzer*) įrodė,¹³³ piliečiai, turintys daugiau teisių dalyvauti politiniame gyvenime yra geriau apie tai informuoti politiškai. Šveicarijos piliečiams naudojimas referendumo ir iniciatyvos teisėmis, suteikia jiems sprendimų priėmimo galią, kuri yra nepriklausoma nuo vyriausybės, ir kuri leidžia jiems ne tik protestuoti ir priešintis, bet ir konstruktyviai dalyvauti formuojant valstybę ir visuomenę.

¹³¹ Luechinger S., Rosinger M., Stutzer A. The Impact of Postal Voting on Participation: Evidence for Switzerland // *Swiss Political Science Review* 13(2), 2007, 167–202 p. ISSN 1424-7755.

¹³² http://www.swissworld.org/en/politics/peoples_rights/indirect_and_direct_democracy/ (Prisjungimo laikas 2010-10-27).

¹³³ Kaufmann B., Büchi R., Braun N. The myth of the incompetent citizen // *Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond* / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 69 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

Šveicarijos Berno universitetui atlikus tyrimą ¹³⁴ paaiškėjo, kad 60 % apklaustųjų apibūdino save kaip "gerai informuotais" politiškai. Tai nereiškia, kad visi ir visada eina balsuoti; tačiau įsitikinimas apie tinkamą informavimą atspindi, kaip rimtai pilietis žiūri į valstybės valdymą ir Šveicarijos demokratiją. Akivaizdu, kad tai labiau tikėtina demokratijose, kur sustiprintos tiesioginės demokratijos priemonė, nei ten, kur piliečiai dažniau dalyvauja parlamento ir tarybų rinkimuose nei referendumuose. Štai Austrijoje, pavyzdžiui, tik apie 30% piliečių mano, esą "gerai informuoti" politiškai.

Apie šį skirtumą jau žinojo ir senovės graikai. Dar Periklis, rašydamas prieš 2.500 metų, jau pastebėjo, kad "Demokratijoje vieša diskusija netarnauja kaip politikos stabdys, bet greičiau yra būtina sąlyga visiems išmintingiems sprendimams." ¹³⁵ Debatai ir diskusijos yra svarbiausias informacijos šaltinis. Neseniai atliktas tyrimas ¹³⁶ Šveicarijoje parodė, kad 24 % apklaustųjų tai nurodė kaip pirminį šaltinį. Žiniasklaidoje buvo pateikta tik antroje vietoje – 22% apklaustųjų. Ir tik po to – politinių partijų oficialus "referendumo bukletas" bei rekomendacijos, kurias pateikia valdžios institucijos. Paskutinis, bet ne mažiau svarbus yra internetas. Jis vaidina vis svarbesnį vaidmenį, viešose diskusijose ir nuomonių stiprinimui.

Tiesioginės demokratijos sąlygomis piliečiai ir politikai yra tarpusavyje susiję. Jie nuolat turi galimybę daryti poveikį politikams bei kaip vokiečių politikas Maksas Vėberis (*Max Weber*) yra pavadinęs – gali tapti "proginiais politikais" (*occasional politics*). ¹³⁷ Dėl rinkėjų teisių į iniciatyvą ir referendumus, išrinkti politikai negali monopolizuoti teisės priimti politinius sprendimus, o ja turi pasidalinti su piliečiais. Norint pasiekti veiksmingą sprendimų priėmimą, šios visos šalys turi susijungti ir veikti vieningai. Tai žinoma lėtina politinį procesą, tačiau tai reiškia, kad sprendimai turi platesnę paramą. Tiesioginėje demokratijoje piliečių žodis priimant sprendimus būna paskutinis.

Šveicarų praktika yra tokia, kad dėl dalykų, liečiančių kiekvieną žmogų, prieš priimant įstatymus, politinius sprendimus, labai daug kalbama su visuomene, visi pasiūlymai bei problemos išnarstomi žiniasklaidoje, taip pat įtraukiamos įvairios visuomenės organizacijos. Išklaustyti visus ir derinti interesus, šveicarai sako yra brangu, bet apsimoka, nes taip priimti sprendimai yra ilgalaikiai.

¹³⁴ Kaufmann B., Büchi R., Braun N. Why complete strangers suddenly start talking to each other in public // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 72 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

¹³⁵ Kaufmann B., Büchi R., Braun N. Why complete strangers suddenly start talking to each other in public // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 72 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

¹³⁶ Ten pat.

¹³⁷ Kaufmann B., Büchi R., Braun N. The myth of the incompetent citizen // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 68 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

Tiesioginė demokratija turi rimtų pasekmių ekonomikai. Ilgą laiką buvo manoma, kad ji turi neigiamą poveikį ekonomikai, tačiau naujesni tyrimai rodo, kad tiesioginė demokratija yra labai naudinga ekonominiu požiūriu. Jei piliečiai turi teisę balsuoti dėl svarbių klausimų, viešųjų išlaidų lygis ir mokesčių vengimas paprastai yra žemesnis. Be to, tuose kantonuose, kur žmonės turi daugiau galimybių pasisakyti finansiniais klausimais, valstybės pajamos iš dirbančiųjų yra didesnės.¹³⁸

Be to, atsižvelgiant į įvairius reitingus, tiesioginės demokratijos priemonės sukūrė ekonomikos našumą, Šveicarijoje apskritai yra viena iš aukščiausių pozicijų ekonominio našumo prasme, pavyzdžiui, valstybės skola yra maža, lyginant tarptautiniu mastu, įmonių mokesčiai yra žemi, kas pritraukia tarptautines įmones, valstybė turi puikiai sutvarkytą nedarbo draudimo sistemą. Šveicarija, už tai, kad yra tokia, kokia yra šiandien turi būti dėkinga tiesioginei demokratijai, kadangi dauguma esminių klausimų buvo išspręsti per balsavimus. Šveicarijos piliečiai, tiesiogiai priimdami svarbius sprendimus sukūrė tokią valstybę.¹³⁹

Šveicarijos politinė sistema yra unikali. Ji kitokia nei daugelyje demokratinių šalių, kadangi grindžiama bendru sutarimu, pasiekiamu, įtraukiant žmones į sprendimų priėmimo procesą, suteikiant jiems didžiausias galimybes naudotis tiesioginės formomis (ir konfederacijos ir savivaldos mastu). Čia tiesioginė demokratija Šveicarijoje įtakoja ne tik teisėkūros procesą, tačiau taip pat turi poveikį ir daugeliui kitų sričių, t.y. politikai, visuomenei ir ekonomikai. Šveicarai reguliariai kviečiami pareikšti nuomonę daugeliu klausimų, pavyzdžiui balsavimai vyko dėl armijos panaikinimo, branduolinės energijos atsisakymo, sveikatos draudimo reformų, nedarbo išmokų, dėl tyrimų su žmonių embrionų kamieninėmis ląstelėmis (Šveicarija buvo pirmoji pasaulyje valstybė, pateikusi tokį klausimą spręsti piliečiams), dėl kanapių legalizavimo, minaretų draudimo ir kt. Vidutiniškai visuotiniai balsavimai vyksta keturis kartus per metus.

Šveicarijos tiesioginė demokratija paneigia vieną iš labiausiai paplitusių prietarų, kad piliečiai yra linkę pasiduoti populistų demagogų išvedžiojimams ir padaryti iracionalius sprendimus. Jei reikia, Šveicarijoje yra balsuojama net dėl mokesčių didinimo. Rinkėjai parodė, kad turi savo protą ir dėl finansinių klausimų. Visuotiniame referendume dauguma Šveicarijos piliečių pritarė laikinai padidinti pridėtinės vertės mokestį (PVM) ir taip padėti užkaišyti skylės šalies biudžete. Šis balsavimo rezultatas yra laikomas ne tik visuomenės solidarumo pavyzdžiu, bet ir aiškiu nurodymu valdžiai sumažinti išlaidavimą. 54,5 proc. visų balsavusiųjų pritarė padidinti PVM iki aštuonių procentų nuo 2011 iki 2018 metų.¹⁴⁰ Referendumo rezultatai dar

¹³⁸ http://www.swissworld.org/dvd_rom/direct_democracy_2005/ (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹³⁹ Rellstab U. Direct Democracy in Economic Crises: Useful Lessons // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 37 p. ISBN 978-89-91057-55-5.

¹⁴⁰ Šveicarijos piliečiai referendumu sutiko pasididinti PVM // <http://www.alfa.lt/straipsnis/10292343> (Prisijungimo laikas 2009-09-28).

kartą patvirtino piliečių sąmoningumą. Nuomonės tyrimai ne kartą parodė, kad Šveicarijos žmonės, formuojant jų nuomonę dėl finansinės ir fiskalinės politikos, mažiau priklauso nuo ekspertų ir daugiau nuo privačios jų aplinkos. Tai reiškia, kad, mokesčių klausimais, jie mano, kad jų kaimynai ir kolegos darbe bus patikimesni ekspertai nei politikai ir verslo organizacijos. Šveicarai patys žino, kas yra geriausia jiems. Jų požiūris yra lemiamas. Ir tai dar vienas įrodymas, kad šis procesas nekenkia politinių sprendimų kokybei.

Demokratija priklauso žmonėms, turintiems savo požiūrį į demokratiją, tai atsispindi ir jų veiksmuose, kuriais jie toliau kuria ir tobulina demokratiją. Stiprioji Šveicarijos demokratijos forma neabejotinai slypi tame, kad ji suteikia itin stiprią paskatą žmonėms aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime. Demokratija turi būti išgyventa ir išmokta.

Šveicarijos politinė sistema gal ir lėta, bet ji yra stabili ir veiksminga. Ir ją tokia padarė tiesioginės demokratijos elementai. Tiesioginės demokratijos elementai Šveicarijoje puikiai parodo, kad rinkėjai gali priimti politinius sprendimus, taip pat kvalifikuotai kaip ir parlamento nariai. Politinė nekompetencijos yra ne priežastis neleisti piliečiams dalyvauti priimant sprendimus, o to draudimo pasekmė.

4. REFERENDUMŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JŲ VERTINIMAS JAV: KALIFORNIJOS VALSTIJOJE

*2010 m. rugsėjo mėn. duomenimis Kalifornijoje yra
23,5 mln. kaliforniečių, turinčių rinkimų teisę* ¹⁴¹

Jungtinėse Amerikos Valstijose žmonių galios ribotos. Nors Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos Pirmoji pataisa garantuoja teisę į "peticiją vyriausybei dėl žalos atlyginimo" ¹⁴² tai nėra laikoma formalaus proceso garantija, kuria remiantis piliečiai galėtų pradėti įgyvendinti iniciatyvą surengti referendumą ar visuotinę iniciatyvą svarbiais klausimais. Jungtinėse Amerikos Valstijose nėra nuostatos, kurios pagrindu būtų rengiami referendumai visų valstijų lygiu. Tačiau 24 valstijų konstitucijos numato vietas lygmenyje referendumus ir piliečių iniciatyvas. Žr. 7 lentelę.

Limituotai tiesioginė demokratija Jungtinėse Amerikos Valstijose pradėta naudoti po Amerikos Revoliucijos. ¹⁴³ Masačusetso rinkėjui buvo leista nuspręsti naujosios konstitucijos likimą 1778 m. Iki 1831 m. beveik viso narės prisijungdamos prie sąjungos pravedė balsavimus dėl konstitucijos patvirtinimo. Ir nuo tada piliečiai, iki Progresyviojo judėjimo, galima sakyti buvo nušalinti nuo valdymo. ¹⁴⁴

Pirmą kartą Jungtines Amerikos Valstijas iniciatyvos koncepcija pasiekė per anglų straipsnių seriją apie tiesioginės demokratijos sistemą Šveicarijoje. Pirmoji valstija, kuri pirmoji 1898 m. priėmė iniciatyvą, buvo Pietų Dakota. Per du dešimtmečius dar dvidešimt viena valstija patvirtino iniciatyvas ar referendumus. Kentukis, Merilandas ir Naujasis Meksikas – tai trys valstijos, kurios suteikė savo piliečiams tik peticijos ir referendumo teisę, bet neleido kitų (tokių kaip iniciatyva) tiesioginės demokratijos formų. Iki 1959 m., kada Aliaskos valstija prisijungė prie Sąjungos, nei viena valstija nepriėmė nei iniciatyvos, nei referendumų. Misisipė buvo paskutinė valstija – narė, kuri 1992 m. panaudojo iniciatyvą. ¹⁴⁵

Kuo toliau, tuo intensyviau amerikiečiai siekia vis platesniu mastu perimti politinę valdžią iš savo atstovų į savo rankas ir ją perduoti į dvi piliečių veikimo sritis: „1) tiesioginio balsavimo pagal iniciatyvas ir referendumus ir 2) savarankiško bendro politinio aktyvumo.“

¹⁴¹ California's likely voters // www.ppic.org/main/publication.asp?i=255 (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

¹⁴² Jungtinių Amerikos Valstijų Teisių Bilio 3 str. // <http://www.constitution.org/billofr.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁴³ Ranney A // "United States of America" in Referendums: A Comparative Study of Practice and Theory, sudarytojai Butler D. and Ranney A. – Washington, D. C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978. 68-69 p. ISBN 0-8447-3318-0.

¹⁴⁴ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government.– Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 34 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

¹⁴⁵ Ten pat, 35 p.

Balsavimai referendumuose pritraukia didžiulį skaičių rinkėjų – 70, 80 ir netgi 90 proc.¹⁴⁶ Kalifornija – viena daugiausia gyventojų turinti JAV valstija yra laikoma „tiesioginės demokratijos poligonu“.¹⁴⁷

Tiesioginės demokratijos era Kalifornijoje prasidėjo XIX a. pb. – XX a. pr. 1900 m. pradžioje Kalifornijos valstijos politikai buvo korumpuoti, politiniai ir geležinkelio pramonės vadai nepaisė įstatymų, rinkimų procedūrų ir teismų. Kalifornijos rinkėjai iniciatyvos procesą priėmė 1911 m., kaip dalį judėjimo pirmyn, paprastų žmonių pastangomis užbaigti korupciją valdžioje, apriboti geležinkelio pramonės bosų galias ir gražinti valdžią žmonėms.

1911 m. su Progresyvosios partijos kontrole Kalifornijos valstijos įstatymų leidėjai surengė balsavimą, kurio metu rinkėjai patvirtino tris Konstitucijos pataisus, įtvirtindami joje iniciatyvą,¹⁴⁸ referendumą¹⁴⁹ ir atšaukimą.¹⁵⁰ Kiekviena iš šių pataisų iš esmės pakeitė valstijos valdymą – leido žmonėms veikti be įstatymų leidėjo ar gubernatoriaus, priimti teisės aktus, Konstitucijos pataisus, anuliuoti įstatymų leidėjo priimtus teisės aktus bei atšaukti pareigūnus. Nors ir anksčiau įstatymų leidėjas galėjo pateikti siūlomą teisės akto projektą ar Konstitucijos pataisą žmonių balsavimui, iniciatyvos teisė suteikė galią piliečiams parengti savo siūlomus teisės aktų projektus, platinti peticijas didinant reikiamą parašų skaičių, kad būtų balsuojama dėl jų pasiūlyto teisės akto ar Konstitucijos pataisos.¹⁵¹ Progresyvaus judėjimo lyderiai John Randolph Haynes ir Hiram Johnson padėjo įvesti iniciatyvos teisę į Kaliforniją su stipria visuomenės pagalba. 1911 m. spalio 10 d. iniciatyvos procedūrai pritarė 168.744 rinkėjai, o 52.093 rinkėjai balsavo prieš. Iki 1911 m., Kalifornijos piliečiai balsavo tik tais klausimais, kurie balsavimui buvo pateikiami tik įstatymų leidėjo.¹⁵² Kalifornija tapo dešimtąją nare patvirtinusia iniciatyvos procesą.

Bėgant metams, kaliforniečiams iniciatyva tapo nuolatine valstijos politinių institucijų dalimi. Iniciatyvos procesas kelis kartus buvo pakoreguotas, tačiau šiais pakeitimais nebuvo

¹⁴⁶ Vaišvila A. Nuo “dalyvavimo demokratijos” prie sąveikos demokratijos // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 437 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

¹⁴⁷ Ten pat.

¹⁴⁸ Iniciatyva – tai rinkėjų teisė (*power*) siūlyti įstatymų ir Konstitucijos pakeitimus ir priimti arba atmesti juos. (Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 8 dalies a punktas).

¹⁴⁹ Referendumas – tai rinkėjų teisė patvirtinti arba atmesti įstatymus ar jų dalis, išskyrus būtinus įstatymus, įstatymus dėl rinkimų ir įstatymus dėl mokesčių rinkliavų ar asignavimų, einamosioms Valstijos išlaidoms. (Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 9 dalies a punktas). Įstatymų leidėjas gali pakeisti arba panaikinti referendumu priimtus įstatymus. Pakeitimai įsigalioja tik po to, kai juos patvirtina rinkėjai, jeigu ko kita nenumato referendumu priimtas įstatymas. (Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 10 dalies c punktas.)

¹⁵⁰ Atšaukimas – tai rinkėjų teisė pašalinti išrinktą pareigūną. (Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 13 dalis). Jungtinėse Amerikos Valstijose atšaukimo procedūra (dar vadinamas atšaukimo referendumu (*recall referendum*) arba atstovo atšaukimu (*representative recall*)) nėra vykdoma federaliniu lygiu. Dauguma valstijų – narių leidžia atšaukimo rinkimus vietos jurisdikcijoje, tačiau tik aštuoniolika narių leidžia pašalinti valstijos pareigūnus.

¹⁵¹ Kalifornijos konstitucijos II str. 8 d. Žr. <http://www.leginfo.ca.gov/const-toc.html> (Žiūrėta 2010-10-02).

¹⁵² <http://library.uchastings.edu/library/california-research/ca-ballot-measures.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

siekama riboti žmonių teisės formuoti politiką. Šie nedideli pakeitimai priešingai buvo skirti apriboti piktnaudžiavimą sistema.¹⁵³

Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 1 dalis numato, kad visos politinės jėgos priklauso liaudžiai (*people*). Valdžia sukurta tam, kad užtikrintų liaudies apsaugą, saugumą ir naudą. Liaudis turi teisę ją keisti ir reformuoti, kai visuomenės gerovei tai reikalinga.

Kalifornija vienintelė valstija, kurioje draudžiama teisės aktų leidėjui iš dalies pakeisti iniciatyvą be pateikėjo leidimo. Čia iniciatyvos „apeina“ parlamentą ir pateikiamos tiesiogiai rinkėjams. To nėra netgi tiesioginės demokratijos lopšyje – Šveicarijoje, kur vyriausybė ir parlamentas gali pareikšti nuomonę kiekvienu referendumo klausimu, dalyvauti viešosiose diskusijose bei pateikti priešpriešinį pasiūlymą.

Tačiau priešingai nei Šveicarijoje, Kalifornijoje dauguma klausimų balsavimui yra pateikiami teisės aktų leidėjo, o ne pagal piliečių peticijas. Prieš pradėdant peticijos platinimą, pateikėjai pirmiausia pilną tekstą pateikia Generaliniam Prokurorui (*Attorney General's Office*). Teikiant pasiūlymą turi būti sumokėtas 200 USD dydžio padavimo mokestis, kuris gražinamas, jei pasiūlymas tinkamas pateikti balsavimui.¹⁵⁴ Padavimo mokestis yra skirtas finansuoti dalį valstybės išlaidų, susijusių su iniciatyvos pateikimu ir užkerta kelią „nerimties“ pasiūlymams. Jis gražinamas pateikėjui po sėkmingos iniciatyvos kvalifikaciją. Generalinis Prokuroras paruošia pavadinimą ir trumpą (iki 100 žodžių) santrauką. Jei pasiūlymas turi koki nors mokesčių poveikį valstybei ar savivaldybei, Finansų departamentas ir Biudžeto komitetas per 25 darbo dienas parengia fiskalinio poveikio ataskaitą, kuri įtraukiama į oficialiąją santrauką. Visa tai Generalinis Prokuroras išsiunčia iniciatyvos pareiškėjams, Senatui ir Valstijos Sekretoriui.

Peticijos negali būti platinamos iki jų oficialios santrauka dienos. Nuo šios dienos peticijos pateikėjai turi teisę pradėti rinkti parašus, kad iniciatyva būtų pateikta balsavimui.

Iniciatyva turi apimti tik vieną dalyką, t.y. iniciatyvos priemonė apimanti daugiau nei vieną dalyką, negali būti pateikta rinkėjams ar turėti kokių nors pasekmių.¹⁵⁵ Jei iniciatyva gauna daugiau „taip“ nei „ne“ balsų, ji tampa įstatymu. Jei pagrindinės nuostatos dviejų ar daugiau teiginių patvirtintos per tuos pačius rinkimus prieštarauja viena kitai, priemonė, kuriai buvo skirta daugiau balsų laikoma priimta.

Iš 24 valstybių, kuriose galioja iniciatyvos teisė, Kalifornija yra vienintelė valstija, kurioje valstijos teisės aktų leidėjui negalima pakeisti arba panaikinti iniciatyvos, išskyrus atvejus, kai tai daryti aiškiai leidžia iniciatyva. Kalifornijos Aukščiausiasis Teismas byloje Nr.

¹⁵³ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 44 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

¹⁵⁴ <http://www.sos.ca.gov/elections/ballot-measures/initiative-guide.htm> (Prisijungimo laikas 2010-03-15).

¹⁵⁵ Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 8 dalies d punktas.

S164830 Žmonės v. Kelly 2010-01-21 aiškiai išdėstė poziciją dėl draudimų „teisėkūros klastojimui“, pabrėždamas iniciatyvos galią įtvirtintą Konstitucijoje.¹⁵⁶

Kalifornijoje piliečiams leidžiama iniciatyvomis keisti tiek valstijos įstatymus, tiek konstituciją. Kiekvienai iš jų reikia paprastos balsų daugumos pritarimo, tik konstitucinei iniciatyvai reikia surinkti daugiau parašų, kad būtų paskelbtas balsavimas.

Kalifornijos valstijos konstitucijos II straipsnio 8 dalies b punktas numato dvi parašų kvotas: vieną dėl Konstitucijos pataisų ir kitą – dėl įstatymų iniciatyvų. Iniciatyvos pateikėjai dėl Konstitucijos pataisų turi surinkti rinkėjų parašų skaičių, lygų 8 proc. ir dėl įstatymų iniciatyvų – 5 proc. nuo paskutinių visuotinių gubernatoriaus rinkimų dalyvių.

2006 m. gubernatoriaus rinkimuose dalyvavo šeši kandidatai. Jie surinko viso 8.679.420 balsų.¹⁵⁷ Vadinasi, šiai dienai iniciatyvai dėl Konstitucijos pataisos reikėtų surinkti 694.354 parašus, dėl įstatymų – 433.941 galiojantį parašą. Per pastaruosius keletą metų parašų, reikalingų surinkti iniciatyvai, išliko pakankamai stabilus, nors ir kaliforniečių, turinčių teisę balsuoti, o tuo pačiu ir turinčių teisę pasirašyti iniciatyvas, nuo 1994 m. padidėjo 1,1 milijonu. Šiai dienai reikia surinkti tik 40.000 daugiau parašų, negu jų reikėjo 1982 m., kadangi 2006 m. gubernatoriaus rinkimuose dalyvavo panašus skaičius rinkėjų kaip ir 1980 m.¹⁵⁸

Kalifornijoje iniciatyvos teikėjai reikiamą parašų skaičių turi surinkti per 150 dienų. Tai vienas trumpiausių terminų visose Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tik Oklahomos ir Masačusetto valstijose yra numatytas 90 dienų terminas. Bet atkreiptinas dėmesys, kad šių valstijų įstatymai nustato kur kas mažesnes parašų kvotas.¹⁵⁹

Piliečių Sąmoningumo Fondas¹⁶⁰ (*The Citizens in Charge Foundation*), parengė ataskaitą,¹⁶¹ kurioje įvertino 24 JAV narių iniciatyvos procesą. Šioje ataskaitoje Kalifornija buvo įvertinta B+. Pasak ataskaitos, Kalifornijos 150 dienų terminas surinkti reikiamą skaičių parašus, yra nepagrįstai ribojantis: "Peticijos rėmėjams reikia pakankamai laiko surinkti (nustatytą skaičių) parašų, kurių reikia norint iniciatyvą pateikti balsavimui ir Kalifornijoje nustatytas penkių mėnesių laikotarpis nėra pakankamas terminas."

¹⁵⁶ People v. Kelly // <http://www.courtinfo.ca.gov/cgi-bin/search.cgi?q=People+v.+Kelly&start=&proxycustom=&x=0&y=0> (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

¹⁵⁷ <http://www.sos.ca.gov/elections/ballot-measures/how-to-qualify-an-initiative.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-23).

¹⁵⁸ <http://www.sos.ca.gov/elections/ballot-measures/how-to-qualify-an-initiative.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-23).

¹⁵⁹ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 11 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

¹⁶⁰ Piliečių Pareigos Fondas (*The Citizens in Charge Foundation*) – tai nacionalinė pro-iniciatyvinė ne pelno organizacija, įsikūrusi Virdžinijoje. Fondas yra vienintelė nacionalinė organizacija, skirta skatinti iniciatyvą ir referendumo procesą.

¹⁶¹ Of the People, By the People, For the People: A 2010 Report Card on Statewide Voter Initiative Rights // <http://www.citizensincharge.org/stategrades> (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

Piliečiams reikia pakankamai laiko surinkti parašus peticijai, ir reikiamas parašų skaičius turėtų būti pakankamai žemas, kad paprastų žmonių pastangomis būtų šansas sėkmingai „nukeliauti“ iki balsavimo. Iš esmės, bet koks bandymas riboti žmonių galimybes naudotis iniciatyvos ir referendumo teisėmis mūsų pagrindiniam demokratijos principui, kad valdžia priklausot ir tarnautų žmonėms.

Be to, Kalifornijoje 2009 m. buvo išleisti keturi įstatymai, ribojantys valstijos iniciatyvos procesą, įskaitant draudimą mokėti peticijos rėmėjų kampanijos darbuotojams už parašų rinkimą, papildomus reikalavimus dėl peticijų sugriežtinimo bei peticijos padavimo mokesčio padidinimą keturis kartus. Gubernatorius Arnoldas Schwarzeneggeris vetavo visus keturis įstatymus, teigdamas, kad jie buvo nukreipti į peticijų proceso atšaldymą.

Bene pati garsiausia JAV piliečių iniciatyva yra 13-asis Pasiūlymas, kuris griežtai apribojo nekilnojamojo turto mokesčio augimą. 13-asis Pasiūlymas buvo politinis žemės drebėjimas, kurio kratymas buvo jaučiamas ne tik Sakramente, bet ir visoje šalyje, įskaitant ir Vašingtoną. Hovardo Džarvio (*Howard Jarvis*) iniciatyva, siekiant sumažinti Kalifornijos aukštus nekilnojamojo turto mokesčius, užkirto kelią jų didėjimui ateityje bei buvo preliudija Reigano pajamų mokesčio sumažinimui 1981 m. Per penkerius metus nuo 13-ojo Pasiūlymo, beveik pusė valstijų uždėjo panašius tramdomuosius marškinius politikams dėl mokesčių didinimo. Beveik visos šios mokesčių apribojimo priemonės likusios įstatymu ir šiandien.¹⁶²

Tada ir dabar 13-asis Pasiūlymas negailestingai puolamas. Ričardas Ryvsas (*Richard Reeves*) 1994 m. straipsnyje, pavadinimu „Mokestis, kuris sužlugdė Kaliforniją“, jį kaltino darbo vietų praradimu bei šeimų pajamų sumažėjimu, pamiršdamas, kad būtent Kalifornijoje 1991 m. buvo surinkta daugiausia mokesčių iš visų Jungtinių Amerikos Valstijų narių. Taip pat pamirštama, kad 13-asis Pasiūlymas atvedė į antrą Kalifornijos aukso karštinę 1980 m. Per 10 metų po 13-ojo Pasiūlymo patvirtinimo, pajamos Kalifornijoje augo 50 proc. greičiau nei tauta galėjo tikėtis, darbo vietų augimas dvigubai viršijo nacionalinį tempą. Net 13-ojo Pasiūlymo rėmėjai niekada neįsivaizdavo, kad jis sukels tokį išpūdingą verslo sprogamą per ateinančią dešimtmetį. 13-asis Pasiūlymas tiesiog perkėlė Kaliforniją iš valstijų, turinčių aukščiausius mokesčius prie valstijų, kuriose žmonės moka šiek tiek didesnius nei vidutinius mokesčius. Kaliforniečių tai intuityviai jaučia ir supranta. Štai kodėl dauguma Kalifornijos gyventojų sako, kad jie balsuotų už 13-ąjį Pasiūlymą, net jei balsavimas būtų šiandien.¹⁶³

1978 m., kai su 13-uoju Pasiūlymu Kalifornijos žmonės pradėjo suvokti iniciatyvos proceso galią jos naudojimas pradėjo augti. Iniciatyvos procesas palietė beveik visus Kalifornijos gyvenimo aspektus, nuo mokesčių reformos iki aplinkos apsaugos (Žr. 8 lentelę).

¹⁶² Moore S. Proposition 13 Then, Now and Forever // http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=5682 (Prisijungimo laikas 2010-10-24).

¹⁶³ Ten pat.

Nuo iniciatyvos proceso priėmimo kaliforniečiai naudojami iniciatyvos teise sprendžiant daugelį Kalifornijos gyvenimo klausimų. Nuo 2000 m. balsavimu buvo sprendžiami klausimai dėl seksualinių nusikaltėlių bausmių (83-asis Pasiūlymas), vandens kokybės (84-asis Pasiūlymas), vaikų ligoninių (61-asis Pasiūlymas), psichikos sveikatos priežiūros paslaugų (63-asis Pasiūlymas), nuteistųjų DNR mėginių ėmimo (69-asis Pasiūlymas), kamieninių ląstelių tyrimų (71-asis Pasiūlymas), užklasinės veiklos programų (49-asis Pasiūlymas), nepilnamečių nusikalstamumo (21-asis Pasiūlymas), santuokos apibrėžimo (22-asis Pasiūlymas), naudojimosi privačiais rangovais viešųjų darbų projektams (35-asis Pasiūlymas), priklausomybės nuo narkotikų gydymo (36-asis Pasiūlymas).¹⁶⁴

Piliečių iniciatyva Kalifornijoje per pastaruosius 40 metų tapo dar intensyvesnė negu pirmaisiais dešimtmečiais po jos priėmimo (Žr. 9 lentelę). Nuo 1912 m. iki 1919 m. balsavimui buvo pateiktos 30 iniciatyvų, nuo 1920 m. iki 1929 m. jų skaičius padidėjo iki 35. Karo laikotarpiu iniciatyvų skaičius buvo sumažėjęs, o nuo 1970 m. vėl pradėjo augti.

Generaliniam Prokurorui buvo pateikta daugiau nei 90 pasiūlymų, kurie buvo tikimasi, kad bus pateikti balsavimui per 2010 m. birželio 8 d. arba 2010 m. lapkričio 2 d. Kalifornijos rinkimus.

2010 m. birželio 8 d. rinkimams buvo pateikti 5 valstijos mastu pasiūlymai. Du teiginiai buvo patvirtinti ir trys – atmesti (Žr. 10 lentelę). Dar devynios iniciatyvos bus pateiktos balsavimui 2010 m. lapkričio 2 d.

Nors piliečiai daugiausia naudojami iniciatyvos ir referendumo teise, yra ir trečias demokratinis procesas, kuris yra svarbus, užtikrinant piliečių kontrolę valdžiai. Piliečiai aštuoniolikoje valstijų¹⁶⁵ turi atšaukimo teisę, kuria renkamas išrinktas pareigūnas gali būti nušalintas nuo pareigų nepasibaigus kadencijai. Kai piliečiai yra nepatenkinti savo išrinktais pareigūnais, jie gali pateikti peticiją dėl atšaukimo. Atšaukimo procesas leidžia rinkėjams išlaikyti išrinktų pareigūnų kontrolę, kurie tinkamai neatstovauja jų interesų, yra neįtakingi arba nekompetentingi, arba kai kuriais atvejais pažeidė įstatymus.

Atšaukimo procedūra Kalifornijoje pradama paduodant peticiją Valstijos Sekretoriui. Priežastis atšaukimui nėra peržiūrima. Peticijos pateikėjai turi 160 dienų surinkti reikiamą parašų skaičių.¹⁶⁶ Peticijai dėl Valstijos pareigūno (*statewide officer*) atšaukimo turi būti surinktas rinkėjų parašų skaičius, lygus 12 proc. nuo rinkėjų, balsavusių už šį pareigūną per

¹⁶⁴ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 7 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

¹⁶⁵ Valstijos pareigūnai gali būti atšaukti Aliaskoje, Arizonoje, Kalifornijoje, Kolorado, Džordžijoje, Aidahe, Kanzase, Luizianoje, Mičigane, Minesotoje, Montanoje, Nevadoje, Niu Džersyje, Šiaurės Dakotoje, Oregone, Rhode Salose, Vašingtone ir Viskonsine. Virginijoje taip pat leidžiama atšaukimo peticija, tačiau skirtingai nuo kitų valstijų atšaukimo procesas vyksta teisme, o ne žmonių balsavimu. Miestų pareigūnai taip pat gali būti atšaukti Kolumbijos apygardoje. Rinkėjai taip pat turi tam tikrą vietos pareigūnų atšaukimo procedūra daugelyje valstijų.

¹⁶⁶ Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 14 dalies a punktas.

paskutiniuosius rinkimus, su parašais iš kiekvienos iš penkių apskričių, kuris turi būti lygus 1 proc. nuo rinkėjų, balsavusių už šį pareigūną per paskutiniuosius rinkimus toje apskrityje. Peticijai dėl Senatoriaus, Asamblėjos narių, Kalifornijos Valstijos mokesčių administravimo valdybos (*Board of Equalization*) narių, pirmos ir apeliacinės instancijos teismų teisėjų atšaukimo turi būti surinktas rinkėjų parašų skaičius, lygus 20 proc. nuo rinkėjų, balsavusių už šį pareigūną per paskutiniuosius rinkimus.¹⁶⁷

Kaliforniečiams atšaukimo procedūra leidžia balsuojant pašalinti iš pareigų valstybės tarnautojus. Išrinktuosius pareigūnus, įskaitant ir teisėjus bei įstatymų leidžiamosios valdžios narius, valstijos lygmeniu atšaukti buvo bandyta jau 118 kartų. Ir tik 8 atšaukimo petichijos buvo pateiktos rinkėjams svarstyti, iš kurių 5 atšaukė pareigūnus.¹⁶⁸ Paskutinį kartą atšaukimo procedūra buvo panaudota 2003 m., kai kaliforniečiai, vos prieš 10 mėnesių antrai kadencijai perrinktą gubernatorių demokratą Gray Davis pakeitė Arnold Schwazenegger. Suskaičiavus balsavimo biuletenius paaiškėjo, kad už G. Davis'as atstatydinimą balsavo 54,6 proc. rinkėjų, o 45,4 proc. balsavo prieš. Už tai, kad naujuoju gubernatoriumi taptų A. Schwarzenegger'is, balsavo 48 proc. rinkėjų. Antrą vietą su 32 proc. balsų užėmė demokratų kandidatas, dabartinis vicegubernatorius Cruz'as Bustamante, o trečias su maždaug 13 proc. balsų liko respublikonas Tom'as McClintock'as.¹⁶⁹ Tai pirmasis Kalifornijos ir antrasis Jungtinių Amerikos Valstijų istorijoje atvejis, kuomet buvo atšauktas tokio aukšto lygio pareigūnas. Be to, tai pirmoji peticija Kalifornijoje, kuri surinko pakankamą kiekį parašų, kad apskritai būtų surengtas toks balsavimas.¹⁷⁰

Nebūtina padaryti nusikalstamą veiką, kad tarnautojas būtų atšauktas iš pareigų. Atšaukimas vyksta tik žmonių valia, išreiškiamą atšaukimo procedūros metu. H. Johnson atšaukimo procedūrą vadino „atsargumo priemone nepaklusniems pareigūnams pašalinti“.¹⁷¹ Kai politikai tampa nejautrūs ar piktnaudžiauja galia, išlaikydami savo pareigas iki kitų rinkimų gali sukelti per daug žalos. Atšaukimas piliečiams suteikia pasirinkimo teisę tokiose situacijose. Tokių galimybių Lietuvoje rinkėjas neturi. Čia Seimo narys gali nusižengti Konstitucijai, valstybės įstatymams, bet dėl to rinkėjų atšauktas iš pareigų negali būti. Štai, Vilniaus meras, net

¹⁶⁷ Kalifornijos Konstitucijos 2 straipsnio 14 dalies b punktas.

¹⁶⁸ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 33 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

¹⁶⁹ Kalifornija tui naują vadovą – „terminatorių“ A. Schwarzeneggerį. Žr. <http://www.balsas.lt/naujiena/275591/kalifornija-turi-nauja-vadova-terminatoriu-a-schwarzeneggeri> (Žiūrėta 2010-10-02).

¹⁷⁰ [State Of Transition: End Of The Davis Era, Tempered Temperament Led State](http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VFM1.DTL) by Salladay, Robert [The San Francisco Chronicle](http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VFM1.DTL). Wednesday, November 12, 2003. Retrieved August 22, 2007. // <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VFM1.DTL> (Prisijungimo laikas 2010-10-02).

¹⁷¹ http://www.governor.ca.gov/govsite/govsgallery/h/documents/inaugural_23.html (Prisijungimo laikas 2010-10-02).

Seimo komisijos oficialiai įvardintas korupciniu „abonentu”,¹⁷² negali būti rinkėjų atšaukiamas. Jis gali savo valia atsistatydinti iš pareigų arba jam gali būti inicijuota interpeliacija kolegų politikų. Vienintelis dalykas, kurį rinkėjas gali panaudoti prieš tokį politiką – tai jo nerinkti kitai kadencijai. O kas iki to? Rinkėjas turi užsimerkti ir tokį savo atstovą toleruoti dar keturis metus – iki kadencijos pabaigos. „Rinkėjams pavedamas grynai formalus reikalas rinkti, bet ne kontroliuoti ir spręsti“. Ir tai skatina piliečių politinį pasyvumą. Labai teisingai Rousseau J. J. pastebėjo, kad „rinkėjai yra tikrai laisvi tik rinkimų dieną“.¹⁷³

Taigi, tiesioginės demokratijos formos: iniciatyva, referendumas ir atšaukimas, skatina visuomenės dalyvavimą sprendžiant valstybės problemas ir daro spaudimą valdžiai veikti atsakingai. Kai kas bando įrodinėti, kad nuolatinės iniciatyvos skatina rinkėjų pasyvumą ir vargina nuolatinis gilinimasis į teikiamus pasiūlymus, tačiau nėra jokių įrodymų, kad iniciatyvos lemia rinkėjų nuovargį. Priešingai, pagal Kalifornijos Viešosios Politikos Instituto 2002 m. atliktą tyrimą, vietos rinkimai bent su viena piliečių iniciatyvos pasiūlymu balsavimo biuletenyje paprastai garantuoja didesnę rinkėjų aktyvumą.¹⁷⁴

Taigi, nepaisant bandymų susilpninti iniciatyvos procesą, bėgant metams iniciatyvos teisė tapo nuolatinio valstijos politikos formavimo stendu – Ketvirtąja Kalifornijos valdžia.

¹⁷² Vanagas J. Seimas nutarė: A. Zuokas ir „abonentas“ - tas pats asmuo // <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=8198488> (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

¹⁷³ Kilgour D. The Experience of Switzerland with Instruments of Direct Democracy // <http://www.david-kilgour.com/mp/democracy.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

¹⁷⁴ Gordon T. Is Love For Initiatives Turning Off Voters? San Francisco Chronicle on October 6, 2004 // <http://www.ppic.org/main/commentary.asp?i=517>. (Prisijungimo laikas 2010-10-09).

5. ARGUMENTAI PRIEŠ REFERENDUMUS IR JŲ PANEIGIMAS

Politikai supranta referendumų keliamą grėsmę jų galių apribojimui, todėl dažnai ieško argumentų, paneigiančių ir padedančių atmesti šį tiesioginės demokratijos institutą. Dauguma kartoja Šveicarijos teisės ir ekonomikos prof. Gérard Hertig frazę, kad referendumas "mažina vyriausybės efektyvumą, veiksmingumą ir gebėjimą diegti naujoves".¹⁷⁵ Tačiau čia neatsižvelgiama į politikų norą nukrypti nuo piliečių pageidavimų, veikiant savo pačių naudai.

Šiame skyriuje bus aptarti dažniausiai pateikiami argumentai prieš referendumus:

1. Piliečiai nesugeba suprasti sudėtingų klausimų¹⁷⁶

Teigiama, kad vidutinis rinkėjas nėra gerai informuotas ir išsilavinęs, kad galėtų pagrįstai spręsti politinius klausimus, tai yra specializuotų grupių, politikų, kurie atstovauja rinkėjams, užduotis. Tačiau šis požiūris gali būti paneigtas įvairiais atžvilgiais:

Visų pirma, jis yra nesuderinamas su pasitikėjimu piliečiai, galinčiais rinktis tarp partijų ir politikų per rinkimus, bet ne balsuoti klausimais referendumuose.

Taip pat nepamirškime, kad ir parlamento nariai ne visada yra ekspertai daugelyje sričių bei yra linkę specializuotis siauras sritis, o turi priimti sprendimus išienančius už jų specialybės ribų.

Vienas Šveicarijos politologas mano, kad santykinis piliečių nežinojimas kai kuriais referendumų klausimais nėra priežastis jaudintis. "Tam, kuris vairuoja automobilį reikia kelrodžių, o ne mechaninės patirties, siekiant pasiekti savo tikslą."¹⁷⁷ Vyriausybės pareigūnai ir yra šie ženklai. Tai yra jų pareiga išlaikyti gyvybiškai svarbią informaciją svarstomu klausimu ir pateikti ją rinkėjams ir laikui bėgant rinkėjai, patys nuspręš, kurie informacijos šaltiniai yra labiausiai patikimi.

Institucijos tam ir buvo sukurtos, kad pateiktų piliečiams motyvuotai pagrįstus argumentus, padedančius piliečiams tiesioginės demokratijos būdu priimti teisingus sprendimus. Politinės partijos ir interesų grupės gali pateikti pasiūlymus, kuriuos piliečiai gali apsvarstyti. Ir svarbiausia, kad pasirengimo referendumui etape diskusijos duoda pagrindinius aspektus eiti pirmyn ir iškelia juos į perspektyvą.

¹⁷⁵ Cituota pagal Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁷⁶ Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁷⁷ Kilgour D. The Experience of Switzerland with Instruments of Direct Democracy // <http://www.david-kilgour.com/mp/democracy.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

2. Piliečiai turi mažą susidomėjimą dalyvauti¹⁷⁸

Dalyvavimas iniciatyvose ir referendumuose dažnai yra gana žemas. Iš to ir buvo padaryta ši išvada, kad piliečiai nėra suinteresuoti spręsti klausimus. Vis dėlto klystama dėl žemiau nurodytų priežasčių.

Dalyvavimas balsavimuose ne visada yra toks mažas. Kai piliečiai jaučia, kad klausimas yra svarbus dalyvavimas išauga. Šveicarija yra geriausias šio kintamumo pavyzdys. Nors vidutinis dalyvavimo balsavimuose federaliniu lygiu yra maždaug 45 proc. Vadinasi, būna ir tokių balsavimų, kai dalyvauja tik 25 proc. rinkėjų. Bet kartais jis pakyla iki 80 proc., kaip buvo atveju, kai 1992 m. Šveicarijos piliečiai turėjo nuspręsti, ar jie nori prisijungti prie Europos ekonominės erdvės.

Didelis dalyvavimas nebūtinai yra geras dalykas. Piliečiai visiškai racionaliai nedalyvauja, kai jie mato problemų arba kai jie yra neapsisprendę. Šiuo atveju, net galėtų būti teigiama ir socialiai naudinga, kad piliečiai nedalyvauja. Tada balsavimas atspindi piliečių pasirinkimo intensyvumą, todėl balsavimas socialiai labiau vertingas.

3. Piliečiais yra lengva manipuliuoti¹⁷⁹

Finansiškai stiprios partijos ir spaudimo grupės gali lengviau pradėti iniciatyvas ir įsitraukti į referendumo propagandą, negu neturtingos ir neorganizuotos interesų grupės. Šis požiūris taip pat klaidingas, nes jis suabsoliutina poziciją, kad visada turtingų ir gerai organizuotų grupių rankose daugiau galių. Esminis klausimas, ar jie turi daugiau ar mažiau galių tiesioginėje, nei atstovaujamojoje demokratijoje. Labai gerai yra žinoma, kad gerai organizuotos ir finansuojamos spaudimo grupės daro didelę įtaką politikams, esantiems parlamente ir vyriausybėje. Netgi būtų galima tvirtinti, kad ji yra pigesnė nei įtaka elektoratui.

JAV viešosios politikos prof. Elisabeth R. Gerber atlikusi tyrimą¹⁸⁰ Kalifornijos valstijoje priėjo išvados, kad kampanijos išlaidos gali turėti įtakos iniciatyvos pateikimui balsavime, tačiau tai jokiū būdu dar negarantuoja pasisekimo ir rinkėjų pritarimo. Būten šis tyrimas ir pakerta minėtąjį argumentą.

Be to, Tautos teisė tiesiogiai vykdyti aukščiausią suverenią galią ir referendumu sprendžiamų klausimų svarba suponuoja valstybės pareigą užtikrinti, kad referendumo iniciatorių valia būtų laisvai išreikšta, o referendumo vykdymo tvarka užkirstų kelią manipuliacijai laisva piliečių valia, tokios valios falsifikavimui.

¹⁷⁸ Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁷⁹ Ten pat.

¹⁸⁰ Cituota pagal Gordon T. Is Love For Initiatives Turning Off Voters // <http://www.pic.org/main/commentary.asp?i=517> (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

4. Piliečiai yra linkę sprendimus priiminėti emociškai¹⁸¹

Rinkėjus dažnai pernelyg įtakoja emociniai aspektai. Vėlgi, tai turėtų būti vertinama lyginamuoju aspektu. Yra mažai pagrindo manyti, kad politikai yra mažiau priklausomi nuo emocijų. Juk parlamentari dažnai veda emocionalių debatus, kurie kartais gali peraugti į fizinę kovą. Dėl šios priežasties daugelį pasiūlymų parlamentai apsvarstyti turi per kelis kartus, užtrunkant daug laiko tarp jų. Tas pats pasakytina ir apie referendumus. Prieš priimant sprendimą turi būti laiko intensyvioms diskusijoms, kuriose atsispindėtų įvairių klausimų. Tai labai padidina racionalaus sprendimo tikimybę. Kaip išsami diskusija ir debatai turi įtakos referendumo rezultatams puikiai iliustruoja euroreferendumo Lietuvoje pavyzdys. Po daugiau nei vienuolikos metų pertraukos įvykęs referendumas pasižymėjo dideliu skaičiumi dalyvaujančiųjų ir pasisakiusiųjų už narystę ES.

Iki referendumo vyko aršios diskusijos ir debatai. Į visuomenės informavimo kampaniją buvo įtrauktos įvairios institucijos, organizacijos, interesų grupės ir net pavieniai asmenys (Žr. 11 lentelę). Ir tik aktyvinant valstybės institucijų bendravimą su visuomene ir formuojant skaidrią viešąją politiką buvo galima tikėtis teigiamo rezultato.

5. Referendumai trukdo pažangai¹⁸²

Pasiūlymas paprašyti gyventojų priimti sprendimą dažnai yra atmetamas, nes teigiama, kad "paprasti piliečiai" nemėgsta pokyčių ir kad jie užkerta kelią į "drąsių ir naujų idėjų" priėmimui.

Taip, tai gali būti tiesa, kad daugelis naujų teiginių būtų atmesti referendumuose, bet tai nereiškia, kad tai yra nuostolinga. Kad pasiūlymas įkūnija naujas idėjas, tai dar nėra jo kokybės įrodymas. Sąvoka "drąsus, naujas" retai yra technokratiškos mąstymo ir planavimo rezultatas. Jie stiprina politikų ir biurokratų poziciją, bet nebūtinai turi būti rinkėjų interesais.

Yra buvę atvejų, kai klausimą sunku išspręsti parlamente ar vyriausybėje, o referendumas padeda. Pavyzdžiui, regionui reikalaujant daugiau savarankiškumo, gali būti daug smurto ir kraujo praliejimo. Štai Šveicarijoje, Jura kantono atsiskyrimas nuo Berno buvo pasiektas referendumais.

7. Referendumai sunaikina pilietines teises¹⁸³

Viena iš pagrindinių demokratijos problemų yra "daugumos tironija". Šis pavojus yra itin matomas referendumuose, kad bus nevaržoma dauguma, dėl ko pilietinės teisės gali būti

¹⁸¹ Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁸² Ten pat.

¹⁸³ Ten pat.

apribotas. Iš kitos pusės reikia pripažinti, kad atstovaujamoji demokratija taip pat iš esmės remiasi daugumos principu, tačiau yra įvesti tam tikri saugikliai, garantuojantys ir mažumos teisių apsaugą. Puikus pavyzdys yra etniniu požiūriu marga Šveicarija, kuri turi įvairų tiek etninį, tiek kalbinį susiskirstymą, tačiau plačiai taikydama referendumų praktiką nepatiria rimtesnių socialinių sunkumų. Taip pat reikia pripažinti, kad šiuolaikinėse valstybėse nėra praktikuojamas grynas tiesioginės demokratijos modelis, kur sprendimus priima tik piliečiai tiesiogiai ir neveikia atstovaujamosios demokratijos institucijos. Tai parodo abiejų tipų demokratijos egzistavimo kartu galimybę, šiuo atveju parlamentas gali įvesti saugiklius reikalingus mažumų apsaugai.

Referendumai padeda sustiprinti ir išlaikyti orientuotą valdžią. Jie yra skirti ginti mažumas, kurioms kitu atveju gali būti padaryta žala. Referendumai varžo tironiją balsų dauguma. Politinė dauguma parlamente negarantuoja daugumos referendume.

8. Lėčiau priimami sprendimai¹⁸⁴

Siekis gauti visų piliečių nuomonę apie politikos alternatyvas gali užtrukti ilgiau, negu atstovaujamosios demokratijos sąlygomis, kuri savo ruožtu yra lėtesnė už diktatūrą. Tačiau iš kitos pusės ilgesnis procesas dar nebūtinai reiškia trūkumą. Ar greitis tampa esminiu matu, sprendžiant aktualius, darančius įtaką daugumos gyvenimo klausimus? Žinoma, surengti tiesioginės demokratijos aktą nėra taip paprasta, kaip sušaukti tarybos posėdį, tačiau juk net nekyla abejonių, kurio sprendimo svoris didesnis. Be to, atstovaujamosiose institucijose įstatymai dažnai priimami pernelyg greitai, pridarant klaidų bei spragų, kurios vėliau brangiai kainuoja valstybei, o kartais yra pastebimos ir ištaisomos tik po daugelio metų.

9. Referendumai yra brangūs¹⁸⁵

Tai yra paskutinis dažniausia girdimas argumentas prieš referendumus. Žinoma, tai tiesa, referendumus rengti yra brangu, tačiau nepamirškime ir to, kad referendumo teisę piliečiams suteikia ne bet kokia valstybė, o tik demokratinė. Tigi, jei finansinės išlaidos tampa pagrindiniu kriterijumi, tai demokratija greitai praras pranašumą prieš kitas valdymo sistemas, kadangi totalitarinis ar autoritarinis valdymas šiuo požiūriu yra kur kas priimtinesnė valdymo santvarka, nes čia neorganizuojami brangiai kainuojantys referendumai, priiminėjant sprendimus negaištamas laikas, atsiklausiant Tautos nuomonės. „Ten „kompetentingas“, „atsakingas“ ir

¹⁸⁴ Didžgalvis A. Tiesioginė demokratija - ko bijome? // <http://www.lrytas.lt/-12047878721203968810-p1-Lai%C5%A1kai-redaktoriui-Tiesiogin%C4%97-demokratija-ko-bijome.htm> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).

¹⁸⁵ Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

„teisingus problemų sprendimus“ žinantis asmuo, be to, „visada veikiantis tik žmonių interesais“, yra caras, fiureris, kaudiljas, kompartija.“¹⁸⁶

„Demokratija – išsivysčiusių šalių valstybės forma, kuri įtvirtina piliečiams referendumo teisę tik todėl, kad ji ne tik suvokia tos teisės reikšmę (referendumų teisė mažina prievartos ir pasipriešinimo poreikį politkoje ir visuomenėje), ne tik tą teisę deklaruoja, bet ir pajėgia ekonomiškai garantuoti, kad ji virstų subjektine piliečių teise. Todėl, valstybei pasikelbus demokratine, bet kuri agitacija prieš piliečių referendumo teisę, kad ir kokiais argumentais ji remtųsi, yra antidemokratinė, o šios teisės įtvirtinimas Konstitucijoje ir kartu tos teisės neigimas, nustatant toje pačioje Konstitucijoje tai teisei neįvykdomas sąlygas, yra teisinė veidmainystė – noras pasirodyti tuo, kuo praktiškai nepajėgiama arba nenorima būti.“¹⁸⁷

¹⁸⁶ Vaišvila A. Pilietiškumas: tarp geistinių ir vengtinų vertybių // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 277 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

¹⁸⁷ Ten pat.

IŠVADOS

2009 m. Korėjoje vykusiame Pasauliniame moderniosios tiesioginės demokratijos forume (*Global Forum on Modern Direct Democracy*) buvęs JAV senatorius Mike Gravel pabrėžė, kad "tai, ką turime šiandien daugumoje šalių yra atstovaujamojo valdžia (*representative government*), bet dar ne atstovaujamoji demokratija (*representative democracy*)", ¹⁸⁸ kurios pagrindas yra tas, kad sprendimai priimami per politines bendruomenes ir atspindi piliečių pageidavimus, kiek įmanoma labiau. Šiandien mes žinome, kad grynai netiesioginė demokratija arba "atstovaujamoji valdžia" yra pernelyg silpna, kad galėtų būti veiksminga.

Nors per XX a. ir kova už demokratines idėjas padarė pažangą, tačiau vis tiek susiduriame su politine tikrove, kad turime atstovaujamoją demokratiją ir, kad piliečių dalyvavimas priimant politinius sprendimus yra būtinas, plėtojant tiesioginės demokratijos formas. Jungtinių Tautų Generalinis Sekretorius H. E. Ban-Ki Moon, ¹⁸⁹ apibūdindamas XXI a. demokratiją, pasakė, kad "demokratija yra apsisprendimo atspindys ir turi būti grindžiamas laisvai išreikšta žmonių valia".

Tai gal ir neatsitiktiniai yra tvirtinimai, kad šiuolaikinė atstovaujamoji demokratija turi būti grindžiama tiesioginiu ir netiesioginiu piliečių dalyvavimu sprendimų priėmimo procese. Kuo toliau, tuo aiškiau, kad grynai netiesioginės demokratijos apribojimai yra būtini.

Tautos iniciatyva ir referendumas – tai institutai, traktuojami, kaip tobulesnė teisinė priemonė tautos valiai pasireikšti, stiprinti Tautos poveikį parlamentui, suvaržant pastarojo savivalę. Neabejotina, kad tiesioginis Tautos dalyvavimas įstatymų leidyboje ugdo piliečių teisinę sąmonę, didina įstatymo autoritetą ir skiepija jam didesnę pagarbą. Dar filosofas Charlie Montesquieu teigė, kad įstatymų leidejas privalo sekti tautos dvasią, nes „geriausiai darome tai, ką pasirenkame laisvai, kas išplaukia iš mūsų valios“. Vien įstatymų žinojimas negarantuoja, kad jų bus laikomasi. Piliečiai įstatymą dar turi valingai gerbti. ¹⁹⁰ Valstybės valdyme privalo dalyvauti visi piliečiai. Dar M. Romeris akcentavo aktyvią visuomenę, reiškiančią savo nuomonę ir dalyvaujančią valdžios imperiume, o tai iš esmės ir yra pilietinės visuomenės bruožai. Deja, LR Referendumo įstatymo „filosofijoje“ slypi nepasitikėjimo piliečių sąmoningumu ir atsakomybės jausmu pradai.

¹⁸⁸ Lee J. & Kaufmann B. *Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative* // *Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative* / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 4 p. ISBN 978-89-91057-55-5.

¹⁸⁹ Konsultacinis Jungtinių Tautų Generalinio Sekretoriaus H. E. Ban-Ki Moon pranešimas (1) // www.un.org/democracyfund/Docs/UNSG%20Guidance%20Note%20on%20Democracy.pdf (Prisijungimo laikas 2010-10-29).

¹⁹⁰ Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis. *Jurisprudencija*, 2002, t. 27(19), 22 p.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 str. 1 d. nustatyta, kad „svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“. „Svarbiausių klausimų“ kategorija neturi pavyzdinio sąrašo. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintomis taisyklėmis bei LR Referendumo įstatymu, referendumą inicijuoti gali 300 tūkst. piliečių arba Seimas. Taigi, ar klausimas yra teiktinas referendumui nustato tam tikra tautos dalis arba Seimo narių grupė. Tautai, 1992 m. spalio 25 d. pasirinkusiai demokratinį kelią, turi būti leista naudotis demokratijos suteikiamais įrankiais. Referendumas yra vienas iš jų. Tačiau šiai dienai tik pavydžiai galime žvelgti į valstybes, turinčias galias tiesioginės demokratijos tradicijas. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje šiuo metu yra registruoti apie 2,7 mln. rinkėjų, reikalaujama 300 tūkst. piliečių parašų kvota (tai sudaro beveik 12 proc. nuo visų rinkėjų) yra neadekvačiai didelė. Puikus pavyzdys yra Šveicarija, turinti beveik 4,9 mln. rinkėjų, ir Kalifornija – su 23 mln. rinkėjų. Šveicarijoje konstituciniam referendumui inicijuoti pakanka 100 tūkst. parašų, kitiems referendumams – 50 tūkst., be to, čia parašų rinkimui yra nustatytas 18 mėn. terminas, Kalifornijoje – dėl Konstitucijos pataisų – 8 proc. ir dėl įstatymų iniciatyvų – 5 proc. nuo paskutinių visuotinių gubernatoriaus rinkimų dalyvių, o parašų surinkimo terminas 150 dienų, kai tuo tarpu Lietuvoje – 3 mėn. Kuo toliau tuo labiau aiškėja, kad mes neturime ir dar greitai neturėsime nei šveicariškosios nei kalifornietiškos demokratijos, kadangi piliečių konstitucinė teisė į referendumą yra slopinama pernelyg aukštais reikalavimais.

Referendumas nėra priemonė pakeisti atstovaujamąją demokratiją, o tiesiog institutas, padedantis ją sutvirtinti. Apskritai demokratinė valdžia yra teisėta tik tada, kai ji tautos sankcionuojama iš apačios ir grindžiama kokiu nors aiškiai išreikštu bendru sutarimu. A. Lincolno žodžiais tariant, tai turi būti “tautos (liaudies) valdžia, vykdoma tautos (liaudies) ir tautai (liaudžiai).”¹⁹¹

Šiandien jaučiama tendencija, kad, kuo toliau, tuo daugiau piliečių užsienio valstybėse siūlo savo klausimus į politinę darbotvarkę ir vis labiau įsitraukia į sprendimų priėmimo procesą dėl esminių klausimų. Per pastarąjį laikotarpį tiesioginė demokratija patyrė didžiulį bumą. Tendencija yra aiški: tiesioginės demokratijos priemonės šiandien yra esminė atstovaujamosios demokratijos dalis. Šalių, skatinančių aktyvų piliečių dalyvavimą sprendimų priėmime, pavyzdžiai, rodo pilietinės visuomenės brandą ir demokratinių instrumentų plėtrą. Sąsajų buvimas tarp pilietinės visuomenės ir valdžios institucijų bei jų tarpusavio dialogo kokybė yra svarbiausias demokratijos tikslas.

Taigi, apibendrinant referendumų patirtį Lietuvoje, Šveicarijoje ir Kalifornijoje galima teigti, kad:

¹⁹¹ Cituota pagal Stoškus K. Demokratija, kuri šaukiasi pagalbos // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 233 p. ISBN 978-9955-19-156-8.

1. Lietuvoje referendumai galimi tik esant valdžios interesui, kai tuo tarpu Šveicarijoje ir Kalifornijoje rinkėjai reguliariai kviečiami pareikšti nuomonę daugeliu klausimų. Idėja, kad tiesioginė demokratija turi būti pagrindiniu šiuolaikinės atstovaujamosios demokratijos komponentu yra stipri daugelyje pasaulio valstybių, tik ne Lietuvoje. Čia vis dar ribojama teisė inicijuoti referendumus, nustatant sunkiai įvykdomus reikalavimus, ir praktiškai, bet nepagrįstai, tiesioginės demokratijos procedūros, tokios kaip iniciatyvos ir referendumai, vertinami kaip atstovaujamosios demokratijos konkurentai, ar net grėsmės jai.

2. Lietuvoje referendumus rengti būtina, kad galėtume susikurti demokratinę valstybę, kurioje visuomenei aktualių klausimų sprendimas būtų patikėtas pačiai Tautai, o tiesioginė demokratija būtų integruota į atstovaujamąją. Tiesioginė demokratija turėtų būti glaudžiai susijusi su atstovaujamąja ir veikti kaip papildomas priedas jos plėtrai.

Taigi, pirmiausia reikėtų pataisyti Lietuvos įstatymų teisinę bazę, kad referendumui paskelbi užtektų ir trečdalis dabar reikalaujamo parašų kiekio, t. y. ne mažiau kaip 100 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, parašų; bei parašų surinkimo terminą prailginti bent jau iki 6 mėn.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“. – Valstybės žinios. 1991-02-28, Nr. 6-166.
3. LR Referendumo įstatymas // Valstybės žinios, 1989, Nr. 33-445. Su vėlesniais pakeitimais.
4. LR Referendumo įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2570. Su vėlesniais pakeitimais.
5. Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas. – Valstybės žinios. 1990, Nr. 9-245. Su vėlesniais pakeitimais.
6. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl referendumo priimti Lietuvos Respublikos Konstituciją“. – Valstybės žinios. 1992-11-10, Nr. 31-955.
7. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų 1992 m. spalio 25 d.”. – Valstybės žinios. 1992-07-31, Nr. 21-620.
8. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7, 11, 13, 35, 43, 50, 51, 54, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 78⁽¹⁾ straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 21-874.
9. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija // <http://www.constitution.org/> (Prisijungimo laikas 2010-10-29).
10. Kalifornijos valstijos konstitucija // <http://www.leginfo.ca.gov/const-toc.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-02).
11. Portugalijos Respublikos Konstitucija // http://www.servat.unibe.ch/icl/po00000_.html. (Prisijungimo laikas 2010-10-18).
12. Šveicarijos Konfederacijos Konstitucijos 51 str. // <http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
13. Bartasevičius V. Prieš istorinį referendumą – nerimas// Lietuvos Rytas. 2003, vasario 17, 2 p.
14. Sudarytojai Bartkutė A. V., Vaišnys A. Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys.– Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003. 262 p. – ISBN 9955-9346-11.
15. Beinoravičius D. Socialinis kompromisas kaip teisinio įstatymo požymis. Jurisprudencija, 2002, t. 27(19), 16-24 p.

16. Berlin I. Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją. – Vilnius, Amžius, 1995. 448 p. ISBN 2199864302165.
17. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002, 924 p.
18. Butler D., Ranney A. Referendums around the world: The growing use of direct democracy. – Washington, D. C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1996. 304 p. ISBN 0-8447-3852-2 (c). – ISBN 0-8447-3853-0 (p).
19. Bogdanor V. Western Europe // Referendums around the world: The growing use of direct democracy / Eds. Butler D., Ranney A. – Washington, D. C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1996. 304 p. ISBN 0-8447-3852-2 (c). – ISBN 0-8447-3853-0 (p).
20. Bruno S. Frey Direct Democracy for Transition Economies // www.colbud.hu/honesty-trust/frey/pub03.doc (Prisijungimo laikas 2010-10-29).
21. Sudarytojai Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras (1 dalis). – Vilnius: Teisės institutas, 2000. 503 p. – ISBN 9955-9346-11, 60-71 p.
22. Čepaitienė A. „Stojant į Europos Sąjungą: sociokultūriniai politinės perspektyvos aspektai.“ Pranešimas Lietuvos istorinio instituto ir Europos komiteto prie Lietuvos Respublikos konferencijoje „Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis“, Vilnius, 2001 m. gruodžio 13-14 d.
23. Čepas A., Ragauskas P., Jurka R. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 359 p. ISBN 9955-9821-2-8.
24. Dahl R. A. Demokratija ir jos kritikai. Vilnius: Amžius, 1994. - 23-36, 285-308 p.
25. Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 402 p. – ISBN 0-9664648-2-6.
26. Dicey A. V. Konstitucinės teisės studijų įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 1999, 406 p. ISBN 9986-75-243-4.
27. Didžgalvis A. Tiesioginė demokratija - ko bijome? // <http://www.lrytas.lt/12047878721203968810-p1-Lai%C5%A1kai-redaktoriui-Tiesiogin%C4%97-demokratija-ko-bijome.htm> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
28. Gross A., Kaufman B. IRI Europe Country index on citizenlawmaking 2002/ Initiative & Referendum Institute Europe, 2002.
29. Ignatavičius T. Referendumas kiršina partnerius. // Lietuvos rytas. 2003, vasario 21, 2 p.

30. Jurkevičius P. Manifestuoja, vadinasi, esu pilietis! // <http://www.lrytas.lt/-12320286251230224901-p1-komentarai-manifestuoja-vadinasi-esu-pilietis.htm>
(Prisijungimo laikas 2009-07-05).
31. Kaufmann B. Superdemocracy: People Power Updated – More Direct and Transnational // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 7-32 p. ISBN 978-89-91057-55-5.
32. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. The land of the contented losers // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Sudarytojai Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 47 – 54 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.
33. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. The myth of the incompetent citizen // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Sudarytojai Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 63 – 70 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.
34. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. Why complete strangers suddenly start talking to each other in public // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 71-76 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.
35. Kilgour D. The Experience of Switzerland with Instruments of Direct Democracy // <http://www.david-kilgour.com/mp/democracy.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
36. Kulakauskas A. Nepasitikėjimu grįstas referendumas // Veidas. 2003-05-13, Nr. 20, 54 p.
37. Kūris E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (2). // Jurisprudencija, 2002, t. 27 (19). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 59-74 p.
38. Krupavičius A., Žvaliauskas G. Lithuania // Auer A., Butzer M., ed. Direct Democracy: The Eastern and Central European Experience, Aldershot: Ashgate, 2001, 109-128 p.
39. Linder, W. Swiss democracy– possible solutions to conflict in multicultural societies. // 1994. Macmillan Press. 100 p. ISBN 0312101902.
40. Luechinger S., Rosinger M., Stutzer A. The Impact of Postal Voting on Participation: Evidence for Switzerland // Swiss Political Science Review 13(2), 2007, 167–202 p. ISSN 1424-7755.
41. Lee J. & Kaufmann B. Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies

- Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 3-6 p. ISBN 978-89-91057-55-5.
42. Matakas J. Rinkimai ir plebistitai // Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis / Sudarytojas doc. dr. Matakas J. – Kaunas: Technologija. 1999, 79-154, 431-437 p. – ISBN 9986-13-712-8.
43. Maksimaitis M. Tiesioginė demokratija Lietuvos konstitucinėje teisėje. – Teisė: mokslo darbai, 1994 Nr. 28, 43-51 p., 654-673 p. – ISSN 1392-1274.
44. Mažylis L. Lietuvos referendumas dėl narystės Europos Sąjungoje // Politologija. 2004/2 (34). 3-39 p. ISSN 1392-1681.
45. Mažylis L. Keletas klausimų prieš referendumą// Atgimimas. 2003, gegužės 2-8, Nr. 17, 2-11 p.
46. Mickūnas A. Demokratija šiandien. – Vilnius, Versus Aureus, 2007. 427 p. ISBN 9789955340652.
47. Paršaitytė V. Referendumų trūkumai // http://www.kaunozinios.lt/naujienos/referendumu-trukumai_14302.html (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
48. Paršaitytė V. Tiesioginė demokratija // <http://www.sparnai.com/?p=487> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
49. Pugačiauskas V. Tiesioginė demokratija // <http://www.pugaciauskas.lt/study/m1lk.html> (Prisijungimo laikas 2010-07-03).
50. Rellstab U. Direct Democracy in Economic Crises: Useful Lessons // Global Citizens in Charge: How Modern Direct Democracy Can Make Our Representative Democracies Truly Representative / eds. Lee J. & Kaufmann B. Seoul, The Korea Democracy Foundation, 2009. 33-42 p. ISBN 978-89-91057-55-5.
51. Riekašius R. Politinis dalyvavimas. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. Kolektyvinė monografija / sud. Krupavičius A., Lukošaitis A. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2004. 213-242 p.
52. Ronkaitis G. Demokratijos virsmai ir paradoksai // http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=975:ronkaitis&catid=50:nuomones&Itemid=131 (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
53. Romeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius, Pozicija, 1994, 193 p., ISBN 9986-9004-1-7.
54. Spurga S. Kiek užtarnautos riaušės prie Seimo? // <http://www.balsas.lt/naujiena/233279/kiek-uztarnautos-riauses-prie-seimo> (Prisijungimo laikas 2009-07-05).

55. Sinkevičius V. Seimas – Tautos atstovybė (konstituciniai pagrindai). //Jurisprudencija. 2006. – t. 9(87), 52-60 p.
56. Stoškus K. Demokratija, kuri šaukiasi pagalbos // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 212- 242 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
57. Suksi M. Bringing in the People: A Comparison of Constitutional Forms and Practices of Referendums. – Martinus Nijhoff Publishers, 1993. 313 p., ISBN 0-7923-2208-8.
58. Šernius V. [Kas vyksta po nacionalinės valiutos žlugimo Islandijoje](http://www.geopolitika.lt/?artc=3145) // <http://www.geopolitika.lt/?artc=3145> (Prisijungimo laikas 2010-07-05).
59. Šileikis E. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. 615 p. ISBN-9955-557-17-6.
60. Šlapkauskas V. Kodėl Lietuvoje nesiformuoja pilietinė visuomenė // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 293 – 331 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
61. Uleri P. V., Gallagher M. The referendum experience in Europe.- Basingstone, Machmillan, 1996, 263 p. ISBN 0333650743, 9780333650745.
62. Vanagas J. Seimas nutarė: A. Zuokas ir „abonentas“ - tas pats asmuo // <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=8198488> (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
63. Vaišvila A. Demokratija ir teisės tapatumo požiūriu // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 88 – 151 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
64. Vaišvila A. Nuo “dalyvavimo demokratijos” prie sąveikos demokratijos // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 430 – 442 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
65. Vaišvila A. Korporacinis valdymas – istorinis atsitiktinumas ar demokratijos esmės komponentas? // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 152 – 211 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
66. Vaišvila A. Pilietiškumas: tarp geistinių ir vengtinų vertybių // Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990 – 2007 m.) / Sud. Vaišvila A. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. – 2009. 266 – 292 p. ISBN 978-9955-19-156-8.
67. Vaišvila A. Teisės teorija. // Vadovėlis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Justitia, 2004. 225-226 p. ISBN 978-9955-616-59-7.

68. Vaišvila A. Vertybinių prioritetų problema Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. // Jurisprudencija, 2002, t. 30 (22), 59-65 p.
69. Vaišvila A. Dėl įstatyminių priemonių Lietuvos žmonių pilietinei iniciatyvai išlaisvinti ir socialiam kompromisui įgyvendinti // Lietuvos aidas. 2002-08-09, Nr. 183.
70. Vaišvila A. Žmonių iniciatyvos baimė – totalitarizmo sąmonės liekana // Lietuvos aidas. 2002-09-26, Nr. 223.
71. Vidmantas M. Tiesioginė demokratija – tarp galimybių ir pavojų // http://www.kaunozinios.lt/naujienos/tribuna/tiesiogine-demokratija-%E2%80%93-tarp-galimybiu-ir-pavoju_5988.html. (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
72. Vitkus G. Referendumai dėl narystės Europos Sąjungoje: patirtis, problemos ir pamokos Lietuvai // Politologija. – Vilnius, 2002 Nr. 1 (25). p. 3-21. – ISSN 1392-1681.
73. Vilpišauskas A. Politiniai režimai // Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis / Sudarytojas doc. dr. Matakas J. – Kaunas: Technologija, 1999, 29-37 p. – ISBN – 9986-13-712-8.
74. Volovoj V. [Pilietiškumas ir vertybinės Vakarų civilizacijos kryžkelės](http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=1847) // <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=1847>. (Prisijungimo laikas 2010-07-05)
75. 2003 m. Visuomenės Informavimo rengiantis Lietuvos narystei Europos Sąjungoje programa. Europos Komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2003 sausio 29 d.
76. Demokratijos prielaidos // <http://www.straipsniai.lt/politologija/puslapis/2589> (Prisijungimo laikas 2010-10-09).
77. Kalifornija tui naują vadovą – „terminatorių“ A. Schwarzneggerį // <http://www.balsas.lt/naujiena/275591/kalifornija-turi-nauja-vadova-terminoriu-a-schwarzeneggeri> (Prisijungimo laikas 2010-10-02).
78. California's likely voters // www.ppic.org/main/publication.asp?i=255 (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
79. Initiative Measures // <http://ag.ca.gov/initiatives/activeindex.php?active=A> (Prisijungimo laikas 2010-03-15).
80. Septyni klausimai apie demokratijos ateitį Lietuvoje // <http://www.pramoga.com/index.php?id=fshow&group=6&idn=120> (Prisijungimo laikas 2010-08-16).
81. [State Of Transition: End Of The Davis Era, Tempered Temperament Led State](http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VVF1.DTL) by Salladay, Robert [The San Francisco Chronicle](http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VVF1.DTL). Wednesday, November 12, 2003. Retrieved August 22, 2007. // <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/11/12/MNGCC2VVF1.DTL> (Prisijungimo laikas 2010-10-02).

82. Šveicarijos piliečiai referendumu sutiko pasididinti PVM // <http://www.alfa.lt/straipsnis/10292343> (Prisijungimo laikas 2009-09-28).
83. Of the People, By the People, For the People: A 2010 Report Card on Statewide Voter Initiative Rights // <http://www.citizensincharge.org/stategrades> (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
84. http://www.archive.org/stream/historyofgreecef07finluoft/historyofgreecef07finluoft_djvu.txt, (Prisijungimo laikas 2010-03-10).
85. <http://www.iandrinstitute.org/> (Prisijungimo laikas 2009-03-14).
86. http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=82. (Prisijungimo laikas 2010-03-15).
87. <http://www.sos.ca.gov/elections/ballot-measures/initiative-guide.htm> (Prisijungimo laikas 2010-03-15).
88. http://www3.lrs.lt/home/w5_viewer/statiniai/seimu_istorija/w5_show-pr=4056&p_d=49130&p_k=1.html (Prisijungimo laikas 2010-03-15).
89. <http://www.usconstitution.net/const.html> (Prisijungimo laikas 2010-05-29).
90. www.vrk.lt/2003/referendumas/nepritariantys.htm (Prisijungimo laikas 2010-06-21).
91. <http://www.lrs.lt/datos/kovo11/ivykiai.htm> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).
92. <http://leftas.info/23-lietuvos-gyventoju-mano-kad-valdzioje-sedi-apsisaukeliai-ir-vagys/> (Prisijungimo laikas 2009-07-05).
93. http://www.marketnews.lt/naujiena/tns_gallup_pasitikejimo_politikais_taure_issemta:ite_mid=6938 (Prisijungimo laikas 2010-07-05).
94. <http://www.lietuvos.net/istorija/politika/index.htm> (Prisijungimo laikas 2010-09-14).
95. <http://www.lrs.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).
96. <http://www.vrk.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).
97. http://www.governor.ca.gov/govsite/govsgallery/h/documents/inaugural_23.html (Prisijungimo laikas 2010-10-02).
98. <http://www.straipsniai.lt/politologija/puslapis/2608> (Prisijungimo laikas 2010-10-09).
99. <http://www.myswitzerland.com/en/destinationen/kultur/brauchtum-und-volksfeste-in-der-schweiz/die-landsgemeinden.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-10).
100. <http://www.experiencefestival.com/a/Referendum/id/1926101> (Prisijungimo laikas 2010-10-10).
101. Šveicarija istoriniame referendume uždraudė minaretus // <http://www.patriotai.lt/straipsnis/sveicarija-istoriniame-referendume-uzdraude-minaretus> (Prisijungimo laikas 2010-10-23).

102. http://www.swissworld.org/dvd_rom/direct_democracy_2005/ (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
103. http://ballotpedia.org/wiki/index.php/Referendum_process_in_Switzerland (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
104. <http://history-switzerland.geschichte-schweiz.ch/switzerland-federal-constitution-1848.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
105. http://www.lao.ca.gov/laoapp/ballot_source/ballot_measures_by_type.aspx (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
106. <http://direct-democracy.geschichte-schweiz.ch/switzerlands-system-referendums.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-25).
107. <http://www.bk.admin.ch/dokumentation/02070/index.html?lang=en> (Prisijungimo laikas 2010-10-26).
108. http://www.swissinfo.ch/eng/politics/The_people_decide.html?cid=371870 (Prisijungimo laikas 2010-10-26).
109. <http://direct-democracy.geschichte-schweiz.ch/> (Prisijungimo laikas 2010-10-27).
110. <http://www.isyours.com/e/swiss-business-guide/democracy.html> (Prisijungimo laikas 2010-10-27).
111. http://www.swissworld.org/en/politics/peoples_rights/indirect_and_direct_democracy/ (Prisijungimo laikas 2010-10-27).
112. Konsultacinis Jungtinių Tautų Generalinio Sekretoriaus H. E. Ban-Ki Moon pranešimas (1) // www.un.org/democracyfund/Docs/UNSG%20Guidance%20Note%20on%20Democracy.pdf (Prisijungimo laikas 2010-10-29).
113. http://ballotpedia.org/wiki/index.php/Forms_of_direct_democracy_in_the_American_states (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
114. http://ballotpedia.org/wiki/index.php/California_2010_ballot_propositions (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
115. http://www.sos.ca.gov/elections/elections_vr.htm (Prisijungimo laikas 2010-10-30).
116. Šaltinis: www.vrk.lt/dynamic/files/1593/13parasai.pdf (Prisijungimo laikas 2010-11-03).

TEISMŲ PRAKTIKA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 11 d. nutarimas “Dėl bylos „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 10 ir 11 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nutraukimo” // Valstybės žinios, 1994, Nr. 54-1033.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas “Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo” 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios, 1994, Nr. 57-1120.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 1 d. nutarimas “Lietuvos Respublikos 1994 m. liepos 4 d. įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo” įgyvendinimo tvarkos” ir Seimo 1994 m. liepos 12 d. nutarimo “Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos įstatymo “Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisėsaugos” nuostatų paskelbimo” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios

4. People v. Kelly // <http://www.courtinfo.ca.gov/cgi-bin/search.cgi?q=People+v.+Kelly&start=&proxycustom=&x=0&y=0> (Prisijungimo laikas 2010-10-30)

SANTRAUKA

Magistrinio darbo tema: Referendumo teisė ir jos reglamentavimas Lietuvoje ir užsienyje

Darbo vadovas: Profesorius habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Mykolo Romerio Universitetas

2010 metai

Pastaraisiais metais pastebėta tiesioginės demokratijos procedūrų augimo pasaulyje tendencija. Niekada iki šiol tiek daug žmonių negalėjo balsuoti jiems svarbiais klausimais, kaip per pastarąjį dešimtmetį. Vis dažniau naudojama iniciatyvios teisė, visuotiniai balsavimai, sprendžiant esminius klausimus ir išrinktų pareigūnų atšaukimo mechanizmas, iš esmės pakeitė politinę dinamiką. Visame pasaulyje, atstovaujamoji demokratija yra pertvarkoma ir modernizuojama.

Taigi, ir šio magistro darbo tema buvo pasirinkta neatstipiktinai, o siekiant platesniame referendumo instituto analizės kontekste išanalizuoti referendumų patirtį bei įvertinti jų perspektyvas Lietuvoje, Šveicarijoje ir Kalifornijoje. Tikslas pasiektas analizuojant teisės doktriną ir teisės aktus, vertinant Lietuvos bei pasirinktų (Šveicarijos bei Kalifornijos) valstybių referendumų patirtį ir jų poveikį atstovaujamai demokratijai.

Pirmojoje darbo dalyje išsamiai aptariama referendumo, kaip tiesioginės demokratijos instituto, samprata bei klasifikacija, dėl kurios terminologijos mokslininkų nuomonė išsiskiria. Antrojoje dalyje aptariama referendumų praktika Lietuvoje ir pateikiamas jos vertinimas. Trečiojoje dalyje analizuojami tiesioginės demokratijos institutai Šveicarijoje bei pateikiamas jų vertinimas. Ketvirtojoje dalyje vertinama tiesioginė demokratija Kalifornijoje. Galiausiai penktojoje dalyje pateikiama referendumų skeptikų nuomonė ir argumentai, paneigiantys ją.

Reikšminiai žodžiai: referendumas, tiesioginė demokratija, iniciatyva, žmonių valdžia.

SUMMARY

The Subject of the Master's Thesis: The right of referendum and its regulation
in Lithuania and foreign countries

The supervisor of the work: Professor Habilitated Doctor Alfonsas Vaišvila

Mykolas Romeris University

2010

In recent years the growth of direct democratic procedures in the world has become far more noticeable. Never before such a large number of people could vote for the actual issues since over the past decade. More frequently applied initiative law, general voting with a view to resolving essential problems and using mechanism of cancelation of the elected officials has fundamentally changed the political dynamics. Around the world representative democracy is being transformed and modernized.

Thus the topic of the Master's thesis was chosen not randomly but to the more extensive context of the analysis of the referendum institute and aims to approach the experience of the referenda and assessing their prospects in Lithuania, Switzerland and California. The objective has been achieved by analyzing legal doctrine and legislation in terms of Lithuania and the experience of the selected states (Switzerland and California) organizing the referendums as well as their effects on representative democracy.

The first part disputes the referendum in detail referring to it as the institute of direct democracy, concept and classification since the researchers' opinion concerning the terminology is different. The second part deals with the practice of referendum law in Lithuania and its assessment is presented. The third part analyzes the institutions of direct democracy in Switzerland and their assessment. The direct democracy in California is assessed in the fourth part while and arguments disapproving sceptics' opinion are presented in the fifth part.

Keywords are as follows: referendum, direct democracy, initiative, people's power.

**1 lentelė. Visuotiniai balsavimai esminiais klausimais šalių lygmeniu,
laikotarpiu nuo 1793 m. iki 2010 m.¹⁹²**

Laikotarpis	Europa	Azija	Amerika	Okeanija	Afrika	Iš viso	Vidurkis
1793-1900	58	0	3	0	0	61	0.6
1901-1910	14	0	0	4	0	18	1.8
1911-1920	21	0	3	5	0	29	2.9
1921-1930	36	1	2	6	0	45	4.5
1931-1940	40	0	7	6	0	53	5.3
1941-1950	36	2	3	11	0	52	5.2
1951-1960	38	13	3	5	9	68	6.8
1961-1970	44	22	4	7	19	96	9.6
1971-1980	116	50	8	14	34	222	22.2
1981-1990	129	30	12	7	22	200	20.0
1991-2000	235	24	76	15	35	385	38.5
2001-2010	167	30	44	22	35	298	29.8
Iš viso	934	172	165	102	154	1.538	7.1
Dalis %	60.8	11.3	10.9	6.8	10.2	100	

¹⁹² Kaufmann B., Büchi R., Braun N. World Survey: The Global Participation Challenge – with special features on the European Citizens Initiatives and the Americas // Guidebook to direct democracy in Switzerland and beyond / Eds. Kaufmann B., Büchi R., Braun N. – Switzerland, Ast & Jakob, Vetsch AG, Köniz, 2010. 208 p. ISBN: 978-3-940716-03-3.

2 lentelė. Tiesioginės demokratijos veikimo perspektyvos individualiame, visuomenės ir instituciniame lygmenyse ¹⁹³

Individo lygmuo	Visuomenės lygmuo	Stuktūrinis, institucinis lygmuo
Stipresnė politinė motyvacija	Viešesnės politinės diskusijos	Atviresnė ir prieinamesnė politika
Geresnis politinis informuotumas	Visuomeninis išmokymas	Aukštesnis sprendimų pagrįstumas
Didesnė politinė kompetencija	Daugiau pastangų siekiant susitarimo	Mažesnis susiskaldymas tarp politikų ir piliečių
Artimesnis politinis bendradarbiavimas	Stipresnė visuomenės sąveika	Skaidresnis sprendimų priėmimo motyvavimas
Didesnės dalyvavimo galimybės	Geresnis jėgų pasidalijimas	Atviresnė politika ir prieinamesnės informavimo priemonės
Geresnė politinė orientacija	Didesnė visuomenės integracija	Politinio monopolio pašalinimas

¹⁹³ Gross A., Kaufman B. IRI Europe Country index on citizenlawmaking 2002/ Initiative & Referendum Institute Europe, 2002.

3 lentelė. Referendumų rūšys pagal iniciatorius

		Iniciatorių ir balsuojamojo dalyko skelbėjų santykis	
		Iniciatorius skelbia referendumą	Skelbėjas ir iniciatorius - skirtingi subjektai
Referendumų rūšys	(Privalomieji) referendumai	Sprendimus keliantys referendumai (<i>decision-promoting referendums</i>)	Sprendimus kontroliuojantys referendumai (<i>decision controlling referendums</i>)
	Iniciatyvos	Sprendimus keliančios iniciatyvos (<i>decision-promoting initiatives</i>)	Sprendimus kontroliuojančios iniciatyvos (<i>decision-controlling initiatives</i>)

Šaltinis: sudaryta pagal Pjero Vinčenzo Ulerio (Pier Vincenzo Uleri) tekstą. Uleri P. V. Introduction // The referendum experience in Europe / Eds. M. Gallagher, P. V. Uleri.- Basingstoke: Macmillan Press, 1996.- 10-11 p. Pavyzdžiai nurodyti ten pat.- 226-229 p.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Pugačiauskas V. Tiesioginė demokratija // <http://www.pugaciauskas.lt/study/m11k.html> (Prisijungimo laikas 2010-07-03).

**4 lentelė. Lietuvos referendumai, nuo 1991 m. iki dabar,
kurių teiginiams buvo pritarta ¹⁹⁵**

Eil. Nr.	Data	Referendumo pavadinimas	Dalyvavo, proc.	Atsakė “Taip” nuo visų rinkėjų skaičiaus proc.
1.	1991-02-09	Gyventojų visuotinė apklausa dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės	84,74	76,46
2.	1992-06-14	Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo	76,05	68,95
3.	1992-10-25	Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti	75,26	56,75
4.	2003-05-10 – 2003-05-11	Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje	63,37	57,00

¹⁹⁵ Šaltinis: Sudaryta autorės pagal duomenis, pateiktus <http://www.vrk.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

5 lentelė. Referendumų iniciatyvos. Referendumams paskelbti nebuvo surinktas reikiamas parašų skaičius ¹⁹⁶

Eil. Nr.	Iniciatyvinės grupės įregistravimo VRK data	Teikiamos priimti referendumui nuostatos
1.	1995-11-15	<p>“1 nuostata. Rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą ir savivaldybes vykdomi balsuojant už asmenis, bet ne už partijų teikiamus sąrašus. Į Lietuvos Respublikos Seimą renkamas 91 Seimo narys.</p> <p>2 nuostata. Sumažinti esamą valstybės ir savivaldybių tarnautojų bei ministerijų skaičių ne mažiau kaip per pusę.</p> <p>3 nuostata. Nustatyti, kad visos Lietuvos ar užsienio organizacijų ar piliečių pajamos (pelnas), skirtos investicijoms Lietuvoje naujoms darbo vietoms kurti, gamybai ar verslams plėtoti, neapmokestinamos jokiais mokesčiais.</p> <p>4 nuostata. Nustatyti, kad neapmokestinamas gyventojų pajamų minimumas yra 0,75 vidutinio darbo užmokesčio Respublikoje (1995 m. spalio mėn. neapmokestinamas pajamų minimumas būtų 330 litų) ir kad gyventojų pajamų mokestis negali būti didesnis kaip 28%.</p> <p>5 nuostata. Tiesioginiais rinkimais rinkti Valstybės Tribunolą ir suteikti jam reikalingus įgaliojimus kovai su organizuotu nusikalstamumu ir korupcija”.</p>
2.	1996-03-28	<p>“Lietuvos Respublikos žemė nuosavybės teise gali priklausyti ir užsienio valstybių piliečiams, tarptautinėms organizacijoms ir užsienio valstybių juridiniams asmenims”.</p>
3.	1997-05-23	<p>“Ar Jūs pritariate tam, kad šios valstybės infrastruktūros esamos strateginės įmonės būtų privatizuojamos: naftos pramonės įmonės (AB “Būtingės nafta”, AB “Mažeikių nafta”, AB “Naftos terminalas”, SPAB “Naftotiekis”, AB “Geonafta), šiluminės ir elektros energijos gamybos ir tiekimo įmonės (VĮ “Ignalinos atominė elektrinė”, šiluminės energijos SPAB, AB “Lietuvos dujos”, AB “Lietuvos energija”), savivaldybių vandens tiekimo įmonės, telekomunikacijų ir ryšių įmonės (VĮ “Lietuvos telekomas”, VĮ Lietuvos radijo ir televizijos centras”), Transporto įmonės (SPAB “Lietuvos geležinkeliai”, SPAB “Lietuvos jūrų laivininkystė”), Klaipėdos valstybinis jūrų uostas, aerodromai”</p>
4.	1998-06-10	<p>“1 nuostata. Savivaldybių merai renkami tiesiogiai savivaldybės gyventojų savivaldybių tarybų rinkimų metu.</p> <p>2 nuostata. Seniūnijų seniūnai renkami tiesiogiai seniūnijos gyventojų savivaldybių tarybų rinkimų metu.”</p>
5.	1999-10-20	<p>“1. Visi Lietuvos Respublikos Seimo nariai būtų renkami tik vienmandatėse apygardose, o ne pagal partijų sąrašus.</p> <p>2. Seimo nario įgaliojimai nutrūksta, jeigu už tai pasisakė daugiau nei pusė jį rinkusios apygardos rinkėjų.</p> <p>3. Valstybės ir pareigūnų mėnesinis darbo užmokestis neviršytų 5 vidutinių mėnesinių Lietuvos dirbančiojo darbo užmokesčio”.</p>
6.	2000-05-09	<p>“1. Pakeisti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55 str. taip, kad Seime dirbtų 71 Seimo narys, nuo referendumo rezultatų įsigaliojimo dienos</p>

¹⁹⁶ Šaltinis: Sudaryta autorės pagal duomenis, pateiktus <http://www.vrk.lt> ir <http://www.lrs.lt> (Prisijungimo laikas 2010-10-01).

		nutraukiant pagal partijų sąrašus rinktų 70 Seimo narių įgaliojimus. 2. Panaikinti apskričių instituciją.”
7.	2002-08-01	“1. Referendumas skelbiamas piliečių iniciatyva, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 100 tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių. 2. Seimas privalo svarstyti įstatymo projektą, jeigu jį siūlo 20 tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių. 3. Seimas gali atmesti Lietuvos Respublikos piliečių pasiūlytą įstatymo projektą, jeigu prieš projektą balsavo 2/3 visų Seimo narių. 4. Pusę lėšų, gautų privatizuojant valstybės ir savivaldybių turtą, pradedant 2003 metais, skiriama mažajam verslui plėtoti, nedarbiui mažinti. 5. Mažajam verslui plėtoti skiriamas lėšas administruoja Respublikos Prezidento įgaliotinių įsteigtas Mažajo verslo plėtros fondas. 6. Senatvės pensija, pradedant 2003 metais, kasmet didinama 50 procentų, jeigu tokia pensija ir kitos pensininko pajamos neviršija 80 procentų nustatyto minimalaus atlyginimo.”
8.	2002-10-03	“Ar Jūs pritariate Lietuvos Respublikos stojimui į NATO?”
9.	2003-02-12	“Pritariu, kad savivaldybių merus rinktų Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolatiniai administracinio vieneto gyventojai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu.”
10.	2003-02-12	“Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 58, 59 ir 148 straipsnių pakeitimų ir papildymų, kuriais nustatoma, kad Seimo nariai renkami tik vienmandatėse rinkimų apygardose, bei nustatoma Seimo nario mandato atšaukimo tvarka.
11.	2004-08-10	Papildyti Konstitucijos 52 straipsnį antrąja dalimi: „Lietuvos Respublikos piliečio senatvės pensija negali būti mažesnė kaip 4/5 įstatymu nustatyto minimalaus darbo užmokesčio dydžio.“
12.	2004-08-10	Pakeisti Konstitucijos 9 straipsnio trečiąją dalį ir ją išdėstyti taip: „Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 100 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę.”
13.	2005-09-07	Iniciatyvinė grupė privalomajam referendumui paskelbti teikia priimti referendumu šį sprendimą: „Pritariu, kad skelbiamas 2007 m. Lietuvos pinigų (lito) panaikinimas būtų atidėtas, o sprendimas dėl euro įvedimo Lietuvos Respublikoje būtų priimamas tik Tautos referendumu“.
14.	2008-03-03	Iniciatyvinė grupė teikia surengti privalomąjį referendumą šiais klausimais: 1 sprendimas. „Pritariu, kad Ignalinos atominės elektrinės antrojo bloko darbas būtų pratęstas iki 2015 m.“ 2 sprendimas. Papildyti Konstitucijos 58 straipsnį penktąja dalimi: “Pirmalaikiai Seimo rinkimai skelbiami, jei to referendumu pareikalauja Lietuvos Respublikos piliečiai. Naujo Seimo rinkimai turi būti surengti ne vėliau kaip per 3 mėnesius po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo.“
15.	2009-05-20	Iniciatyvinė grupė teikia surengti privalomąjį referendumą šiais klausimais: 1 sprendimas. 1. Pakeisti Konstitucijos 9 straipsnio trečiąją dalį ir ją išdėstyti taip: „Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 100 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę.”

		<p>2. Papildyti Konstitucijos 9 straipsnį nauja ketvirtąja dalimi: „Referendumas taip pat gali būti skelbiamas kiekviename Lietuvos valstybės teritorijos administraciniame vienetu spręsti to administracinio vieneto svarbiausius klausimus, jei to reikalauja ne mažiau kaip dešimt procentų to administracinio vieneto teritorijoje nuolat gyvenančių piliečių, turinčių rinkimo teisę“.</p> <p>3. Buvusią Konstitucijos 3 straipsnio ketvirtąją dalį laikyti penktąja dalimi.“</p> <p>Papildyti Konstitucijos 58 straipsnį nauja penktąja dalimi: „Pirmalaikiai Seimo rinkimai skelbiami, jei to referendumu pareikalauja Lietuvos Respublikos piliečiai. Naujo Seimo rinkimai turi būti surengti ne vėliau kaip per 3 mėnesius nuo referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo.“</p> <p>2 sprendimas.</p> <p>Pakeisti LR Referendumo įstatymo 7 straipsnio 1 dalį ir ją išdėstyti taip: „1. Privalomasis referendumas laikomas įvykusi, jeigu jame dalyvavo daugiau kaip 40 procentų piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.“</p>
16.	2010-01-20	<p>Dėl LR Konstitucijos 58 str. Papildymo: PREAMBULĖ Lietuvos Respublikos piliečiai, siekdami įgyvendinti suverenią Tautos teisę inicijuoti pirmalaikius Seimo rinkimus referendumu, priima šį įstatymą.</p> <p>Papildyti 58 straipsnio antrąją dalį 3 punktu ir ir šią dalį išdėstyti taip: „Pirmalaikius Seimo rinkimus gali paskelbti ir Respublikos Prezidentas: 1) jeigu Seimas per 30 dienų nuo pateikimo nepriėmė sprendimo dėl naujos Vyriausybės programos arba nuo Vyriausybės programos pirmojo pateikimo per 60 dienų du kartus iš eilės nepritarė Vyriausybės programai; 2) Vyriausybės siūlymu, jeigu Seimas pareiškia tiesioginį nepasitikėjimą Vyriausybe; 3) 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, reikalavimu.</p>

6 lentelė. Pasirinktų rūšių iniciatyvos ir referendumai pagal kantonus¹⁹⁷

((P) = privalomas / [F] = fakultatyvinis arba neprivalomas

(konstituciniai referendumai privalomi visuose kantonuose))

Kantonas	Referendumo objektas	Liaudies iniciatyva proc.	Parašų surinkimo terminai	Fakultatyvinis arba neprivalomos referendumas proc.	Parašų surinkimo terminai
Aargau	Įstatymai [P+F] Finansai [F]	0.9	12 mėnesių	0.9	90 dienų
Appenzell Inner-Rhodes	Įstatymai [P+F] Finansai [F]	0.8			
Appenzell Outer-Rhodes	Įstatymai [P+F] Finansai [P+F]	Visuotinis surinkimas		2	30 dienų
Basel country	Įstatymai [P+F] Finansai [F] Admin. [P]	0.9		0.9	56 dienos
Basel city	Įstatymai [F] Finansai [F]	3.2		1.6	42 dienos
Bern	Įstatymai [F] Finansai [F] Admin. [F]	2.2	6 mėnesiai	1.5	90 dienų
Fribourg	Įstatymai [F] Finansai [P+F]	3.9	3 mėnesiai	3.9	90 dienų
Geneva	Įstatymai [F] Finansai [F] Admin. [F]	4.8	4 mėnesiai	3.4	40 dienų
Glarus	Įstatymai [P] Finansai [P] Admin. [P]	Visuotinis surinkimas			
Graubünden	Įstatymai [P+F] Finansai [P+F] Admin. [P]	4.0	12 mėnesių	2.4	90 dienų
Jura	Įstatymai [F] Finansai [P+F] Admin. [P]	3.9	12 mėnesių	3.9	60 dienų
Lucerne	Įstatymai [F] Finansai [P+F]	2.2	12 mėnesių	1.3	60 dienų
Neuchâtel	Įstatymai [F] Finansai [P] Admin. [P]	5.7	6 mėnesiai	5.7	40 dienų
Nidwalden	Įstatymai [F] Finansai [P+F] Admin. [P]	1.9	2 mėnesiai	1.0	30 dienų
Obwalden	Įstatymai [P+F] Finansai [P+F]	2.3		0.5	30 dienų

¹⁹⁷ http://ballotpedia.org/wiki/index.php/Referendum_process_in_Switzerland (Prisijungimo laikas 2010-10-25).

St. Gallen	Įstatymai [F] Finansai [P+F]	2.8	3-6 mėnesiai	1.4	30 dienų
Schaffhausen	Įstatymai[P+F] Finansai [P+F] Admin. [P]	2.1		2.1	30 dienų
Schwyz	Įstatymai[P+F] Finansai [P]	2.4		2.4	30 dienų
Solothurn	Įstatymai[P+F] Finansai [P+F] Admin. [P]	1.8	18 mėnesių	0.9	90 dienų
Thurgau	Įstatymai [F] Finansai [P+F]	2.9	6 mėnesiai	1.4	90 dienų
Ticino	Įstatymai [F] Finansai [F]	5.3	2 mėnesiai	3.7	30 dienų
Uri	Įstatymai[P+F] Finansai [P+F]	2.4		1.8	90 dienų
Valais	Įstatymai [F] Finansai [F] Admin. [P]	3.3	12 mėnesių	1.7	90 dienų
Vaud	Įstatymai [F] Finansai [P]	3.3	3 mėnesiai	1.7	40 dienų
Zug	Įstatymai [F] Finansai [P]	3.2		2.4	60 dienų
Zurich	Įstatymai [P] Finansai [P+F] Admin. [P]	1.3 Individuali iniciatyva	6 mėnesiai	0.6	60 dienų

7 lentelė. Labiausiai paplitusios tiesioginės demokratijos formos JAV¹⁹⁸

(x – neleidžiama, v - leidžiama)

Valstija	Įstatymų leidėjo iniciatyva	Įstatymų leidėjo konstitucinė iniciatyva	Piliečių iniciatyva (tiesioginė arba netiesioginė)	Piliečių konstitucinė iniciatyva	Veto referendumas	Atšaukimas
Alabama	x	v	x	x	x	x
Alaska	x	v	v	x	v	v
Arizona	v	v	v	v	v	v
Arkansas	v	v	v	v	v	x
California	v	v	v	v	v	v
Colorado	v	v	v	v	v	v
Connecticut	x	v	x	x	x	x
Delaware	v	x	x	x	x	x
Florida	x	v	x	v	x	x
Georgia	x	v	x	x	x	v
Hawaii	x	v	x	x	x	x
Idaho	v	v	v	x	v	v
Illinois	v	v	x	v (su apribojimais)	x	x
Indiana	x	v	x	x	x	x
Iowa	x	v	x	x	x	x
Kansas	x	v	x	x	x	v
Kentucky	v	v	x	x	x	x
Louisiana	x	v	x	x	x	v
Maine	v	v	v	x	v	x
Maryland	v	v	x	x	v	x
Massachusetts	v	v	v	v	v	x
Michigan	v	v	v	v	v	v

¹⁹⁸ Šaltinis: http://ballotpedia.org/wiki/index.php/Forms_of_direct_democracy_in_the_American_states (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

Minnesota	x	v	x	x	x	v
Mississippi	x	v	x	v	x	x
Missouri	v	v	v	v	v	x
Montana	v	v	v	v	v	v
Nebraska	v	v	v	v	v	x
Nevada	v	v	v	v	v	v
New Hampshire	x	v	x	x	x	x
New Jersey	x	v	x	x	x	v
New Mexico	v	v	x	x	v	x
New York	x	v	x	x	x	x
North Carolina	x	v	x	x	x	x
North Dakota	v	v	v	v	v	v
Ohio	v	v	v	v	v	x
Oklahoma	v	v	v	v	v	x
Oregon	v	v	v	v	v	v
Pennsylvania	x	v	x	x	x	x
Rhode Island	x	v	x	x	x	v
South Carolina	x	v	x	x	x	x
South Dakota	v	v	v	v	v	x
Tennessee	x	v	x	x	x	x
Texas	x	v	x	x	x	x
Utah	v	v	v	x	v	x
Vermont	x	v	x	x	x	x
Virginia	x	v	x	x	x	x
Washington	v	v	v	x	v	v
West Virginia	x	v	x	x	x	x
Wisconsin	x	v	x	x	x	v
Wyoming	x	v	v	x	v	v
Iš viso:	24	49	22	18	25	18

8 lentelė. Kalifornijos iniciatyvų klausimai (1912 m. – 2006 m.) ¹⁹⁹

Objektas	1912-19	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000-06	Viso	Viso %
Vyriausybės ir politikos procesas ¹	7	7	9	1	1	2	3	12	11	14	67	21
Pajamos, mokesčiai ir Obligacijos	6	10	4	2	3	1	5	9	10	10	60	19
Verslo ir darbo teisės aktai ²	6	2	6	6	2	2	2	7	10	3	46	15
Sveikata, socialinė gerovė ir gyvenimo sąlygos ³	2	7	6	5	2	0	1	7	10	6	46	15
Visuomeninė moralė ⁴	9	6	7	3	1	1	3	2	1	2	35	11
Aplinkosauga ir Žemės naudojimas ⁵	0	1	0	0	0	0	4	4	8	1	18	6
Piliečių laisvės ir pilietinės teisės ⁶	0	1	0	1	0	3	1	3	3	2	14	4
Švietimas	0	1	1	1	1	0	1	1	5	5	16	5
Baudžiamoji teisė ⁷	0	0	2	0	0	0	2	1	3	5	13	4
Viso	30	35	35	19	10	9	22	46	61	48	315	-
Viso %	10	11	11	6	3	3	7	15	19	15	-	100

¹ Apima balsavimą, vyriausybės reguliavimą ir administravimą, kompensacijas valstybės pareigūnams ir valstybės tarnautojams, politines reformas ir savivaldybes.

² Apima draudimo sektoriaus reglamentavimą, deliktų reformą, advokatų honorarus ir minimalaus darbo užmokestį.

³ Apima veteranų pašalpas, nuomos kontrolę, rūkymo taisykles ir tėvų perspėjimus.

⁴ Apima alkoholinius gėrimus, žaidimus, loterijas, marihuanos legalizavimą, ginklų kontrolę ir branduolinių ginklų užšaldymą.

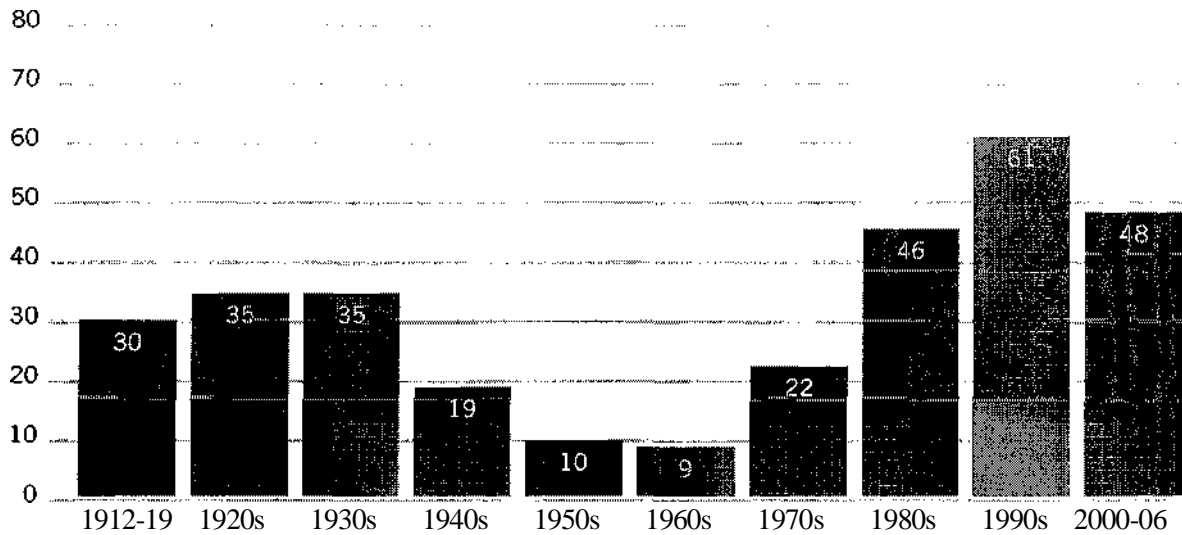
⁵ Apima branduolinę energiją.

⁶ Apima santuokos apibrėžimą, imigrantų teises.

⁷ Apima sakinių patobulinimą, seksualinių nusikaltėlių gyvenamosios vietos apribojimui, bausmių už žiaurius nusikaltimus apribojimui.

¹⁹⁹ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 64 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

**9 lentelė. Inicijtyvos, pateiktos balsavimui, valstijos mastu ²⁰⁰
(1912 m. – 2006 m.)**

Pastabos:

1. Į lentelę nėra įtrauktos netiesioginės iniciatyvos.
2. Dvi iš keturiasdešimt šešių iniciatyvų 1980 m. po balsavimo Kalifornijos Aukščiausiojo Teismo buvo pripažintos antikonstitucinėmis.
3. Viena iniciatyva laikotarpiu nuo 2000 m. iki 2006 m. po balsavimo Kalifornijos Aukščiausiojo Teismo buvo pripažinta antikonstitucine.

²⁰⁰ Democracy by Initiative: Shaping Californian's Fourth Branch of Government. – Los Angeles, California. The Center of Governmental Studies, 2008. 58 p. – ISBN 0-9664648-2-6.

10 lentelė. Pasiūlymai 2010 m. birželio 8 d. balsavimui ²⁰¹

Tipas	Pavadinimas	Objektas	Apibūdinimas	Rezultatas
Įstatymų leidėjo konstitucinė iniciatyva	Pasiūlymas 13	Mokesčiai	Seisminiai modifikavimai neturėtų būti įtraukti į turto vertę apmokestinant nuosavybę	Patvirtinta
Įstatymų leidėjo konstitucinė iniciatyva	Pasiūlymas 14	Rinkimai	Du kandidatai, surinkę daugiausia balsų preliminariniuose rinkimuose turi teisę dalyvauti visuotiniuose rinkimuose, nepaisant jų narystės partijoje. (Naujoji sistema įsigalios 2012 metų rinkimams).	Patvirtinta
Įstatymų leidėjo iniciatyva	Pasiūlymas 15	Rinkimai	Viešasis politinių kampanijų finansavimas	Atmesta
Piliečių konstitucinė iniciatyva	Pasiūlymas 16	Rinkimai	Naujas dviejų trečiųjų balsų reikalavimas vietos viešojo elektros energijos paslaugų teikėjams	Atmesta
Piliečių iniciatyva	Pasiūlymas 17	Taisyklės	Nuolaida tiems, kurie pratęsia automobilio draudimą	Atmesta

²⁰¹ Šaltinis: http://ballotpedia.org/wiki/index.php/California_2010_ballot_propositions (Prisijungimo laikas 2010-10-30).

11 lentelė. Visuomenės informavimo kampanijos vykdytojai ir įgyvendintojai ²⁰²

Institucija/organizacija	Funkcijos
Europos komitetas prie LR Vyriausybės	Pagrindinis planuotojas ir vykdytojas, atsakingas už bendrą Programos bei atskirų jos priemonių planavimą ir įgyvendinimo koordinavimą, informavimo veiklos bei visuomenės nuomonės pokyčių stebėjimą ir įvertinimą.
Reklamos / ryšių su visuomene agentūros: “Viešųjų ryšių partneriai” “DDB&Co. ir Katkevičius”. “Brand Sellers DDB Vilnius”, “Creative Media Service“	Pagrindinis planuotojas ir vykdytojas laikotarpiui iki referendumo. Agentūros parengia informacinės kampanijos iki referendumo planą, dalyvauja įgyvendinant šią kampaniją, ypatingai dirbant su žiniasklaida, stebi visuomenės nuomonės eurointegracijos atžvilgiu pokyčius / vykstančias diskusijas.
Vertimo, dokumentacijos ir informacijos centras (VDIC)	Vykdytojas, atsakingas už leidybinės produkcijos parengimą, išleidimą ir išplatšinimą, Europos informacijos centrų veiklos koordinavimą
Žiniasklaida (respublikinė, regioninė, specializuota)	Pagrindinis partneris, informacijai apie eurointegraciją skleisti.
Užsienio reikalų ministerija	Partneris, organizuojantis visuomeninę diskusiją dėl Lietuvos ateities ES ir teikiantis diplomatinę paramą visuomenės informavimo procesui.
Valstybinės institucijos	Partneriai, atsakingi už informacijos parengimą savo kompetencijos ribose.
Profesinės sąjungos, nevyriausybines bei jaunimo organizacijos, verslo asociacijos, tautinių mažumų bendrijos, interesų grupės	Partneriai, aktyviai dalyvaujantys įgyvendinant atskirus informavimo projektus.
Nuomonės formuotojai - politikai, intelektualai, verslininkai, regionuose – miestų bei rajonų merai	Partneriai, aktyviai dalyvaujantys įgyvendinant atskirus informavimo projektus.
Savivaldybės	Partneriai, aktyviai dalyvaujantys įgyvendinant atskirus informavimo projektus atskiruose miestuose/rajonuose.
Europos Komisijos delegacija Lietuvoje (EKD)	Partneris, kuris skleidžia informaciją apie Europos Sąjungą, jos institucijas, pabrėžia ES plėtros bendrai svarbą bei skatina diskusijas apie ES ateitį.
ES dabartinių šalių narių ir kandidačių ambasados.	Partneriai, aktyviai dalyvaujantys įgyvendinant atskirus informavimo projektus.

²⁰² 2003 m. Visuomenės Informavimo rengiantis Lietuvos narystei Europos Sąjungoje programa. Europos Komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2003, sausio 29 d.